

Krigspropaganda under Den store nordiske krig.

Propaganda i forordninger, bededagsplakater, takksigelsesprekener, og viser, 1709 – 1721.

Helge Callum Slettebø

Masteroppgave i historie ved Universitetet i Bergen
Våren 2011

Forord

Jeg vil begynne med å takke Anne-Hilde Nagel for hennes veiledning og verdifulle råd, og for at hun har hatt troen på prosjektet mitt helt fra starten av.

Samtidig vil jeg også takke Ståle Dyrvik, Arne Solli, Ragnar Myking, samt alle deltakerne på seminaret for deres innspill.

Jeg vil også rette en takk mot broder Thomas Ewen Daltveit Slettebø. Uten deg hadde dette kanskje ikke blitt noe av.

Til slutt vil jeg også takke samboeren min Marie Dåe: takk for at du har holdt ut med meg i denne perioden – og for alt det morsomme vi har funnet på med Sigurd. Det har vært kjekt med noe annet å tenke på enn bare oppgaven.

FORORD	2
1.INTRODUKSJON	5
1.2 DEN STORE NORDISKE KRIG – DANMARK-NORGES INNBLANDELSE.....	6
1.3. HISTORIOGRAFI, FORSKNINGSPROBLEM OG BEGREPSAVKLARING	7
1.3.1 <i>Propaganda, en kort historiografi</i>	7
1.3.2 <i>Var det behov for propaganda? – Noen forskningsproblem</i>	8
1.3.3 <i>Begrepsavklaring</i>	10
1.3.3.1 <i>Propaganda</i>	10
1.3.3.2 <i>Ideologi</i>	12
1.4 AVGRENSNINGER OG PROBLEMSTILLING	16
1.4.1 <i>Avgrensninger i tid og rom</i>	16
1.4.2 <i>Problemstilling</i>	17
1.5 KILDENE.....	17
1.5.1 <i>Tekstlige kilder, språk og komparativ analyse av kildene</i>	17
1.5.2 <i>Kilder som ikke er kommet med og hvorfor</i>	19
1.6 OPPGAVENS DISPOSISJON FREMOVER	21
2. FORORDNINGER	22
2.1 INTRODUKSJON	22
2.2 HVA ER EN FORORDNING?.....	23
2.3 OM LOVGIVNINGSPROSESSEN OG EMBETSMENNENES INNFLYTELSE	24
2.4 FORORDNINGENE OM SKATT	25
2.4.1 <i>Kort om skattene, og hvorfor dagskatten er satt i fokus</i>	25
2.4.2 <i>Utvalg av forordninger</i>	26
2.5 IDEOLOGISKE TEMAER I FORORDNINGENE.....	27
2.5.1 <i>Forordningene i forbindelse med ordinær skatt</i>	27
2.5.2 <i>Forordningene i forbindelse med ekstraordinær skatt</i>	28
2.5.3 <i>Forordningene i forbindelse med dagskatten</i>	30
2.5 OPPSUMMERING.	33
3. KIRKEN	36
3.1 INTRODUKSJON	36
3.1.1 <i>Introduksjon og bakgrunn</i>	36
3.1.2 <i>Kirken som kommunikasjonskanal</i>	36
3.1.3 <i>Var kirken en effektiv kommunikasjonskanal?</i>	36
3.2 KILDENE SOM SKAL STUDERES.....	38
3.2.1 <i>Kilder knyttet til bededager og takksigelsesdager</i>	38
3.2.2 <i>Kildenes tilgjengelighet, og problemstillinger knyttet til kildene</i>	38
3.3 BEDEDAGER.....	40
3.3.1 <i>Bededagene i forskningen</i>	41
3.3.2 <i>Bededagsplakatene som undersøkes her</i>	42
3.3.3 <i>Ideologisk tema i bededagsplakatene: syndige nordmenn</i>	43
3.4 TAKKSIGELSESDAGER	46
3.4.1 <i>Takksigelsesdager i forskningen</i>	46
3.4.2 <i>Takksigelsesprekene</i>	47
3.4.3 IDEOLOGISKE TEMAER I PREKENENE.....	47
3.4.3.1 <i>Norge som Nordens Israel – dere tilhører Guds folk</i>	47
3.4.3.2 <i>Fienden er listig og ond</i>	50
3.4.3.3 <i>Etterspill – formålet med takksigelsesfeiringene etter freden</i>	51
3.5 BEDEDAGER OG TAKKSIGELSESDAGER – KONKLUSJON.	53
4. SKILLINGSVISER	55
4.1 INTRODUKSJON	55
4.2. VISER I FORSKNINGEN.....	56
4.2.1. <i>Er det snakk om propaganda?</i>	56

4.2.2 Viser og trykk: spredning og lesekyndighet.....	59
4.3 VISENE: FORM, STIL OG UTVALG.....	61
4.4 IDEOLOGISKE TEMA I VISENE.....	62
4.4.1 Guds rolle.....	62
4.4.2 Kongens rolle.....	65
4.4.3 Svenskene er blodtørstige, nordmennene ønsker fred.....	67
4.4.4 Få mot mange – norske soldaters tapperhet.....	69
4.5 KAN VISENE KARAKTERISERES SOM PROPAGANDA?.....	71
5. AVSLUTTENDE ANALYSE.....	73
5.1 DE IDEOLOGISKE TEMAENE SETT UNDER ETT.....	73
5.2 HVORDAN KAN EMBETSMENNENE HA KOMMET FREM TIL DE SAMME IDEOLOGISKE TEMAENE UAVHENGIG AV HVERANDRE? EKSEMPLER FRA MODERNE FORSKNING.....	75
5.3 NORGE SOM NORDENS ISRAEL, UTTRYKK FOR TIDLIG NASJONALISME?.....	76
5.3.1 Nasjonalisme i forskningen.....	77
5.3.2 Hva er tilfellet i Danmark-Norge?.....	80
6. KONKLUSJON.....	82
KILDER OG LITTERATUR.....	87
FORKORTELSER:.....	87
IKKE-TRYKTE KILDER:.....	87
TRYKTE KILDER:.....	87
LITTERATUR:.....	89

1.Introduksjon

I 1719 leses det opp en forordning på tingbakkene og fra prekestolene i hele Norge. Forordningen er i forbindelse med krigsstyren, som ble utkrevd for å finansiere en krig, som til da hadde vart sammenhengende i ti år. Krigen er i dag kjent som Den store nordiske krig. Tilhørerne som står rundt tingbakken, eller som sitter på kirkeradene, får i forordningen vite at de fortsatt måtte betale skatt for å finansiere den langvarige krigen. Dette er selv om kong Karl XII av Sverige, fiendens hersker, er skutt utenfor Fredrikshald. I forordningens innledning beklager kong Fredrik IV, den dansk-norske kongen, skattepålegget på det dypeste. Han ønsker ikke å tyngje allmuen mer, men uttaket er nødvendig fortelles det, på grunn av fiendens *fremturende Halskarrighed*.¹

I 1719 trykkes og spres en vise med tittelen ”*Den Beleyrende og Triumpherende Friderichshald/Fremstillet Udi een ny Viise, der boer een Jomfru i dette land*”. Visen er trykt i København, og handler om norske forhold. Mest sannsynlig endte visen opp også i Norge, og ble sunget i kroer og andre steder hvor mennesker samlet seg. Innholdet i visen omhandler svenskenes inntog i Norge i 1718. Her blir byen Fredrikshald sammenlignet med en jomfru som Karl XII forsøker å voldta. Denne måten å fremstille invasjonen på vakte nok oppsikt i samtiden.

Ett år senere holder biskop Bartholomeus Deichmann en preken der han forsøker å sette de ti siste årenes hendelsesforløp inn i en sammenheng. Her sammenligner han den norske allmuen med det gammeltestamentlige Israel. Deichmann forteller blant annet at slik Israel, da Israel var forfulgt av sine fiender, kalte Herren for sin herre, må nordmennene gjøre det samme og tenke på fienden som sine frelsere. Dette må den norske allmuen gjøre fordi Gud har brukt fienden til å tukte den norske allmuen med. Slik skal allmuen minnes om Gud.

Det som forener disse øyeblikksbildene fra Den store nordiske krig er at de på ulikt vis er eksempler på overtalelse av befolkningen, det som vi i dag gjerne kaller propaganda.. Rammen om oppgaven er Den store nordiske krig som varte fra 1700 til 1721, som hovedsaklig involverte landene Danmark-Norge, Sverige, Russland og Polen. Det vil her fokuseres på Danmark-Norge, men med hovedfokus på den norske delen av tvillingriket. Temaet for oppgaven er knyttet til ressursuttaket som ble gjennomført i Norge, men vil ikke

¹XIX. *Forordning om en Kriigs-Styrr i Norge for Aar 1719 i Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.*

handle om dette uttaket spesifikt. I stedet vil undersøkelsen knyttes til spørsmålet om hvorvidt det ble drevet propagandavirksomhet overfor allmuen, for å rettferdiggjøre ressursuttaket.

1.2 Den store nordiske krig – Danmark-Norges innblanding

Danmark-Norge ble deltagende part i Den store nordiske krig i året 1700, og deretter fra år 1709 til år 1720. Fra 1701 til 1709 var Danmark-Norge altså ikke en krigførende part.²

Deltakelsen beror på flere årsaker, og det var som angriper Fredrik IV først førte riket inn i krigen.³ Det første angrepet ble gjennomført i år 1700, og ble et mislykket forsøk på å få tilbake landområder som ble tapt til Sverige som følge av den skånske krig, samt på å få bukt med den svenskvennlige fyrsten Fredrik IV av Gottorp. Gottorp utgjorde nemlig en trussel for de danske kjerneområdene. Med freden i Traventahl i august i år 1700 ble ingen av disse problemene løst, og det urolige forholdet til den svenske arvefienden fortsatte.⁴

I 1709, etter Sveriges nederlag ved Poltava mot russerne, så Danmark-Norge igjen sitt snitt til å handle. Det var nå tenkelig at Sverige var blitt så svekket at Fredrik IV kunne vinne tilbake de landområdene som var tapt til Sverige etter den skånske krig, samtidig som den gottorpske fyrsten kunne pasifiseres. Dermed ble det på nytt inngått forbund med Russland og Sachsen-Polen, som begge var Danmark-Norges allierte også under den første delen av krigen i 1700. Dette betydde at Danmark – Norge brøt fredsbestingelsene fra Traventahl. En av fredsbestingelsene var nemlig at riket ikke skulle inngå allianser med fiender av Sverige. I den påfølgende tiden ble det gjennomført krigshandlinger på svensk jord i 1709, ved det mislykkede angrepet på Skåne, og i 1710 ved det mislykkede angrepet på Kristianstad.⁵ Fra 1710 av gjennomførte Danmark-Norge, sammen med sine allierte, militæroperasjoner i Tyskland av varierende suksess.⁶ Så til slutt angrep Sverige Norge.

I 1714 ble nemlig Sveriges to hovedfronter under den store nordiske krig lukket, først i Finland som ble erobret av russerne, og så i Tyskland da Wismar falt.⁷ Dermed lå altså forutsetningene for en fred mellom Danmark-Norge og Sverige også til rette. I tillegg til at svenskens fronter var lukket var heller ikke et nytt angrep på Skåne aktuelt fra Dansk-Norsk side.⁸ Overraskende nok valgte Karl XII heller å innvandre Norge. Dette gjorde han to ganger,

²Bagge og Mykland (1998) s. 206

³Bagge og Mykland (1998) s. 206

⁴Dyrvik (1998) s. 345

⁵Dyrvik (1998) s. 349 - 351

⁶Dyrvik (1998) s. 351 - 354

⁷Dyrvik (1998) s. 354

⁸Dyrvik (1998) s. 354

første gang i 1716 og andre gang i 1718.⁹ Siste angrep resulterte i Karl XII sin død, og i at invasjonen av Norge ble avsluttet.¹⁰

Danmark-Norge var både angriper og den angrepne part i løpet av krigen. Årsakene til Danmark-Norges angrep på Sverige, både i år 1700 og i år 1709, kan knyttes til landområdene som gikk tapt til Sverige etter den skånske krig, for ikke å glemme det gottorpske problemet. Hvem som angrep når og hvorfor er likevel ikke det mest interessante her. Det som er mest interessant, i min mening, er nettopp det faktum at Danmark-Norge både var angriper og den angrepne part, noe som gjør at riket i teorien ikke kunne fremstilles som uskyldig offer i krigspropagandaen. For det andre er det viktig å påpeke at krigsinnsatsen i året 1700, og i årene 1709 til 1721, gjorde det nødvendig med store skatte og mannskapsuttak, uttak som var meget upopulære blant allmuen, og som gjerne måtte forklares i propagandaen.¹¹

1.3. Historiografi, forskningsproblem og begrepsavklaring

1.3.1 Propaganda, en kort historiografi

Verket *Munitions of the Mind*, av Philip. M. Taylor, handler om propaganda fra antikken frem til våre dager.¹² Dette verket gir et overblikk, og behandler propaganda på en generell måte. Dette er fordi det i verket ikke blir foretatt noen utdypende analyse av noen av periodene som blir behandlet. Det blir heller presenterer korte og enkle eksempler på hvilken propaganda de forskjellige periodene har rommet. Av særlig interesse er Taylors kapittel om 30-årskrigen. Her diskuterer han hvordan religion ble brukt i krigspropagandaen. Blant annet gjelder dette hvordan skiller ble trukket mellom de krigførende katolikkene og protestantene i trykte pamfletter som ble utgitt under krigen.

Så vidt jeg kjenner til eksisterer det i Norge ikke noe forskning som diskuterer propaganda i tidlig moderne tid. Den eneste som bruker begrepet ”propaganda” om forhold i perioden er Anne-Hilde Nagel i artikkelen ”Enhver som frykter Gud skal ære Kongen. Kirkens oppgaver under eneveldet”.¹³ Her diskuterer hun kirken som kommunikasjonskanal.

Vi ser dermed to tilfeller i forskningen hvor kirken analyseres i forhold til formidling av propaganda på 1600-tallet og på 1700-tallet, samt hvordan religion brukes i denne propagandaen. Dette er perspektiver som også skal utforskes i min analyse. Utover dette ser det ut som om det ikke eksisterer noe særlig forskning om tidlig moderne propaganda. Dette

⁹Bagge og Mykland (1998) s. 207

¹⁰Bagge og Mykland (1998) s. 208

¹¹Bagge og Mykland (1998) s. 207

¹²Taylor (1990)

¹³Nagel (1997)

er likevel ikke tilfellet. I Sverige er det blitt forsket en del på det tidlige moderne eneveldet og dets forhold til allmuen. Naturligvis handler ikke all denne forskningen om propaganda, men to avhandlinger er meget interessante innenfor denne konteksten. Dette gjelder Peter Ericssons *Stora nordiska kriget förklarar*,¹⁴ og Anna-Marie Forssbergs *At hålla folket på gott humör*.¹⁵ Kombinert med Forssbergs artikkel ”Gläd tigh nu o Swea-rike! Segervisorna från slaget vid Narva 1700 – propaganda eller spontana kungahyllningar?”, utgjør disse verkene grunnlaget for hvordan propaganda på 1700-tallet skal forstås i min oppgave.¹⁶

Ericsson diskuterer på hvilken måte språket i forordninger, bededagsplakater og takksigelsesplakater, samt takksigelsesprekener, formidler ideologi for sentralmakten. Selv om Ericsson skriver at hans avhandling handler om ideologi, betyr ikke dette at han ikke analyserer propaganda. Det gjør han, han uttrykker det bare ikke eksplisitt. En som derimot bruker propagandabegrepet er Forssberg. Hun skriver som Ericsson i sin avhandling om hvordan kirken ble brukt til å spre propaganda for sentralmakten. Hun er som Ericsson også opptatt av bededagsplakater, takksigelsesplakater og prekener. I tillegg til disse kildene behandler hun viser, noe hun gjør i sin artikkel. Her diskuterer hun om hvorvidt visene er spontane kongehyllinger, eller om de faktisk er propaganda for sentralmakten.

Forskningen til Ericsson og Forssberg utgjør noe av utgangspunktet for denne oppgaven. Jeg vil nemlig se på de samme kildetyperne som de har sett på, for på denne måten å finne ut om det ble drevet propagandavirksomhet for den dansk- norske sentralmakten.

1.3.2 Var det behov for propaganda? – Noen forskningsproblem

Både for Danmark-Norges og Sveriges del, så vel som for de øvrige statene som var involvert i Den store nordiske krig, innebar krigsrustingene og krigshandlingene store belastninger for befolkningen. Dette gjelder både med tanke på skattetrykket som oppstod for å finansiere krigen, samt mannskapsuttaket til hæren og marinen.

Noe større forskningsarbeid på virkningene av skatteuttaket under krigen finnes ikke for norske forhold. Derimot eksisterer det en pågående diskusjon om størrelsen på skattebyrdene i foreningstiden med Danmark. Denne diskusjonen kan knyttes til spørsmålet om omfanget av beskatningen under Den store nordiske krig, noe vi straks skal se. Et viktig spørsmål som dukker opp i denne konteksten er om skattebyrdene var nokså lette eller svært tunge i perioden. Øystein Rian påpeker at det i forskningen er stor enighet om at kravene og byrdene

¹⁴Ericsson (2002)

¹⁵Forssberg (2005)

¹⁶Forssberg (2000)

vokste i perioden 1550 -1750, samt at veksten var ganske moderat frem til 1620 årene.¹⁷ Det er også enighet om at det fra 1620 oppstod en kraftig vekst i beskatningen.¹⁸ Rian påpeker i denne forbindelse noe viktig, nemlig at det i forskningen ikke er blitt skjelnet mellom krigstid og fredstid når beskatningen er blitt analysert. Rian viser til en kraftig skatteskjerpelse i hver krig, og at skattene ikke går ned i fredstid.¹⁹ Rian forteller:

*”Det var snakk om en skatteøkning fra fredsperiode til fredsperiode – en nokså logisk utvikling, idet hver ny fredstid ble betraktet som en førkrigstid, da man skulle forbrede seg til neste krig på grunnlag av erfaringene fra forrige krig. Slik ble krigen alle tings mor.”*²⁰

Vi ser dermed at det i hvert fall er snakk om en kraftig økning i skattebyrdene for hver krig som forekommer i perioden.

Med tanke på mannskapsuttaket er Egil Øvrebø sitt verk *I kongens teneste*, så vidt meg bekjent, det nærmeste man kommer forskning på omfanget av vervingen. Denne boken viser hvor mange menn som ble utskrevet på Vestlandet, hvor de tjenestegjorde, samt hvem som returnerte til Norge etter endt tjeneste. Øvrebø behandler hele Vestlandet, men bare dette området innenfor Danmark-Norge. Øvrebø anslår at 9153 menn ble utskrevet i årene 1709 til 1719 bare i Bergen stift.²¹ Dette gjelder både for marinen og hæren. Han analyserer ikke de demografiske virkningene av uttaket, i stedet etterlyser han slikt arbeid basert på sitt eget verk. Uansett er det klart at en utskrivning på 9153 menn, i et stift hvor den mannlige befolkningen bestod av rundt 52 000 menn på begynnelsen av 1700-tallet, måtte ha negativ innvirkning på befolkningen.

I tillegg til Øvrebø sitt verk er boken *Armød og Avmakt*, som diskuterer virkningene av svenskens innfall i Trøndelag i 1718, interessant i denne sammenhengen. I dette verket forteller Margunn Skjei Knudsen at samfunnet i og rundt Trøndelag, var ganske hard presset økonomisk allerede før det svenske innfallet.²² Svenskens inntog gjorde situasjonen verre for den trønderske befolkningen på flere måter. Menn ble skrevet ut til militærtjeneste til og med steder hvor svenskene ikke angrep. I slike troppesamlinger var tyfus et vanlig problem, noe som resulterte i at utskrevne menn ikke bare døde under blodige krigssammenstøt, men også

¹⁷Rian (1992) s. 120

¹⁸Rian (1992) s. 120

¹⁹ Rian (1992) s. 121

²⁰Rian (199) s. 121

²¹Øvrebø (1996) s. 12

²²Knudsen (1998) s. 37

av sykdom.²³ I likhet med Øvrebø påpeker Knutsen at dette mannskapsuttaket innebar at flere arbeidsføre menn ble tatt ut av arbeidslivet. Et resultat av dette skriver hun, var en økt arbeidsbyrde for kvinnene, noe som igjen resulterte i økt sjanse for aborter.²⁴ Som det kommer frem her kan konsekvensene av mannskapsuttaket, slik det fremstår i forskningen, muligens ha vært befolkningsnedgang og økonomiske utider.

Forskning på virkningene av ressursuttaket og hvordan dette uttaket ble oppfattet, er som vi ser mangelfull. På tross av mangelfull forskning er det likevel, på basis av den forskningen som faktisk eksisterer, rimelig trygt å anta at ressursuttakene under krigen ble oppfattet som tyngende, samtidig som uttakene var meget upopulære.

Dette utgjør dermed et av premissene for oppgaven min: når sentralmakten i København utsatte befolkningen i Norge for både upopulære og tyngende ressursuttak, ble det da gjort noe for å begrunne disse uttakene? Jeg mener at slik argumentasjon forekom på grunn av omfanget av ressursuttaket, både med tanke på skattene, og med tanke på uttaket til hæren og marinen. Dette omfanget brøt såpass med normen at det forutatte propaganda.

Samtidig er spørsmålet propagandavirksomhet under Den store nordiske krig interessant med tanke på forskningsstatusen i Norge. Det virker nemlig tilsynelatende som om det ikke er blitt skrevet noe om statens propagandavirksomhet under Den store nordiske krig. Som vi har sett er det blitt skrevet om skattene og mannskapsuttaket i forbindelse med krigen. Men med tanke på propaganda er det, så vidt jeg kan se, bare Anne-Hilde Nagel som har brukt begrepet ”propaganda” i forbindelse med det dansk-norske eneveldet, men ikke spesielt i forbindelse med Den store nordiske krig.²⁵

1.3.3 Begrepsavklaring

1.3.3.1 Propaganda

Når det i denne oppgaven skal analyseres hvordan ressursuttaket ble forsøkt forklart overfor allmuen, er det nødvendig å bruke et samlebegrep på denne aktiviteten. Fremover vil propaganda brukes som samlebegrep på slik virksomhet, slik det forsåvidt allerede er blitt gjort. Før begrepet brukes ytterligere er det nødvendig å definere hva som vil legges i propagandabegrepet fremover. I den forbindelse vil jeg se på hvordan andre har definert propaganda. Slik definerer historikeren Philip. M. Taylor propaganda:

²³Knutsen (1998) s. 41

²⁴Knutsen (1998) s. 41

²⁵Nagel (1997)

*”By propaganda, then, I mean the deliberate attempt to persuade people to think and behave in a desired way.”*²⁶

Selv om mye propaganda ifølge Taylor kan være ubevisst eller tilfeldig, er Taylor opptatt av bevisste, metodiske, og planlagte overtalelsesforsøk.²⁷ For Taylor er det *intensjonen* bak som skiller propaganda fra andre overtalelsesprosesser. Propaganda kommuniserer en beskjed, en ide, eller en ideologi som er blitt til for å tjene interessene til dem som står bak denne kommunikasjonen.²⁸

I boken *Propaganda and Persuasion* skrevet av Garth. S. Jowett og Victoria O’Donnel vektlegges kommunikasjonsprosessen, og i den forbindelse også hensikten med prosessen:

”Propaganda is the deliberate and systematic attempt to shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behavior to achieve a response that furthers the desired intent of the propagandist”.²⁹

Som det kommer frem er denne definisjonen av propaganda noe mer ordrik, men ellers rimelig lik Taylor sin. Jowett og O’Donnel vektlegger, som Taylor, at propaganda skal være intensjonell og systematisk. Som Taylor påpeker også de at propaganda har en hensikt. Hensikten er å overtale mottakeren til å gjøre, eller tenke, slik den eller de som har skapt propagandaen vil. Disse to aspektene ved propaganda, nemlig: at propagandaen skal 1) være intensjonell, og 2) at den skal overtale, er viktige, og jeg vil ha dem med meg videre i oppgaven.

Selv om definisjonene over er ganske åpne kan det likevel være et problem å bruke begrepet propaganda om forhold på begynnelsen av 1700-tallet. Propagandabegrepet slik vi forstår det i dag eksisterte ikke på 1700-tallet, noe som kan gjøre det problematisk å bruke det om forhold i perioden. Peter Burke diskuterer dette i sin bok *The fabrication of Louis XIV*. Samtidig hevder han i samme verk at datidens mennesker var klare over at manipulasjon og overtalelse i tale og skrift var en realitet. Dette gjaldt spesielt mennesker fra den sosiale eliten, da retorikk som oftest utgjorde en del av deres utdanning.³⁰ Med basis i dette utelukker ikke Burke at propaganda kan brukes som et begrep om forhold i perioden:

²⁶Taylor (1995) s. 6

²⁷Taylor (1995) s. 6

²⁸Taylor (1995) s. 7

²⁹Jowett, O’Donnel (1992) s. 4

³⁰Burke (1992) s. 4

”If the term propaganda is defined broadly enough, for example as “the attempt to transmit social and political values”, it is difficult to object to its use about the seventeenth century”³¹

Med Burke sitt sitat som basis mener jeg at det er mulig å bruke begrepet propaganda som en betegnelse i denne oppgaven. Med Taylor, Jowett og O’Donnell sine to punkter som utgangspunkt velger jeg dermed å definere propaganda slik i denne oppgaven:

Propaganda defineres her som systematisk informasjonsspredning og informasjonskontroll, utført på vegne av sentralmakten, hvis hensikt er å forme eller manipulere allmuens virkelighetsforståelse, slik at sentralmakten lettere skal kunne gjennomføre sin politikk.

Informasjonsspredning og informasjonskontroll referer til det språklige aspektet ved propagandavirksomheten, og kan innebære alt fra det som formidles i en forordning til prekenteksten i gudstjeneste. Ved at denne argumentasjonen, overfor allmuen, nevnes i definisjonen, impliseres også statens kommunikasjonskanaler. Disse skal også diskuteres i denne oppgaven. Ved å definere propaganda på denne måten blir forhåpentligvis definisjonen min såpass vid at den kan brukes om 1700-tallet, men likevel så snever at den ikke tar opp i seg momenter som er irrelevante for min analyse.

1.3.3.2 Ideologi

I tillegg til propagandabegrepet vil jeg også trekke frem ideologi som begrep. Jeg vil se propaganda i sammenheng med ideologibegrepet, fordi ideologi kan brukes til å forklare innholdet og temaene i propagandaen. Alle teoretikerne som skal analyseres i følgende forbinder ideologi med sentralmakt. Om dette gjelder en enkelt embetsmanns innblanding, eller mer systematisk propaganda, vil ikke diskuteres nå. Her vil jeg ikke prøve å finne ut av hvordan sammenhengen mellom sentralmakt og ideologi var under Den store nordiske krig. Hensikten er i det følgende er heller å kommentere andres forskning. Spørsmålet om innblanding er likevel et spørsmål jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven.

Innledningsvis vil jeg presentere Louis Althusser. Althusser er en teoretiker som har behandlet ideologi, noe han gjør innenfor en marxistisk ramme. Althusser opererer, i sin forståelse av ideologi, med begrepet ”repressive statsapparater”.³² De repressive statsapparatene er eksempler på det som i marxismen kalles for ”superstruktur”. De består av

³¹Burke (1992) s. 4

³²Althusser (1971) s. 14 -15

rettsvesenet, militæret og politiet, og er kjennetegnet ved at de fungerer ved bruk av vold.³³ De repressive statsapparatene er ikke interessante i denne oppgaven, det er derimot statens ikke-voldelige statsapparater. Disse kaller Althusser for ”ideologiske statsapparater”.³⁴ De ideologiske statsapparatene er blant annet kirken og utdanningsvesenet.³⁵ Ifølge Althusser har disse statsapparatene til felles at de formidler de styrendes ideologi, slik at de styrende kan trekke ressurser fra, og drive utbytting av proletariatet, uten å måtte bruke vold. Det er hvordan ideologi formidles i denne sammenhengen som er av interesse her. Althusser hevder at individer blir ideologiske subjekt gjennom en interpellasjonsprosess, hvor diskurser appellerer til individet som subjekt.³⁶ ”Interpellasjon” referer altså her til hvordan sentralmakten appellerer til individet for å overtale det.³⁷ Man kan dermed si at interpellasjon er en prosess som konstruerer ideologiske subjekter. Det er dermed gjennom interpellasjon at subjektet integreres i samfunnet av de styrende. Dette kommer jeg til å ha med meg videre i oppgaven, nemlig at de styrende ved hjelp av ideologi integrerer og skaper subjekter i samme prosess. Samtidig merker vi også en analogi mellom ideologienes forsøk på å overtale, og propagandaens formål slik det kommer frem i definisjonene over.

Georges Duby er en annen teoretiker som er relevant her.³⁸ Han presenterer karakteristikk som kjennetegner ideologi. Ideologienes fremste funksjon er deres stabiliserende effekt, selv om de også kan ha en destabiliserende karakter. Med dette mener Duby at noen av de bildene av samfunnet som ideologiene presenterer kan være basert på vridninger og forvanskninger, slik at de blir destabiliserende. Dette skjer ved at enkelte nettverk blir oversett, mens andre kastes lys over på grunn av særinteresser hos de forskjellige grupperingene i samfunnet.³⁹

Den stabiliserende funksjonen til ideologiene kjennetegnes ved at ideologiene skal bevare *status quo*. Her kan det for eksempel være snakk om forestillinger som skal bevare makten og privilegiene til de herskende sosiale gruppene.⁴⁰ Disse forestillingene er uløselig knyttet til tradisjoner, det vil si mytenes makt og den instinktive motviljen mot nyvinninger som er bygd inn i systemet.⁴¹ Til slutt hevder Duby at alle ideologier grunner på en gitt kulturs historie,

³³Althusser (1971) s. 19

³⁴Althusser (1971)

³⁵Av disse er det bare kirken som undersøkes i denne oppgaven.

³⁶Althusser (1971) s. 44 - 46

³⁷<http://www.oed.com/view/Entry/98135?redirectedFrom=interpellation#eid>

³⁸Duby (1974)

³⁹Duby (1974) s. 88

⁴⁰Duby (1974) s. 88

⁴¹Duby (1974) s. 88

innenfor kulturer hvor denne historien kan skrives. Ved hjelp av et objektivt eller mytisk minne om fordums tider innrettes et fremtidsprosjekt som peker mot et bedre samfunn.⁴²

Særdeles interessant her er Dubys syn på ideologienes forhold til tradisjoner og deres stabiliserende egenskaper. Valgte sentralmakten, eller sentralmaktens representanter, å bruke utspill i sin propaganda som grunnet i tradisjoner, altså utspill som allmuen gjenkjente og som hadde røtter i en mytisk fortid, for å forklare nåtiden? Dette er noe jeg vil se på senere i min analyse.

Göran Therborn, som også er en teoretiker som har behandlet ideologi, er interessert i å svare på spørsmålet om hva det er den styrende klassen gjør når den styrer.⁴³ Therborn befinner seg som Althusser også innenfor et marxistisk perspektiv. Han baserer seg sterk på Althusser, men skiller seg samtidig også skarpt fra aspekter ved Althusser forståelse av ideologi. Først og fremst er Therborn enig med Althusser om at ideologi er med på å konstruere individet som subjekt. Samtidig er Therborn uenig med Althusser om at ideologi er en forvrenging av individenes forhold til produksjonsforholdene.⁴⁴ Dette siste punktet henger nemlig sammen med to teser som Therborn finner uholdbare: 1) at bare vitenskapelig kunnskap er ”sann”, og 2) at mennesker bare motiveres gjennom det de vet, altså gjennom sann eller falsk kunnskap.⁴⁵ Dette er likevel ikke viktig her, det som er viktig er at Therborn er enig med Althusser om at ideologi konstruerer individet som subjekt via interpellasjoner. Med basis i dette skaper han et ”interpellasjonssett” på tre punkter:

1. Hva som eksisterer og, omvendt hva som ikke eksisterer. Her er det snakk om hva som finnes, hva vi er, hva verden er, hva samfunnet er osv. Slik skapes en identitetsfølelse, og man blir bevisst på hva som er virkelig og sant.⁴⁶
2. Hva som er godt, riktig, rettferdig, vakkert, attraktivt. Også her er disse punktenes motsetninger viktige. Via disse motsetningene struktureres og normaliseres våre ønsker.⁴⁷

⁴²Duby (1974) s. 90

⁴³Therborn (1981) s. 4

⁴⁴Therborn (1981) s. 20

⁴⁵Therborn (1981) s. 20

⁴⁶Therborn (1981) s. 27

⁴⁷Therborn (1981) s. 27

3. Hva som er mulig, og hva som er umulig. Gjennom disse motsetningene dannes vår følelse for det foranderlige i vår eksistens, og dermed også forhåpninger og ambisjoner.⁴⁸

Therborn illustrerer hvordan interpellasjonssettet fungerer. Ifølge ham er det tre ”forsvarslinjer” for en gitt hendelse, ordning, eller situasjon.⁴⁹ For det første kan det hevdes at enkelte forhold eksisterer, mens andre savnes.⁵⁰ Hvis dette skal relateres til denne oppgaven kan en for eksempel tenke seg at den dansk – norske sentralmakten påpeker at det er krig, men at krigen er i ferd med å vinnes. Hvis denne forsvarslinjen ikke holder, kanskje fordi det er innlysende at krigen ikke kommer til og nå en slutt i overskuelig fremtid, kan det hevdes at de forholdene som råder likevel er rettferdige.⁵¹ For det tredje kan det også erkjennes at det eksisterer urettferdighet, men da må det også understrekes at en mer rettferdig ordning ikke er mulig, i hvert fall ikke enda.⁵² I følge det siste punktet i dette skjemaet kan det for eksempel argumenteres for at krigen må fortsettes fordi den dansk-norske sentralmakten er nødt til å oppnå et strategisk overtak, slik at fordelaktige fredsbedingungen sikres.

Therborn sitt interpellasjonssett er beskrevet her fordi det illustrerer hvordan propaganda virker. En tese i denne oppgaven er at propagandaens hensikt er å formidle ideologi.⁵³ I forlengelse av dette mener jeg at vi kan si at propaganda alltid inneholder ideologi. Therborn viser dermed med sin modell hvordan propaganda virker på et individ. Ved å ha dette klart for seg blir det lettere å identifisere hva som er propaganda i kildene. Med andre ord; hvis vi kan identifisere ideologiske interpellasjoner i kildene kan vi også karakterisere dem som temaer i propagandaen. Det er dette jeg vil gjøre i oppgaven fremover når jeg skal peke på propaganda, samt analysere samme propaganda.

Selv om Therborn sitt interpellasjonssett er diskutert over, betyr det ikke at det i denne oppgaven skal bli gjort et forsøk på bryte ned hvordan propagandaen virker på individet. Det som derimot er viktig her er, som sagt, å identifisere interpellasjoner/temaer i propagandaen.

⁴⁸Therborn (1981) s. 27

⁴⁹Therborn (1981) s. 28

⁵⁰Therborn (1981) s. 28

⁵¹Therborn (1981) s. 28

⁵²Therborn (1981) s. 28

⁵³Jowett, Donnel (1992) s. 2

1. 4 Avgrensninger og problemstilling

1.4.1 Avgrensninger i tid og rom

Den store nordiske krig spanner over en periode på 20 år, men Danmark-Norge var ikke aktiv deltaker i krigen alle disse årene. Med tanke på avgrensning er året 1700, altså første del av krigen, for knapp med tanke på hendelser, samtidig som denne perioden ikke har levnet nok kilder som er relevante for denne oppgaven. Dette er muligens underlig med tanke på at en første inntreden i en krig muligens burde vært spesielt godt begrunnet. Samtidig rommer perioden fra 1709 til 1721 flere hendelser av avgjørende karakter for Den store nordiske krig. Eksempelvis gjelder dette svenskenes tap ved Poltava i 1709, danskenes seier ved Tønning i 1713, og Karl XII sin død ved Fredrikshald i 1718. Dessuten eksisterer det også flere kilder fra denne perioden. Dette er dermed tilsynelatende en fruktbar periode å jobbe innenfor. Samlet er derfor tidsavgrensningen min for denne oppgaven perioden fra år 1709 til år 1720, ettersom denne perioden virker mest fruktbar å jobbe innenfor, både med tanke på krigshendelser og relevante kilder.

Med tanke på den geografiske avgrensningen for oppgaven er det noen faktorer som må tas i betraktning. Å undersøke propaganda myntet på både den norske og den danske delen av Danmark-Norge ville blitt for omfattende, ettersom kildemassen antageligvis ville blitt for stor. Da gjenstår spørsmålet om Danmark eller Norge er aktuell som undersøkelsesområde i oppgaven. København var på 1700-tallet sentrum for administrasjon. Mye av selve krigen foregikk også på dansk jord. Derfor kunne hele eller deler av Danmark vært aktuelt for min undersøkelse. Likevel har jeg bestemt meg for å studere Norge. Dette er fordi det er en del interessante spørsmål knyttet til den norske delen av Danmark-Norge. Hadde for eksempel Norges posisjon i det dansk-norske riket noe å si for hvordan kommunikasjonen på vegne av sentralmakten tok form i landet? Det kan for eksempel være spørsmål om nordmennenes lojalitet, noe som kan ha vært utslagsgivende under produksjonen av propagandaen.

Videre er det et spørsmål om oppgaven burde avgrense ytterligere innenfor Norge. Eksempelvis forekom det under krigen flere hendelser som var knyttet til spesifikke geografiske områder. Blant annet var det opprør flere steder i landet.⁵⁴ Her kan det også på

⁵⁴Disse opprørene er blitt behandlet i tre hovedfagsoppgaver fra 1978. Dette gjelder: 1) ”Forholdet mellom almue og øvrighet i Indre Sogn sorenskriveri under den store nordiske krigen” av John Vigrestad, 2) ”Tilhøvet mellom styresmakt og almue i Jæren og Dalane sorenskriveri under den store nordiske krigen” av Asgeir Lode og 3) ”Forholdet mellom almuene i Hallingdal og Ringerikes sorenskriveri og den lokale og sentrale øvrighet under den store nordiske krig 1709-20” av Tore Nilsen.

nytt nevnes Karl XII sine to inntog i Norge i 1716 og 1718. Dette er bare noen hendelser under krigen som kan ha vært utslagsgivende med tanke på produksjon av propaganda.

På tross av at det er mulig å avgrense innenfor Norge velger jeg heller å se på Norge som helhet. Primært kan dette begrunnes med at en undersøkelse med fokus på det på lokale plan mest sannsynlig vil resultere i flere treff på kilder som har opphav på det lokaladministrative plan, og som derfor bare angår lokale forhold. Mer interessant virker likevel propaganda som er felles for hele landet.

Jeg konkluderer dermed med at tidsavgrensningen min er fra år 1709 til år 1720, og at den geografiske avgrensningen min er hele Norge i denne oppgaven.

1.4.2 Problemstilling

Frem til nå er det i teksten blitt stilt forskjellige spørsmål som har hintet mot en problemstilling. Blant annet er det blitt diskutert om hvorvidt det ble drevet propagandavirksomhet for den dansk-norske sentralmakten. Dette er en forutsetning for oppgaven, og vil ikke utgjøre noen problemstilling her. Samtidig er det også blitt diskutert hvilke kommunikasjonskanaler sentralmakten hadde til rådighet, og i denne forbindelse hvilke temaer vi finner i propagandaen som ble spredt via disse kommunikasjonskanalene. Disse siste punktene vil utgjøre basis for min problemstilling. Basert på dette vil den overordnede problemstillingen lyde:

Hvilke kommunikasjonskanaler stod til rådighet for den dansk-norske sentralmakten under Den store nordiske krig? Dette vil jeg undersøke for å påvise propaganda, samt å diskutere propagandaens form og innhold. Ved å diskutere kommunikasjonskanalene, vil propagandaens form bli analysert. Samtidig vil jeg diskutere de ideologiske temaene som ble spredt via kommunikasjonskanalene, på denne måten vil propagandaens innhold bli avdekket.

1.5 Kildene

1.5.1 Tekstlige kilder, språk og komparativ analyse av kildene

Kildene til denne oppgaven er produsert av dansk-norske embetsmenn i forbindelse med deres embetsvirke, eller gitt av kongen i form av forordninger. I denne oppgaven gjelder dette de allerede nevnte forordningene, bededagsplakater, takksgielsesprekener, og skillingsviser. Grunnen til at det er nettopp disse kildene som skal behandles i det følgende, har mye med at

de hadde et brett nedslagsfelt, samtidig som de formidlet informasjon som kan inneholde propaganda. I tillegg til at disse kildene er de mest aktuelle kildene, med tanke på å avdekke propaganda, har de, som jeg allerede har nevnt, utgjort grunnlaget for lignende forskning i Sverige.⁵⁵ De svenske forskerne har vært til inspirasjon for meg i mitt arbeid, ved at de har vært til hjelp med tanke på hvor det har vært aktuelt å lete etter kilder. Samtidig har også deres analyse vært til stor inspirasjon.

Skriftlige kilder som de som til nå er blitt nevnt har en vesensforskjell i forhold til andre kilder som for eksempel billedlige. Selv om dette kanskje er opplagt et det likevel verdt å nevne, fordi de skriftlige kildene må behandles på en måte som er særegen for skriftlige kilder. Her vil det derfor bli foretatt en gjennomgang av hvordan jeg vil behandle kildene fremover.

Siden jeg vil fokusere på ideologi, og se om jeg kan spore ideologiske utslag i kildene som jeg kaller for propaganda, vil mye av kildearbeidet, etter transkripsjon og annet teknisk arbeid, være tekstanalyse. I denne forbindelse må det bemerkes at kildene er av ganske forskjellig art. Innholdet i forordningene ble for eksempel bestemt sentralt, og skulle informere om hendelser i krigen. Innholdet i bededagsplakatene ble også bestemt sentralt. Hvilke dager takksigelsesdagene skulle avholdes på ble bestemt sentralt, men innholdet i dem ble skapt lavere i embetshierarkiet. Det samme gjelder innholdet i visene, som skulle underholde og informere om krigen. Hvordan kan kildene behandles for trekke mening ut av dem når de er så forskjellige?

Ett begrep jeg vil se nærmere på her er begrepet ”intertekstualitet”. Dette begrepet brukes blant annet av historikeren Andrew M. Riggsby.⁵⁶ Begrepet intertekstualitet er ifølge ham hovedsakelig brukt innenfor lingvistikken, men det brukes også innenfor andre disipliner som historie. Riggsby sin bruk av begrepet knyttes til ideen om at tekster til syvende og sist får sin mening gjennom å sammenlignes med andre tekster. Dette skjer ifølge Riggsby gjerne ofte på tvers av sjangere.⁵⁷ Dette siste aspektet ved intertekstualitet er spesielt interessant for min oppgave, nettopp fordi kildene mine er på tvers av sjangere.

Et annet begrep som også kan være nyttig her er begrepet ”remediering”. Begrepet brukes i verket *En dynasti blir til*, som er redigert av Nils Ekedahl. Remediering sees i dette verket i sammenheng med Bernadottedynastiets bruk av forskjellige medier for å konsolidere

⁵⁵Hovedsakelig gjelder dette Peter Ericsson og Anna-Maria Forssberg. Eksempelvis behandler Ericsson forordninger, takksigelsesprekener, bededagsprekener og bededagsplakater. Anna-Marie Forssberg behandler takksigelsesprekener, bededagsplakater, og skillingsviser. I tillegg til disse har Olle Larsson skrevet om takksigelsesdager og bededager, samt at Andreas Marklund skrevet om krigsviser.

⁵⁶Riggsby (2006)

⁵⁷Riggsby (2006) s. 5

sin makt. I bokens introduksjon skriver Ekedahl at han er interessert i hvordan de forskjellige mediene som ble brukt virket sammen.⁵⁸ Dette skjer forteller han, når et medium gjenbrukes og gjøres til stoff i et annet.⁵⁹ Heller ikke remediering vil brukes som begrep i denne oppgaven. Hva er det da ved disse begrepene som er relevant? Jeg vil her benytte anledningen til å trekke en parallell mellom begrepene ”intertekstualitet” og ”remediering”. Begge begrepene rommer ideen om at tekster får mening i samspill med andre tekster. Dette komparative elementet ved begrepene er sentralt i denne oppgaven. I analysen som senere skal komme vil innholdet i kildene sammenlignes for å se om lignende propagandistiske temaer forekommer på tvers av kildene.

Det jeg har prøvd å vise så langt er at språk er en viktig del av min oppgave, og at tekstanalyse er en måte jeg vil trekke mening ut av kildene på i denne oppgaven. Det er også et viktig poeng at det er snakk om forskjellige kildetyper på tvers av sjangre. I det henseende er intertekstualitet og remediering nyttige begreper. Begge begrepene forutsetter at forskjellige kildetyper kan sammenlignes, noe jeg har tenkt å gjøre i denne oppgaven. Jeg vil på basis av en slik sammenligning se om jeg kan dele propagandaen jeg finner inn i forskjellige temaer. Hva slags temaer dette er, og hva jeg vil kalle dem vil jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

1.5.2 Kilder som ikke er kommet med og hvorfor

Kildene som er beskrevet over er ikke alle kildene som er aktuelle i min analyse. Et kriterium for kildene som er blitt behandlet i denne oppgaven er, i tråd med oppgavens avgrensinger, at kildene skal ha bred spredning. At kildene har bred spredning betyr at de ikke bare var myntet på eliten. Nå er det ikke bare kildene som er blitt presentert så langt som oppfyller dette kriteriet. Hvilke kilder er det snakk om, og hvorfor er ikke disse kildene blitt med i analysen?

I hovedsak snakker jeg her om kilder som er produsert av Slottsloven i Akershus. Slottsloven var det høyeste styringsorganet i Norge under den store nordiske krig, i form av et kollegium.⁶⁰ Slottsloven varr altså del av sentralmakten i perioden, som i dette tilfellet befant seg lokalt i Norge. Kildene som er produsert av Slottsloven finner man i stattholderarkivet, i Riksarkivet i Oslo. Et problem med stattholderarkivet er at det er vanskelig å få oversikt over. Einar Blix skriver i ”Stattholderskap og Slottslov, 1699 -1722” at det alt i 1720 rådde

⁵⁸Ekedahl (2010) s. 17

⁵⁹Ekedahl (2011) s. 17

⁶⁰Nagel (1985) s. 77

fullkommen villrede om hvordan det egentlig hang sammen med stattholderskapets og slottslovens arkiver.⁶¹ Denne uoversikteligheten merkes også i brevene jeg har sett på i forbindelse med denne oppgaven. Det er for eksempel ikke bare brev fra Kongen blant de innbundne kongebrevene, men også brev fra Slottsloven selv til Vilhelm de Tonsberg.

Vilhelm de Tonsberg var stiftamtman og amtmann i Akershus fra 1710, samme år som han også ble medlem av Slottsloven. Det er dermed naturlig å gå ut i fra at disse brevene primært skal sees i forbindelse med hans posisjon som stiftamtman og amtmann, og at akkurat disse brevene helst angår lokale forhold i Akershus. Mange av brevene er likevel selvfølgelig også rettet mot Slottsloven som kollegium fra kongen. Her må det bemerkes at jeg har gått gjennom kongebrevene som er aktuelle for min tidsavgrensing. I de innbundne kongebrevene fra perioden 1700 – 1715, har jeg valgt å begynne å lete fra 1709. For 1709 er det bare 10 brev i kopiboken, det er først fra år 1710 av at brevene kommer mer hyppig. For å eksemplifisere dette vil jeg nevne at kopiboken for 1700 til 1710 inneholder rundt 90 brev for år 1710, mens kopiboken for 1711 til 1715 inneholder rundt 80 brev for år 1711. Det er med andre ord først i 1710 at brevene begynner å ankomme Akershus i større antall, samtidig som at volumet brev da er ganske betraktelig. Totalt inneholder disse to kopibøkene 706 brev. Tar man i betraktning at dette bare er en liten brøkdel av Stattholderarkivet, blir det klart hvor stort dette arkivet er.

I kopibøkene med innbundne kongebrev for årene 1700 til 1710, og 1711 til 1715, har jeg funnet enkelte brev hvor jeg mener at ”pisk” og ”gulrot” blir brukt overfor befolkningen i forbindelse med krigsbyrdene. Noen av disse brevene er skrevet i forbindelse med forsyninger til- og vedlikehold av festningene på Østlandet.

21. august 1710 mottar for eksempel Vilhelm de Tonsberg to brev forfattet av Slottsloven, skrevet under kongelig segl, som inneholder diskusjon om moderasjon overfor allmuen. I det første brevet kommer det frem at de Tonsberg har vært ettergivende overfor allmuen i Oppland i forbindelse med en innsamling av røkt kjøtt. Det står ikke hva denne innsamlingen går ut på, men det kommer frem at moderasjon har blitt gjort i forbindelse med den svenske ”*inquartering og annen tyngsel*”.⁶² Dette kan bety at det svenske militæret hadde krysset grensen over til Norge, og at dette hadde vært til bry for lokalbefolkningen i Oppland. Videre i brevet kommer det frem at de Tonsberg har sendt Slottsloven en forespørsel om at samme hensyn må tas overfor befolkningen i Hegen og Frølands fogderier. Tilsynelatende anmodes dette fordi disse fogderiene har hatt det samme problemet som befolkningen i Oppland. Det

⁶¹Blix (1943) s. 339

⁶²Brev 2502, Innbundne kongebrev, bind 10: nr. 2206 – 2571, 1700 – 1710 i Stattholderarkivet

virker også i brevet som om disse fogderiene faller utenfor de Tonsberg sitt amt, og at brevet dermed er en anbefaling. Svaret han får er at om det skulle være umulig for befolkningen i Hegen og Frøland å anskaffe den anbefalte mengden røykt kjøtt, så skal det vises moderasjon overfor disse fogderiene også.

Det andre brevet er i forbindelse med byggingen av en trase ved Basmoe festning, hvor det behøves ”180000 torf”.⁶³ Jeg antar at dette betyr at det trengtes en betydelig mengde torv til byggingen av denne traseen. Hvorfor denne traseen skal graves, og hvorfor torv er nødvendig kommer ikke frem i brevene. Bøndernes eng i nærheten av festningen må uansett beskjæres for å anskaffe dette torvet, men for at de ikke alene skal bebyrdes må også bøndene lenger vekke fra festningen bidra. Flere brev enn dette om foredling av byrder finnes også i kopibøkene, blant annet fra 4. september i 1711 i forbindelse med innsamling av høy til dragonene, og den 14. oktober samme år i forbindelse med samme innsamling av høy. Det finnes også brev hvor det trues med militæreksekusjon i forbindelse med lignende påkrevde ytelser hvor bøndene ikke bidrar.

Dette er bare noen eksempler på hva man finner i kongebrevene. Jeg har presentert disse eksemplene for å illustrere at det muligens kan være noe å hente i stattholderarkivet.

Men, for å returnere til spørsmålet om hvorfor disse brevene samt stattholderarkivet for øvrig ikke er blitt analysert i denne oppgaven: sakene i brevene er så vidt forskjellige at det er vanskelig å skape enhetlige kategorier som rommer dem. Å skape noe sammenheng i de meget forskjellige sakene som dukker opp i arkivet hadde krevd masse tid og arbeid. I min mening er også sakene for små, noe som kombinert med deres varierte karakter ikke rettferdiggjør å bruke mye tid på dem.

1.6 Oppgavens disposisjon fremover

Fremover vil hver kildetype som skal behandles i denne oppgaven presenteres i hvert sitt kapittel. Først vil forordninger diskuteres, deretter de kirkelige kildene som bededagsplakater og takksigelsesprekener, og til slutt skillingsviser. Hvert av disse tre kapitlene vil inneholde en introduksjon av kildetypen, en presentasjon av forskningsproblem tilknyttet kildetypen, en presentasjon av innholdet i de aktuelle kildetypene, samt en analyse av dette innholdet. Helt til slutt i oppgaven vil jeg presentere en overgripende analyse hvor innholdet i de forskjellige kildetypene sammenlignes.

⁶³Brev 2503, Innbundne kongebrev, bind 10: nr. 2206 – 2571, 1700 – 1710 i Stattholderarkivet

2. Forordninger

2.1 Introduksjon

I dette kapittelet skal sentralmaktens kommunikasjon med allmuen, kommunikasjon med opphav øverst i eneveldets hierarki, analyseres. Senere i oppgaven vil kommunikasjon lavere i systemet være i fokus. Med ”øverst i eneveldets hierarki” menes det her den eneveldige kongen og de sentrale rådgiverne i hans nærhet. Ved å diskutere både øvre og nedre lag av eneveldets hierarki vil forhåpentligvis et mer dekkende og helhetlig bilde av øvrighetens utspill sett under ett være oppnådd.

I dette kapittelet vil jeg se på utspill fra sentralmakten i form av forordninger. Med tanke på dette må noe vesentlig påpekes. Det er unektelig at den eneveldige kongen hadde det siste ordet med tanke på forordningene. Men hva med prosessen før forordningen ble undertegnet av kongen? Ved eneveldets innføring ble det opprettet forskjellige kollegier som tok del i avgjørelsesprosessen. Dette skjedde i form av anbefalinger etter at alternativer rundt en sak var utredet.⁶⁴ Småsaker ble også tatt hånd om av embetsverk uten kongens direkte deltakelse.⁶⁵ På denne måten ble det sørget for at det ikke oppstod en utålelig arbeidsmengde for monarken.⁶⁶ Det er med andre ord klart at embetsmennene hadde en del innflytelse på beslutningstakingen, noe som åpner for spørsmålet om hvorvidt kongen faktisk tok alle beslutningene som kommer til uttrykk i forordningene. I så fall, er det fortsatt snakk om kilder med opphav øverst i eneveldets hierarki? Dette er noe som er blitt diskutert i forskningen.

Først er det spørsmål om hvilke forordninger som det med utgangspunkt i problemstillingen min er aktuelle for meg å analysere. Forordningene som ble utgitt under krigen er av en slik art at innholdet i dem er vanskelig å kategorisere på en oversiktlig måte. Sagt på et annet måte: sentralmaktens lovgivning under Den store nordiske krig omhandler så vidt forskjellige hendelser, problemer og emner at det er vanskelig å skape enhetlige kategorier med utgangspunkt i forordningenes innhold. På den andre siden går forordningene som omhandler ekstraskattene igjen i løpet av hele krigen, og lar seg derfor lett ordne som en kategori eller type forordninger. Enda viktigere enn å skape enhetlige kategorier er det viktig å analysere forordninger som er spesielle for krigen. Slike forordninger vil nemlig avdekke sentralmaktens politikk på en annen måte enn i fredstid. Dette gjelder spesielt forordningene

⁶⁴Dyrvik (1998) s. 115

⁶⁵Dyrvik (1998) s. 115

⁶⁶Dyrvik (1998) s. 117

som har med den såkalte ”dagskatten” å gjøre. Dette var en skatt som resulterte i flere åpne opptøyer rundt om i landet.

Jeg velger å konsentrere meg om forordninger som har med beskatningen å gjøre, da spesielt dagskatten. Hvorfor vil ikke forordninger som har med vervingen å gjøre komme med i analysen? Grunnen til dette er fordi at forordninger som har med vervingen å gjøre ikke er omfattende nok, eller fremstår som enhetlige nok, til at slike forordninger utgjør en meningsfull kategori å behandle.

Herunder vil jeg diskutere forordninger generelt; hva er forordninger, og hvem som stod bak innholdet i disse? Til slutt vil jeg diskutere innholdet i forordningene som ble utstedt i forbindelse med ekstraskattene under krigen.

2.2 Hva er en forordning?

Dagskatten var en såkalt krigsstyr, en skatt som skulle bidra til å skaffe midler til krigføringen sammen med de andre ordinære og ekstraordinære skattene.⁶⁷ Denne skatten ble påbudt ved forordning. Hva er så en forordning? I *Norsk historisk leksikon* står det om forordninger at disse allerede under Christian IV ble betegnet som lov.⁶⁸ Videre står det at i enevoldstiden var ”forordning” en av mange betegnelser som ble brukt om lover eller rettforskrifter av allmenn gyldighet utstedt i kongens eget navn og under hans segl.⁶⁹ Kort fortalt var en kongelig forordning altså det samme som en kongelig lov.

Hva er det som gjør forordninger interessante som kildetype i denne oppgaven? Jeg har nevnt i introduksjonskapittelet mitt at jeg er interessert i kilder som var myntet på det brede lag av allmuen, altså kilder som nådde mest mulig mennesker. Forordningene ble lest opp for hele allmuen enten på tingbakken eller fra prekestolen. Reskripter derimot, som er en annen kildetype ofte med opphav hos den eneveldige regenten, nådde bare enkeltpersoner.⁷⁰ Det er dermed ingen garanti at reskripter ble videreformidlet til flere i allmuen etter at mottager hadde mottatt reskriptet. Forordninger er dermed mer interessant her nettopp på grunn av forordningenes brede nedslagsfelt.

⁶⁷Fladby, Imsen og Winge (1996) s. 177

⁶⁸Fladby, Imsen og Winge (1996) s. 99

⁶⁹Fladby, Imsen og Winge (1996) s. 99

⁷⁰Fladby, Imsen og Winge (1996) s. 271

2.3 Om lovgivningsprosessen og embetsmennenes innflytelse.

Når en snakker om forordninger er det også snakk om en lovgivningsprosess som ligger bak før forordningen foreligger. Dermed returnerer vi igjen til spørsmålet om embetsmennenes innflytelse på lovgivningsprosessen. I enevoldstiden eksisterte det nemlig ikke noe formell lovgivningsprosess. En krets av enkeltpersoner hadde mer eller mindre tilfeldig mulighet til å påvirke selve prosessen.⁷¹ Med det sagt var det kongen som var siste instans i beslutningstakingen. Kongeloven fra 1665 la nemlig alle vesentlige spørsmål i kongens hender.⁷² Likevel, uansett hvor mye kongen engasjerte seg i statens styre, så krever en større statsmakt en større sentraladministrasjon.⁷³ Diskusjonen herunder berører momenter som handler om hvem som stod bak beslutningene gjort i forordningene, en diskusjon som vil tas opp igjen i forhold til en større diskusjon om hvordan kommunikasjonskanalene fungerte. Denne diskusjonen vil jeg ta opp i konklusjonen min.

En sentral forsker i dette henseende, ved navn Harald Gustafsson, diskuterer spørsmålet om hvilken grad av innflytelse embetsmennene hadde når avgjørelser skulle tas i politikken.⁷⁴ Innledningsvis i hans kapittel om embetsmenn og deres politiske makt, svarer han umiddelbart at embetsmennene hadde en stor grad av innflytelse. Gustafsson forteller likevel at det ikke er lett å si noe om på hvilket nivå og på hvilke områder dette gjelder.⁷⁵ Ifølge Gustafsson hadde lokale embetsmenn en viktig rolle med tanke på bestemmelser som ble gjort sentralt, og de lokale reaksjonene på disse.⁷⁶ Med dette mener Gustafsson at disse embetsmennene hadde innflytelse på hvordan beslutninger ovenfra ble presentert for allmuen, samtidig som de hadde styring på hva som ble formidlet videre oppover i embetshierarkiet. Embetsmennene som befant seg et steg nærmere sentralmakten enn de lokale embetsmennene, det vil si amtmenn, stiftsamtmenn, biskoper, osv., hadde desto større innflytelse både oppover og nedover i systemet. Embetsmenn på dette nivået i embetshierarkiet kunne for eksempel stoppe initiativ gjort av de lokale embetsmennene, eller støtte deres avgjørelser.⁷⁷ Helt sentralt hadde kollegiene muligens størst innflytelse. Embetsmenn i kollegiene kunne formulere hvordan problemstillinger ble presentert for monarken, og i beslutningstakingsprosessen, hvor bredt søken etter fakta i en sak skulle

⁷¹Holmgård (1999) s. 20

⁷²Busck, Poulsen (2002) s. 167

⁷³Busck, Poulsen (2002) s. 168

⁷⁴Gustafsson (1994) s. 98

⁷⁵Gustafsson (1994) s. 98

⁷⁶Gustafsson (1994) s. 98

⁷⁷Gustafsson (1994) s. 98

foretas.⁷⁸ Gustafsson forteller også at kollegienes anbefalinger for det meste ble kongens resolusjoner i Danmark - Norge.⁷⁹ Gustafsson viser her at forskjellige grupper i eneveldet hadde makt og mulighet til å utøve innflytelse, og dermed også til å påvirke beslutningstakingen i eneveldet.

Eyvind York diskuterer blant annet i sin masteroppgave fra 2010, *Kongens tru tenerar? Møtet mellom statsapparat og allmuge i Bergenhusstiftamt i samband med dagskatten, 1712 – 1715*, slottsloven og dens rolle i eneveldets hierarki. I denne diskusjonen kommer det blant annet frem at slottsloven som institusjon i embetshierarkiet hadde særdeles stor grad av selvstendighet. Slottsloven var naturligvis underlagt kongen, men var høyeste myndighet i Norge og kunne utstede brev i kongebrevs form.⁸⁰ York eksemplifiserer altså en form for selvstendighet i embetsverket slik Gustafsson har antydnet.

Uansett hvilken grad av innflytelse og selvstendighet embetsmennene hadde, så er det klart at dagskatten ikke var noen ”småsak”. Kongen var, til syvende og sist, siste instans. Det er dermed her mest snakk om kategorisering og hva man legger i de forskjellige partenes politiske deltakelse. Jeg har her valgt å kategorisere disse utspillene som kongens, noe som nok ikke er langt fra sannheten. Viktigst av alt i denne sammenhengen er uansett spørsmålet om hvilken stemme det er som gjøres hørt i forordningene, og det er utvilsomt kongens stemme.

2.4 Forordningene om skatt

2.4.1 Kort om skattene, og hvorfor dagskatten er satt i fokus

Hvordan var rammeforholdene rundt skattelovgivningen under Den store nordiske krig med tanke på omfang? For det første er det viktig å peke på premisset for skattelovgivningen, nemlig økte utgifter i forbindelse med krigen. Den danske forskeren J. Boisen Schmidt har anslått at statens utgifter økte med 35 millioner riksdaler så lenge krigen varte, og at 80 % av denne økningen gikk til hæren og marinen.⁸¹ Pengene som skulle betale disse utgiftene måtte oppdrives ett steds fra, men de ordinære skattene i perioden forble på samme nivå som de var før krigen. Pengene kom altså ikke fra den ordinære beskatningen. Derimot sikret

⁷⁸Gustafsson (1994) s. 99

⁷⁹Gustafsson (1994) s. 99

⁸⁰Slottsloven fikk i sin tid en embetsinstruks den skulle følge. Kongebrevene utstedt av Slottsloven måtte naturligvis ikke overskride hva som var tillatt i instruksene for kollegiet. Samtidig var det likevel rom for tolkning av instruksene. Stattholderarkivet vitner også om en fortløpende dialog mellom Slottsloven og København om hva som var tillatt for Slottsloven å gjennomføre av politiske tiltak.

⁸¹Boisen Schmidt (1967) s. 262

sentralmakten inntektene gjennom ekstraordinære skatter.⁸² Hvilke ekstraordinære skatter er det så snakk om?

Eivind York gjør rede for hvilke skatter som blir krevd i løpet av krigen på en meget oversiktelig måte, blant annet diskuterer han de forskjellige ekstraskattene som utkrevd. Disse skal ikke behandles i det kommende. Verdt å nevne her er likevel at alle ekstraskattene, utenom dagskatten, skulle trekke penger fra de mest ressurssterke blant allmuen. Det brede lag av befolkningen slapp derfor unna alt for store byrder i forbindelse med denne beskatningen. Unntakene var skoskatten og skatten på tjenestefolk, som begge to rammet bondebefolkningen hardt, og som utløste mindre aksjoner.⁸³ Uansett kunne disse skattene og reaksjonene på dem ikke måle seg mot dagskatten. Dagskatten var også en ekstraordinær skatt, som ble innført ved kongelig forordning den 13. april 1712. I denne forordningen kommer det frem at hvert enkelt medlem av allmuen skulle takseres etter sin stand. Det som var særegent for dagskatten er, som navnet indikerer, at skatten ble krevd daglig men betalt inn i kvartalsvis. Dagskatten var den største ekstraordinære skatten under krigen, men i motsetning til de andre ekstraordinære skattene rammet som nevnt dagskatten alle lag av befolkningen, og førte til større oppløp rundt i landet. Det er blant annet på grunn av at dagskatten var så kontroversiell at den skal få mye fokus i det følgende. Skatten er spesiell for perioden, ettersom det ikke er før strilekrigen at lignende opptøyer forekommer igjen som reaksjon på beskatning.

2.4.2 Utvalg av forordninger

I mitt kildearbeid har jeg tatt utgangspunkt i forordningssamlingen *Kong Friedrich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve fra Aar 1699-1721*. Dette er fordi denne samlingen inneholder alle forordningene som er aktuelle med tanke på beskatningen under krigen. I det følgende vil jeg se på en rekke forordninger om skatt. Dette gjelder en forordning om ordinær skatt fra 1711, to forordninger om ekstraskatt fra 1711 og 1713, og forordninger om dagskatt fra 1712, 1714, 1715, 1718 og 1719.

⁸²Boisen Schmidt (1967) s. 281

⁸³York (2010) s. 47

2.5 Ideologiske temaer i forordningene

2.5.1 Forordningene i forbindelse med ordinær skatt

Det har vist seg i forordningssamlingen *Kong Friedrich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve fra Aar* for årene 1699-1721, at forordningene om ordinær skatt er meget formelbaserte. Det vil si at de følger et spesielt skjema. Ikke bare er de formellbaserte, men de er også nærmest lik i ordlyden. Bortsett fra forskjell i hva som blir utkrevd fra år til år, er språket og argumentasjonen i disse forordningene helt likt. Det er dermed, i mitt syn, bare nødvendig å presentere en forordning som representant for disse forordningene. Jeg vil også påpeke at det i hovedsak er introduksjonen i forordningene som vil underlegges analyse i det følgende. Det er i denne delen av forordningen at all argumentasjon og begrunnelse for saken som legges frem presenteres. Dette gjelder for alle forordningene jeg vil se på i det kommende, både ordinær skatt og ekstraordinær skatt.

Her er et eksempel på en forordning for ordinær skatt som ble utstedt i 1711:

”Vi Friderich den Fierde, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, (etc). Giøre alle vitterlig, at Vi endnu ved disse vanskelige og vidt udseende Tiders Tilstand u-omgiengelig ere foraarsagede udi Vort Rige Norge (foruden Consumptionen udi Kiøbstæderne, samt Familie – og Folke – Skatten paa Landet, og den ordinaire Tiære og Trælast Tiende) fremdeles at paabyde, saasom Vi og hermed allernaadigst byde og befale, at Lejlændings, Odels, Proviant, den ordinaire Ros Tieniste, Soldater – Kiøle Penge, og deslige sædvanlige Skatter, item Capitulernes og Provsteskabets Skatter, ligesom - de udi forbigangne Aar har været paabudne, ogsaa for indeværende Aar 1711 skal udredes og betales.”⁸⁴

Som vi ser her beklager kongen de forferdelige tidene som nå er over riket. Tingenes tilstand gjør det nødvendig å kreve inn skatt, men annen begrunnelse enn dette får vi ikke for den ordinære skatteutkrevingen. Hva betyr denne manglende forklaringen? Det kan hende at det ordinære skatteuttaket ikke trenger å forklares fordi det er i tråd med statens ideologi til vanlig, altså at det er en tradisjon, og at allmuen dermed forventer uttaket. Den dansk – norske envevoldsstaten var tross alt en stat hvor man underordnet seg det patriarkalske styret, og hvor

⁸⁴II. Forordning. Om Skattnes Paabud udi Norge for Aar 1711 i Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve

man aksepterte den plass man hadde fått i samfunnsmaskineriet.⁸⁵ Som Peter Henningsen skriver i sitt verk *I Sansernes vold*:

*”Befalingens indhold er ligeledes traditionsbundet, idet en befaling, der hensynsløst krænker traditionen, vil være underminerende for det traditionelle herredømmes legitimitet, da denne udelukkende hviler på traditionens ukrænkelighed”.*⁸⁶

Vi ser dermed at eneveldets legitimitet, ifølge Henningsen, hviler på tradisjon og at tradisjonen er ukrenkelig. Jeg bruker dermed denne hypotesen som arbeidshypotese i forhold til forordningene: nemlig at de ordinære skattene ikke bryter med tradisjonen, men heller forventes, mens ekstraskattene bryter med tradisjonen og må derfor legitimeres. Hvis dette er tilfellet vil det merkes argumentasjonen i forordningene om ekstraskatt i den grad at disse forordningene inneholder mer begrunnelse for uttaket enn forordningene for ordinær skatt.

2.5.2 Forordningene i forbindelse med ekstraordinær skatt

Samme året som forordningen for ordinær skatt ble utstedt ble det også gitt ut en forordning i forbindelse med ekstraordinære påbud. Denne forordningen kom ut den 21. februar 1711, og var en skatt på vogner med dekke over, lystbåter, parykker for menn, ”Fontanger, Sætter eller Topper”, sko og tjenestefolk.⁸⁷ Denne forordningen inneholder litt mer argumentasjon i innledningen enn forordningen om ordinær skatt fra 1711:

*”Giøre alle vitterlig, at, ivhorvel Vi Gierne saae Vores kiære og troe Undersaatte i disse besværlige Tider for videre extraordinaire Paalæg og Udgifter forskaanede, saa dog alligevel, saasom til det gemeene beste at fremme, alle og enhver af yderste Evne bør concurrere, og Vi ingenlunde tvifle, at jo enhver allerede er persvaderet, at denne Kriig er begyndt, og videre fortsettes, alleene til den Ende, for derved at erlange, en sikker og bestandig Fred; Dette da at fulbyrde, udfordres en anseelig Krigsmagt baade til Lands og Vands, hvis Underholdning ikke andet kand end foraarsage Daglige store Udgifter.”*⁸⁸

⁸⁵Henningsen (2006) s. 167

⁸⁶Henningsen (2006) s. 167

⁸⁷V. Forordning. Om adskillige extraordinaire Paabud i Norge for Aar 1711 i Kong Friedrich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.

⁸⁸V. Forordning. Om adskillige extraordinaire Paabud i Norge for Aar 1711 i Kong Friedrich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.

Det som skiller denne forordningen fra den første av 1711 er at det ikke bare konstanteres at det er dårlige tider som gjør at det er nødvendig å utkreve denne ekstraskatten, men det påpekes også at det er ”til det gemeene beste” at skatten utkreves. Grunnen til dette er at krigen riktignok er begynt, men at den må fortsettes ”for derved at erlange, en sikker og bestandig Fred”.

I 1713 ble det også utstedt en forordning om ekstraskatt. Der står det:

...at enndog Vi Intet mer havde ønsket, end at Vores kiære og troe Undersaatter i Vort Rige Norge, som i disse Krigs- Tider haver ladet sig Finde villig adskillige Skatter at udreede, for ydermeere Paaleg Kunde bleven forskaanede, saa dog, som til Krigens fremdeles Fortsettelse, for, næst Guds Bistand, at erholde en bestandig Fred, anseelige Penge summer udfordres, hvortil de ordinaire Skatter og andre Midler, som allerede saavel her i Danmark, Som i Vort Rige Norge allernaadigst ere paabudne, ingenlunde ere tilstrækkelige, altsaa have Vi Været højt foraarsagede for indeværende Aar 1713. følgende extraordinaire Skatter i Vort Rige Norge at paabyde og befale, saasom VI og hermed aller naadigst paabyde og befale.

I denne forordningen forekommer en beklagelse for ytterligere pålegg, slik vi så i forordningen for ekstraordinære uttak i 1711. Begrunnelsen for dette uttaket er, som vi også har sett i forordningen for 1711, at kongen har lyst til å oppnå en varig fred. Altså, at krigen må fortsettes for å oppnå en fred på de riktige betingelsene. Jeg vil foreslå en hypotese om at dette er en tendens i forordningene hvor det kreves ekstraskatt. Denne argumentasjonen er nemlig ikke tilstede i noen av forordningene for ordinær skatt, men er helt spesifikk for forordningene om ekstraordinær skatt.

Som det er mulig å se i eksemplene jeg har presentert her, så finner man ikke mye argumentasjon i forordningene. Men forskjell på forordningene er det. Som vi har sett er det mer argumentasjon i forordningene for ekstraskatt enn i forordningene for ordinær skatt. Hvorfor er det slik?

Eyvind York viser i sin masteroppgave til den danske historikeren Claus Rafner, som har skrevet om eneveldet sin skattepolitikk i Danmark. Rafner påpeker at ekstraskattene under Den store nordiske krig bygde på erfaringer gjort i forbindelse med ekstraskatter utkrevd i krigstid tidligere. Hensikten med ekstraskattene var å strekke beskatningsgrunnlaget til alle grupper av befolkningen som hadde et overskudd som kunne beskattes.⁸⁹ Som York påpeker

⁸⁹York (2010) s. 46-47

er det mulig å se at de ekstraordinære skattene fra 1711 og 1713 mest er myntet på den mer formuende delen av befolkningen, men med unntak for var skoskatten og skatten på tjenestefolk, som begge to gikk hardt utover bondebefolkningen.⁹⁰ Selv om de to ekstraordinære skattene fra 1711 og fra 1713 var myntet på den mer formuende delen av befolkningen er det trolig at sentralmakten forutså at denne beskatningen kom til å resultere i reell misnøye. I motsetning til den ordinære beskatningen var de ekstraordinære skattene ikke noe befolkningen var vant med, selv om det er snakk om den formuende delen av befolkningen. Noen annen grunn til den ytterligere argumentasjonen i disse forordningene kan jeg ikke tenke meg. Hva så med dagskatten som også var en ekstraordinær skatt? Dagskatten var en mye større belastning for store deler av befolkningen, og resulterte også i åpne oppløp. Hvordan ble det argumentert for denne skatten i forordningene?

2.5.3 Forordningene i forbindelse med dagskatten

Den første forordningen om dagskatt som ble utstedet i Norge ble utstedt i 1712. Slik introduseres skattene i denne forordningen:

...at saasom der for den tilstundendede Campagnen til Vore forehavende Deffeins behørigen at i Verk stille, og næst Guds Bistand lykkeligen at fuldføre, udfodres anseelige Penge-Summer, hvortil de ordinaire Skatter og andre til Vores Krigs Operationer destinerede Midler ingenlunde ere tilstrækkelige, altsaa haver Vi (endskiønt Vi Vores kiære og troe Undersaatter for videre Paalæg gierne saa forskaanede) dog været forarsagede hermed for indeværende Aar 1712. over alt Vort Rige Norge en Krigs Styr at paabyde, hvilken udgives og betales skal af alle og enhver, hvad Privilegier; Frihed eller Benaadning de end maatte have, ingen undtagen, være sig Geistlig eller Verdslig, enten i Kiøbstæderne af Indvaanerne, som Middel, Bestilling, Handel eller Næring have, liden eller stor, eller og paa Landet den gemeene Almue, og det efter den Taxation og Ligning, som os Elskelige Vores samtlige Tilforordnede, udi Slotsloven efter enhvers Stand, Vilkaar og Formue giørendes vorder. OG skal denne Krigs Styr qvartalier erlegges og betales, udi Kiøbstæderne til Magistraten, og paa Landet til Fogderne”⁹¹

⁹⁰York (2010) s. 47

⁹¹VI Forordning. Om en Qvartals Krigstyr udi Norge, for Aar 1712 i Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.

Det som utmerker seg her er at manglende midler til krigen utpekes som årsak for skatteuttaket. Dette er naturligvis forventet, noe som gjør at forordningen mangler utdypende argumentasjon. Hva som er grunnen til dette kan ikke sies med sikkerhet. Riktignok hadde det blitt krevd krigsstyr i Norge før krigsstyren av 1712 ble innkrevd. I 1676 hadde stattholderen Gyldenløve fått kongelig fullmakt til å utkreve en krigsstyr.⁹² Dagskatten var dermed ikke en nyvinning. Det som skiller dagskatten fra 1676 fra den i 1712 er likevel at dagskatten av 1676 fritar den ”gemeene allmue”, mens den fra 1712 skal betales av alle. Samtidig utgjorde dagskatten fra 1712 mer enn de samlede skattene i Norge i fredstid.⁹³ Vi ser dermed hvilken byrde dagskatten utgjorde. Samtidig hadde ikke dagskatten av 1712 noen paralleller, og brøt dermed med all tradisjon. Noe mer argumentasjon i forordningen for skatten hadde dermed vært å forvente. En mulig forklaring på at denne argumentasjonen mangler kan være at sentralmakten ikke hadde noe begrep om hvilken reel byrde dagskatten kom til å bli. Dette vil jeg komme tilbake til.

I forordningen om dagskatt fra 1714, kan vi ane en forandring:

”...at, omendskiønt Vi gjerne have ønsket, at Conjunctionene sig saaledes havde villet føye, at Vi Vores kiære og troe Undersaatter for extraordinaire Skattter, videre, end hid indtil haver været paabuden, allernaadigst kune have forskaanet, eftersom de udi værende Krigs-Tiid alle Redebon og Villighed, til at udreede og betale, hvis Vi til Krigens Fortsættelse allernaadigst at paabyde, har været foraarsagede; Saa dog alligevel, paa det Vi med saa meget største Efteron, til, næst den allerhøyestes naadige Bistand, at erlange en ønskelig og bestandig Fred, og paa det Vores Krigs-Magt til Lands og Vands vedbørlig kand vorde udrustet og underholdet, hvortil Vores ordinaire Revenuer ikke nær befindes tilstrækkelige, ere Vi endnu høyligen foraarsaget, for dette indeværende Aar 1714 en Krigs-Styr over alt udi Vort Rige Norge at paabyde, hvilken skal udgives af alle og enhver, Geistlige og Verdslige Civil, og Militair udi Kiøbstæderne og paa Landet boende saavel som hos andre sig opholdende og logerende, Gifte og Ugifte, Myndige og Umyndige Personer, som kunde ansees for at eye eller have nogen Middel og Formue, enten samme maatte være bestaaende i Jordegods, Tiender, Eyendommer, reede Penge, Enten de ere hos dennem selv eller andre frugtesløse, eller anden Middel, Penges Værd...”⁹⁴

⁹²York (2010) s. 50

⁹³York (2010) s. 52

⁹⁴X. Forordning. Om Krigs-Styr udi Morge for Aar 1714 i Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.

For det første virker det på de første setningene i denne forordningen som om kongen virkelig beklager skatteuttaket. En del har skjedd i perioden fra den første forordningen om dagskatt kom ut i 1712, til forordningen fra 1714 ble utgitt. Først og fremst hadde slottsloven bedt om at moderasjon skulle utvises i forhold til dagskatten fra 1712, blant annet fordi det hadde oppstått så mange og store problemer i forbindelse med innkrevingen av skatten.⁹⁵ Opprør hadde nemlig forekommet flere steder i Norge i tiden mellom disse to forordningene. Likevel kreves dagskatten på nytt, nå også uten de helt store moderasjonene. I forordningen for år 1714 skjer dette, som vi ser, likevel med litt mer begrunnelse i forordningens innledning enn i 1712. For det andre ser vi også at samme argument som oppstår i forordningene for ekstraskatt fra 1711 og 1713 oppstår også i denne forordningen, nemlig at krigen må fortsettes for å oppnå en varig fred. Forordningen om dagskatt fra 1715 er, mer eller mindre lik i ordlyden, men med en vesentlig forskjell. Her nevnes fiendens eksplisitt:

at ihvorvel Vi af Kongelig Omhue og Forsorig, for Vores kiære og troe Undersaatter haver giort, alt hvis muelig kand være, næst Guds den Allershøyestes Bistand en ønskelig og bestandig Fred at erlange og til den ende til det, til Freds Tractaterne berammede Sted, Vores expresse tilforordnenede ladet beskikke; Saa har dog denne Vores til det almindelige Beste gaaende Intention, foremdelst Fiendens Halktarrighed, og til Krig og BlodsUdgydelse fremtrurende Inclination, hidindtil ey kunde nyde Fremgang: Thi finder Vi til Vore Rigers og Landes Forsvar, og Vores høymodige Fiende til andre og Christeligere Tanker at bringe, høynødvendig, den af den Allershøyeste Os forleenede Magt og Kræfter saaledes at bruge, at ved Gudsnaadige Hielp, denne langvarige Krig snart kand komme til Endskab. Men som Vores ordinaire Indkomster til saadan en sterk Armatur til Lands og Vands, ey ere tilstrækkelige, saa ere Vi, omendskiønt Vi Vores kiære og troe Undersaatter derfor gjerne vilde forskaane, dog u-omgiengelig forarsagede for dette inderværende Aar 1715 en Krigs Styr over alt udi Vort Rige Norge at paabyde, som skal udgives saaledes... ”⁹⁶

Vi ser her at den svenske fienden karakteriseres som ”halskarrig” og krigersk. Samtidig er Fredrik IV sitt endelige mål fortsatt en varig fred. Det trekkes altså en kontrast mellom Fredrik IV og fienden. Danskekongens mål og intensjon er fred, hvorpå svenskene er krigerske. Krigen må som tidligere nevnt fortsettes for å oppnå fred, men vi ser også her en utvikling i argumentasjonen.

⁹⁵York (2010) s. 75

⁹⁶XI. Om Kriigs-Styren udi Norge for Aar 1715 i Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.

I 1718 utstedes en ny forordning om krigsstyr, men denne inneholder av en eller annen grunn ikke noe særlig argumentasjon. Dette kan fremstå som underlig ettersom svenskene allerede har krysset grensene en gang i forbindelse med en invasjon. I forordningen av 1719 får vi likevel på nytt en form for forklaring på hvorfor dagskatten skal utkreves:

”At om enskiønt Vi Aar efter andet havde formodet Conjunctionene sig saaledes skulde føyed og forandret, at mand ved en ønskelig Fred kunde naaed en god Ende paa denne langvarige Kriig, saa maa Vi dog imod ald Formodning endnu fornemme Vores Fienders fremturende Halskarrighed, som med en anseelig Magt søger at indfaøde udi Vort Rige Norge, ja paa endeel Stæder allerede giort Prøve derpaa, hvorudover Vi haver været foraarsagede Vores Norske Armee med endeel Troupper her fra Danmark at forstærke, til hvis nødvendige Forutlegning de ordinaire Revenyer ikke nær findes tilstrekkelige”⁹⁷

Denne forordningen oppsummerer argumentet som er felles for forordningene om dagskatt. Igjen presenteres vi med en beklagelse over tidens dårlige tilstand, og igjen presiseres det at det er fienden som er sta og krigersk. Til slutt ser vi at det argumenteres for at skattene må kreves. Slik skal krigen kunne fortsettes med det mål at en varig fred skal oppnås. Disse argumentene har oppstått hver for seg eller sammen siden forordningen fra 1714. Det er bare forordningene fra 1712 og 1718 som merkelig nok ikke inneholder utdypende argumentasjon.

2.5 Oppsummering.

Forordningene karakteriseres blant annet av at de inneholder argumenter som søker å forklare de ekstraordinære skattene i løpet av krigen. Det er dette språklige elementet som må analyseres for å kunne trekke slutninger i forhold til forordningene. Jeg vil i denne forbindelse igjen vise til Göran Therborn. I min introduksjon presenterte jeg hans forståelse av ideologi, hvor ideologi ble beskrevet som språklige uttrykk som mennesker internaliserer, gjør til sitt eget, og som mennesker bruker til å skape mening av verden rundt seg.⁹⁸ Det er disse uttrykkene Therborn kaller for interpellasjoner. Det er mulig at argumentene som dukker opp i forordningene for ekstraordinær skatt er slike interpellasjoner. Peter Ericsson, som baserer seg på Therborns interpellasjoner, presenterer fire analytiske kategorier som han kaller for

⁹⁷XIX. Forordning om en Kriigs-Styrr i Norge for Aar 1719 i Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve.

⁹⁸Ericsson (2002) s. 69

”ideologiske tiltaler”.⁹⁹ En av disse kategoriene kaller han for det ”retoriska tiltalet”, en kategori som inneholder forskjellige retoriske temaer som dukker opp i propagandaen. Et av disse retoriske temaene hos Ericsson går ut på at Karl XII må fortsette krigen for å oppnå en varig fred, slik vi har sett i forordningene til Fredrik IV. Poenget som bærer argumentet er at det ikke er Karl XII som vil krige, men heller at det er fienden som har igangsatt krigen, fortsetter krigen, og som generelt sett er roten bak alt det onde som svenskene opplever i forbindelse med krigen. På denne måten gjøres det klart at muligheten for å skape en umiddelbar fred ikke er i kongens hender. Tanken er derimot at en umiddelbar fred vil resultere i tap av land og ressurser. En fortsettelse av krigen vil på den andre siden resultere i mer fordelaktige fredsbedingungen om Karl og svenskene vinner.

Ser vi på forordningene for ordinær skatt i forhold til forordningene for ekstraordinær skatt er det påfallende at denne argumentasjonen bare dukker opp i forordningene for ekstraordinær skatt. Jeg mener at dette er et forsøk på å legitimere ressursuttaket ved bruk av retorikk. Det er også påfallende at denne argumentasjonen forandrer seg over tid. Selv om det i forordningene fra 1712 og 1718 ikke kan spores slik retorikk, har vi sett at det i forordningene fra 1714 nevnes at krigen må fortsettes for å oppnå en varig fred, at det i forordningen fra 1715 informeres om at dette er på grunn av de blodtørstige svenskene, og at det i 1719 nevnes at svenskene allerede har vært over grensen en gang. Grunnen til at skatteuttaket blir forsøkt legitimert på denne måten er antageligvis først og fremst fordi at det ekstraordinære uttaket bryter med tradisjonen, og derfor kanskje ikke oppfattes som legitimt av allmuen. I 1712 mangler kanskje denne argumentasjonen fordi styresmaktene ikke er klar over hvor kontroversielt uttaket faktisk er. I 1714 har derimot dette forandret seg. Hvorfor relevant argumentasjon mangler i forordningen fra 1718 er vanskelig å si noe om, og jeg ser egentlig ikke noen grunn til hvorfor dette skulle være tilfellet. Forordningen fra 1719 inneholder derimot alle elementene som er gått forut, samtidig som den nevner svenskenes forrige inntog. Karl den XII er nå død, og en begrunnelse for videre krav om krigsstyr er enda mer pressende. Svenskene har valgt å fortsette krigen, og vil gjøre det i et par år til. Svenskekongens død er muligens en så viktig hendelse at ytterligere argumentasjon for utkreving av skatt til krigens opprettholdelse er nødvendig. Det er med andre ord en mulighet at Karl XII sin død kan ha ledet den norske befolkningen til å tro at krigen snart skulle være over. Dermed er trusselen om at fienden kan innvadere igjen slik de har gjort før, samt at en fred ikke er mulig inntil fienden er fullstendig slått, sterke språklige virkemidler for det motsatte.

⁹⁹Begrepet ”ideologisk tiltale” kan forstås som ”ideologisk appell”.

Da gjenstår spørsmålet om disse forordningene er representative for sentralmakten, og hva man kan slutte fra lovgivningen. Her må det nevnes at man ikke kan slutte faktiske forhold i fortiden alene ut fra lovgivning. Lovgivning kan ha blitt fullstendig ignorert, eller etterlevd. Hyppigst ligger nok etterlevelsen et sted mellom disse. En ting er likevel sikkert, at lovgivningen representerer sentralmaktens hensikter.¹⁰⁰ Til slutt vil jeg legge til at vi nå har sett en sammenheng mellom ideologiske temaer og propaganda, nemlig at propaganda inneholder ideologiske temaer. Hvilke ideologiske temaer finner vi i den øvrige propagandaen?

¹⁰⁰Holmgård (1999) s. 61

3. Kirken

3.1 Introduksjon

3.1.1 Introduksjon og bakgrunn

Sentralkraften hadde på begynnelsen av 1700-tallet flere kommunikasjonskanaler som den kunne bruke til å nå allmuen via. Forordninger, som vi så i forrige kapittel, var et verdslig middel som representanter for sentralkraften brukte til å formidle verdslig informasjon med. Det var likevel ikke bare verdslige forum som stod embetsmennene til rådighet når de ville nå befolkningen. Også kirken var, som vi skal se i dette kapitlet, et viktig verktøy tilknyttet denne virksomheten.

3.1.2 Kirken som kommunikasjonskanal

Kirken var ved innføringen av eneveldet i Danmark-Norge i 1660 en statskirke, og kirkens premisser og dens rolle i samfunnet var definert i overensstemmelse med det.¹⁰¹ Kongen hadde øverste lovgivningsmakt over geistlige forhold, og med dette fulgte en vilje til å styre kirkens indre saker.¹⁰² På hvilken måte foregikk dette? Svaret på dette kan også knyttes til spørsmålet om hvem som hadde kontroll med rekrutteringen til de geistlige embetene. Med innføringen av eneveldet falt denne retten helt og fullt hos kongen. En konsekvens av dette var at statens geistlige fikk en statsrettslig embetsforståelse.¹⁰³ Prestene var knyttet til kongen ved at embetseden bar preg av å være en troskapsed for kongelige tjenestemenn. Som øvrige embetsmenn måtte prestene formidle kongens forordninger og lese opp hendelser om krigen fra prekestolen, og i den forbindelse fremstille hendelsene i tråd med sentralkraftens ideologi. Ifølge den danske historikeren Michael Bregnsbo kan vi i denne konteksten anse prekestolen som datidens massemedium på lik linje med nåtidens aviser, TV, og radio.¹⁰⁴ Hvordan de geistlige fungerte i sin rolle ved å spre propaganda vil jeg komme tilbake til. Først vil jeg se nærmere på oppfatninger innenfor forskningen om hvorvidt kirken var effektiv som kommunikasjonskanal.

3.1.3 Var kirken en effektiv kommunikasjonskanal?

Som med andre kommunikasjonskanaler er det også med prekestolen et spørsmål om hvor effektiv denne kanalen faktisk var i statens tjeneste. Etersom det var en embetsplikt for de

¹⁰¹ Nagel (1997) s. 96

¹⁰² Koch og Kornerup (1959) s. 389

¹⁰³ Nagel (1997) s. 97

¹⁰⁴ Bregnsbo (1997) s. 12, 80

geistlige å tjene kongen, og dermed også en embetsplikt for dem å spre sentralmaktens budskap, kan det være lett å anta at kirken var en effektiv kanal for sentralmaktens propaganda. Så lett forholder det seg likevel ikke. Antatt lojalitet fra embetsmennene er ikke en god nok grunn til å hevde at kirken var et effektivt redskap for sentralmakten. Det oppstår her et spørsmål om embetsmennene faktisk var lojale selv om de hadde avgitt en embetsed. Det er også et spørsmål om hvorvidt de var respektert i området de opererte innenfor, samt et spørsmål om de var gode til å formidle. Det siste punktet her kan naturligvis ikke svares på uten videre. De to første er derimot blitt behandlet noe innenfor svensk forskning. I den svenske forskningen er det blitt vist, som vi har sett Anne-Hilde Nagel har påpekt i forhold til norske forhold, at det ble gjennomført en ensretting og effektivisering av kirken på slutten av 1600-tallet. Dette skjedde i forbindelse med at kongen knyttet de geistlige nærmere staten. Peter Ericsson nevner blant annet kirkeloven som kom i Sverige i 1680, hvor det ble fastslått at kongen selv skulle ha eneretten til å ansette biskoper og prester.¹⁰⁵ Dette ble i Sverige, som i Norge, ett uttrykk for kirkens fullstendige underkastelse for kongen. Den svenske historikeren Martin Linde har likevel satt spørsmålsteget ved hvor effektiv kirken faktisk var til å spre propaganda. Hos Linde har dette ingenting med prestenes lojalitet som kongens embetsmenn å gjøre, men heller med at prestene ofte ikke hadde den autoriteten i lokalmiljøene som forskere tidligere har ment.¹⁰⁶ Han mener at dette kom til uttrykk som uro i menighetene, blant annet ved at kirkeforsamlingen ofte kom for sent og gikk for tidlig fra gudstjenestene.¹⁰⁷ Videre viser Linde til sognebarnas manglende liturgiske forståelse, og at de ofte røykte og maste under nattverden som andre eksempler på manglende disiplin og respekt for kirken.¹⁰⁸ Anna – Maria Forssberg nyanserer Linde sitt standpunkt. Hun hevder at det ikke er så sikkert at prestens forhold til kirkeforsamlingen hadde så veldig mye å si i forhold til hans troverdighet som oppleser av kongens påbud.¹⁰⁹ Prestens forhold til kirkeforsamlingen kunne bli dårlig om presten førte en klanderverdig livsførsel eller forsømte sine plikter.¹¹⁰ Dette kunne naturligvis få betydning for en enkelt tjenestemann de gangene han skulle tale forsamlingen til rette, men ikke nødvendigvis de gangene han skulle lese opp kongelige påbud eller lese fra bededagsplakaten.¹¹¹ Jeg vil si meg mest enig med Forssberg om at prestenes autoritet, eller eventuelt manglende autoritet overfor kirkeforsamlingen ikke behøver å ha så

¹⁰⁵Ericsson (2002) s. 78

¹⁰⁶Linde (2000) s. 75-81

¹⁰⁷Linde (2000) s. 75

¹⁰⁸Linde (2000) s. 76

¹⁰⁹Forssberg (2005) s. 58

¹¹⁰Forssberg (2005) s. 58

¹¹¹Forssberg (2005) s. 58

mye å si i forhold til mottagelsen av sentralmaktens propaganda. Presten er riktignok et av sentralmaktens ansikter utad, men likevel representerer han en høyere autoritet. Selv om en kirkeforsamling kunne ha manglende respekt for en tjenestemann, betyr ikke dette at den ikke respekterte sentralmakten eller staten som helhet.

3.2 Kildene som skal studeres

3.2.1 Kilder knyttet til bededager og takksigelsesdager

Prekestolen var altså en av flere kommunikasjonskanaler som spredde propaganda for sentralmakten. All propaganda fra prekestolen var midlertidig ikke likt. Kirkeåret inneholder forskjellige religiøse merkedager. Da er det naturlig at det som ble formidlet fra prekestolen kunne variere i innhold i forhold til de forskjellige dagene i kirkeåret. Det er derfor hensiktsmessig å si noe om hvilke merkedager som det vil fokuseres på i dette kapittelet.

I det følgende vil jeg diskutere to forskjellige typer helligdager, nemlig bededager og takksigelsesdager. Hva er så bededager og takksigelsesdager? Hvorfor fokuserer jeg på akkurat disse helligdagene, og hvilken betydning hadde disse helligdagene på begynnelsen av 1700-tallet? I et forsøk på å svare på disse spørsmålene vil jeg diskutere hva forskningen forteller oss om disse helligdagene. Samtidig vil jeg også se på hva som ble formidlet på disse dagene, noe som kan fortelle oss om hvordan krigshendelsene skulle fremstilles i krigspropagandaen. Aller først vil jeg likevel i det følgende diskutere kildene som er tilgjengelige for bededagene og takksigelsesfeiringene, sammen med eventuelle problemstillinger rundt disse.

3.2.2 Kildenes tilgjengelighet, og problemstillinger knyttet til kildene

Til å analysere bededager og takksigelsesdager har jeg gått i arkivene for å finne kilder som kan belyse disse dagene. I den forbindelse er kilder blitt funnet i Nasjonalbiblioteket i Oslo, Det Kongelige Bibliotek i København, samt Gunnerusbiblioteket i Trondheim. Jeg har i Riksarkivet i Oslo, samt Statsarkivene i Oslo og Bergen ikke funnet noen kilder som kan brukes i forbindelse med bededager og takksigelsesdager. Det er dermed nærliggende å tro at de øvrige statsarkivene i Norge heller ikke er i besittelse av slike kilder. Dette er ikke noe jeg har undersøkt, men heller en antakelse. Dette betyr altså ikke at slike kilder ikke finnes i arkivene, bare at jeg ikke har funnet dem.

I svensk forskning er bededagsplakater og prekener de mest brukte kildene for bededagene, mens prekener er kildene som er mest brukt i forhold til takksigelsesdagene.

Bededagsplakaten er ifølge den svenske forskningen et dokument hvor det blir opplyst om grunnen for at en gitt bededag skal holdes, samtidig som det inneholder instruksjoner om hvilke bønner som skal bes, salmer som skal synges, samt at de ofte inneholder en lengre forbønn som skal leses av presten. Prekener for begge dagene er som sagt også blitt brukt i den svenske forskningen. I tillegg til disse kildene har også ”årstrykket” vært benyttet av enkelte svenske forskere. Årstrykket er en samling av kongens forordninger for et år, og inneholder dermed informasjon om bededagene og takksigelsesdagene ettersom disse ble forordnet av svenskekongen i årene mellom 1700 til 1720.

Det er disse kildene, som har vært utgangspunkt for den svenske forskningen, som også har vært utgangspunkt for mitt søk etter kilder for denne oppgaven.

Hvilke kilder er så tilgjengelig for Norge? I forhold til bededagene har jeg ikke klart å oppdrive noen prekener. Grunnen til dette er uklar, men det har vist seg at det generelt sett er magert med prekener i arkivene for perioden 1700 til 1720. Senere på 1700-tallet øker tilfanget betraktelig. Dette må ikke forstås som at det ikke ble holdt bededager på begynnelsen av 1700-tallet. Som jeg straks vil vise ble slike helligdager holdt. Når jeg ikke har funnet noen prekener for disse dagene, kan det være fordi slike prekener ikke er bevart. Dette kan ha å gjøre med at disse prekenene vil være håndskrevne, skrevet av enkeltpersoner, antakeligvis i deres hjem, og kan ha gått tapt før de har nådd noe arkiv. En helt konkret forklaring på hvorfor slike prekener er vanskelige å oppdrive kan jeg som sagt likevel ikke gi. Derimot er bededagsplakater blitt bevart. Jeg funnet seks plakater for årene fra 1700 til 1720 som kan være bededagsplakater. Disse er for feiringer som skulle holdes i 1706, 1709, 1711, 1714, 1716, 1720.

For takksigelsesdagene har jeg funnet tre prekener som alle er skrevet av samme person. Dette gjelder biskop Bartholomeus Deichman som var biskop i Akershus stift fra 1713 til 1730.¹¹² Steinar Supphellen informerer i boken *Den politiske bisp – Bartolomeus Deichman i norsk historie 1713 – 1730*, at forbausende få av Deichmans prekener er bevart på tross av at han var en populær taler.¹¹³ Supphellen oppgir en likprekenen over Thomas Kingo i 1703 som den første trykte prekenen vi har etter Deichman. Deretter følger to likprekener til i henholdsvis 1714 og 1717. Den eneste trykte prekenen som er bevart etter biskopen, som ikke er en likpreken, er en innvielsespreken han holdt i Immanuelskirken i Fredrikshald i 1729.¹¹⁴ Av håndskrevne prekener oppgir Supphellen en preken etter brannen i København i 1728, og

¹¹²Supphellen (1989)

¹¹³ Supphellen (1989) s. 40

¹¹⁴ Supphellen (1989) s. 41

en ved avslutningen av krigen i 1718.¹¹⁵ Jeg har funnet to prekeners i forbindelse med takksigelsesfeiringer etter Deichmann som ikke er oppgitt i Supphellens bok. Den første er håndskrevet fra 1720 i forbindelse med freden, den andre er trykket av bok trykker Ole Gierdrum i 1721. Jeg har også funnet den håndskrevne prekenen som Supphellen oppgir fra 1718, men denne er dessverre nærmest uleselig. Utover disse tre prekenene har jeg ikke funnet flere takksigelsesprekener. Grunnen til at Deichman sine prekeners er bevart kan ha å gjøre med at han var biskop i perioden. Enkelte av takksigelsesdagene som ble avholdt i løpet av krigen skulle holdes i hele landet, noe som i praksis betyr at takksigelsesprekener også ble holdt av vanlige prester og ikke bare av biskopene. Vi vet for eksempel at det skulle holdes en takksigelsesfeiring over seieren ved Tønning mot general Stenboch, den 16. mai 1713, i alle landets kirker. Likevel er ingen prekeners etter denne dagen bevart.¹¹⁶ Jeg har i hvert fall ikke funnet noen.

Takksigelsesprekenene jeg har funnet ble holdt på slutten av krigen og etter krigen. Dette kan fremstå som problematisk med tanke på om hvorvidt prekenene er representative for takksigelsesprekene under krigen. Det kan også være problematisk at prekenene har samme opphavsmann. Likevel må det understrekes at takksigelsesprekenene som analyseres her ble holdt *i forbindelse* med krigen. På grunn av at forholdene rundt kildeutvalget mitt stiller seg slik som det gjør vil jeg ikke forsøke å trekke noen store konklusjoner basert på kildene i seg selv. Dette kan nok ikke rettferdiggjøres siden utvalget er så magert, og siden alle takksigelsesprekene kommer fra samme person. Det jeg derimot kan gjøre er å si noe generelt om sjangeren. Dette vil jeg også gjøre i forhold til bededagene siden kildetilfanget her også kan sies å være relativt magert. Det kan også være hensiktsmessig å sammenligne funnene mine med øvrig forskning. Ved å foreta en slik komparativ analyse vil det mest sannsynlig gå an å trekke konklusjoner med bakgrunn i kildene.

3.3 Bededager

Bededagsplakatene jeg har funnet er alle trykt i samme format, som et lite hefte på 10 til 20 sider. Det er ikke bare formatet på heftene som er likt, men også hvordan innholdet er strukturert. Alle heftene begynner med en lengre forbønn, ofte for kongeriket, kongen og til slutt befolkningen. Deretter følger salmer som skal synges og bønner som skal bes i fellesskap. Salmene er ofte hentet fra salmenes bok.

¹¹⁵Supphellen (1989) s. 41

¹¹⁶Wessel – Berg (1842) s. 388

Teksten i bededagsplakatene ofte er vag. Dette gjelder også de bededagsplakatene som jeg har funnet. Krigen blir referert til, men som oftest ikke i klartekst.

3.3.1 Bededagene i forskningen

I Norsk historisk leksikon står det at bededager er en allmenn botsdag som ble innført i Danmark og Norge ved forordning 27. mars 1686.¹¹⁷ Utover denne beskrivelsen finnes det ikke mye omtale av bededager i norsk historieskriving.

I dansk forskning omtaler Michael Bregnsbo bededager (og takksigelsesdager), men ikke innenfor samme kontekst som denne oppgaven.¹¹⁸ Han er opptatt av hvordan samfunnsordenen ble fremstilt fra prekestolen i årene 1750 til 1848. Han er ikke interessert i krigspropaganda eller propaganda på generelt grunnlag. Både bededagsplakater og takksigelsesprekener utgjør noe av kildegrunnet for hans fremstilling. Likevel beskriver han ikke disse dagene og hva de går ut på.

I motsetning til i Norge og i Danmark er bededagene omtalt en del i Sverige. Peter Ericsson har blant annet skrevet en del om bededager. Han forteller om disse dagene at de var regelbundne høytider forordnet av kongen, slik vi har sett at de også var i Norge. Videre påpeker Ericsson at bededagenes funksjon hadde sitt opphav i den lutherske teologiens tanker om mennesket som synder. Etter at Adam og Eva spiste av eplet ble mennesket syndig av natur. Bare Gud kan frelse mennesket etter syndefallet¹¹⁹ Den tidlige moderne protestantiske soteriologien gikk ut på at Guds frelse ikke bare var gjeldend etter døden, men også her på jorden. Mennesket oppnår i den forbindelse frelse ved å leve i overensstemmelse med Guds vilje.¹²⁰ Da kan en spørre seg om hva som skjer når menneskene ikke gjør dette? Den største straffen for menneskets synd er at det ikke får komme til himmelen etter døden. Men hvordan straffer gud menneskene på jorden for deres synder? Krig kan være en avstraffelse for synd.¹²¹ Vi ser her at synd straffes kollektivt. Da er det også rimelig at kollektivet ber om frelse fra Guds vrede.

Samtidig må det bemerkes at øvrigheten styrte på vegne av Gud på jorden. Den som satte seg imot øvrigheten satte seg samtidig opp mot Guds orden.¹²² Dermed er det ikke bare Guds lov i bibelen som resulterer i syndstraff om den blir brutt, men også kongens lov her på jorden.

¹¹⁷ Fladby, Imsen og Winge (1996) s.33

¹¹⁸ Bregnsbo (1997)

¹¹⁹ Ericsson (2002) s. 83

¹²⁰ Ericsson (2002) s. 83

¹²¹ Ericsson (2002) s. 91

¹²² Bregnsbo (1997) s. 205

Anna-Maria Forssberg betoner også menneskets syndige natur som utgangspunkt for feiringen av bededager.¹²³ Hun viser til den svenske historikeren Gøran Malmstedt, som har påpekt at det i tidlig moderne tid eksisterte en oppfatning om at Gud straffet menneskets synder ved hjelp av naturen. Dette gjorde han ved å ramme menneskene med pest og hungersnød.¹²⁴ Dette skjedde altså kollektivt som Ericsson har påpekt. Forssberg forteller videre at det både lå i kirkens og statens interesse å forklare ulykker som rammet kongeriket som Guds straff.¹²⁵ Hun understreker at bededagene også ble holdt i fredstid, men når de ble feiret i forbindelse med krig, så ble det hevdet i bededagsplakatene og i prekenene at Guds straff nå skulle bli enda strengere.¹²⁶ Om forfatterne bak plakatene skriver Forssberg at det ikke er mulig å bestemme hvem som skrev dem, men at å fastslå hvilke embetsmenn som stod bak ikke er av sentral betydning. Det viktigste er at disse plakatene nådde allmuen.¹²⁷ Til slutt skriver Forssberg at trusselbildet som blir beskrevet i bededagsplakatene ofte er abstrakt, og ikke alltid entydig negativt.¹²⁸ Dette betyr at innholdet i plakatene varierer mellom håp og fortvilelse. Folket hadde ikke bare påkalt seg Guds vrede, de var også Guds utvalgte folk.

Jeg vil nå se på de seks plakatene jeg har funnet for Norge, for å analysere innholdet i disse. I den forbindelse vil jeg se om det er paralleller mellom innholdet i de dansk-norske plakatene, og hva svensk forskning forteller om innholdet i de svenske bededagsplakatene.

3.3.2 Bededagsplakatene som undersøkes her

For årene 1706, 1709, og 1711 har jeg funnet plakater hvor det står: ”*Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste-og-Bededag*” på tittelbladet.¹²⁹ Disse plakatene er utvilsomt bededagsplakater, noe som kommer frem av navnet på dem.

I tillegg til dette materialet har jeg også funnet materiale som kalles for ”*Texter og Bønner til een extraord.alm. Taksigelses-og-Bede-Dag*” på tittelbladet. Dette har jeg for årene 1714, 1716 og 1720. Det er noe uklart hva slags materiale det her er snakk om. Bededager kan som regel lett skilles fra takksigelsesdager i den svenske forskningen. Hovedtendensen er at takksigelsesdager er feiringer, hvorpå bededager heller kan karakteriseres som såkalte ”bots”

¹²³ Forssberg (2005) s. 82

¹²⁴ Forssberg (2005) s. 78

¹²⁵ Forssberg (2005) s. 78

¹²⁶ Forssberg (2005) s. 82

¹²⁷ Forssberg (2005) s. 82

¹²⁸ Forssberg (2005) s.82

¹²⁹ I 1711 blir det avholdt to bededager i Norge den første ble avholdt fjerde fredag etter påske, mens den andre ble avholdt 11 september. Jeg har ikke klart å få tak i bededagsplakaten for bededagen som ble avholdt fjerde fredag etter påske i 1711. I tillegg til denne plakaten vet jeg om en bededag som ble avholdt i 1715, som jeg også heller ikke har funnet plakaten til.

eller ”faste” dager. Forskjellen er dermed ”tonen” som kjennetegner feiringene. Siden både ”Taksigelses” og ”Bede-Dag” dukker opp på tittelbladet til flygebladene fra 1714, 1716 og 1720 er det dermed ikke umiddelbart klart hva slags markeringer det her er snakk om. På flygebladet til plakaten fra 1720 blir det forklart:

*”Taksigelses og Bededag/ Som efter Hans Kongel. Majests. Vor allenaadigste Arve-Konges og Herres Kong Friderich den Fierdes Høj-priseligste og meget Gudelig Anordning/ Gud/ som har velsignet Hans Kongl. Majests. Riger og Lande/ med een god og ønskelig Fred”.*¹³⁰

Feiringen i 1720 er dermed en takksigelsesfeiring i forbindelse med freden. Jeg vil derfor ikke analysere denne plakaten som en bededagsplakat. Plakatene fra 1714 og 1716 inneholder derimot ikke noen forlaring på tittelbladet. På tross av dette velger jeg å ha med disse to tekstene i analysen under. Plakaten fra 1706 tar jeg ikke med i min analyse, ettersom denne faller utenfor min tidsavgrensning. Dermed er det fire plakater jeg vil analysere som bededagsplakater.

Hvilke temaer finner vi så i de aktuelle bededagsplakatene?

3.3.3 Ideologisk tema i bededagsplakatene: syndige nordmenn

Det som går mest igjen i bededagsplakatene fra krigen er forestillingen om at den norske allmue har syndet mot Gud.¹³¹ I bededagsplakaten fra 1709 ser vi at det i forbønnen skal bes om at Gud holde må allmuen fra synd:

*”at vi alle/ som paakalde dit Navn/ maa i Dag og hver Dag træde fra al U-rætfærdighed og al Synd/ og af vort gandske Hierte saaledes omvendes til dig”*¹³²

Samtidig får vi i bønnen etter prekenen vite at allmuen allerede har syndet:

¹³⁰ *Texter og Bønner til een extraord. alm. Taksigelse – og Bede-dag, som Gud til Ære, som har velsignet Kongens Riger og Lande med een god Fred, skal holdes i Danm. og Norge 14. Nov. 1720* i det Kongelige Danske Bibliotek i København

¹³¹ Dette gjelder ikke bare nordmenn, men også dansker ettersom at de samme bededagene skal avholdes både i Danmark og Norge, bare til forskjellige tidspunkt.

¹³² *Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste – og Bede-Dag, som skal holdes udi Danmark den 13. DEcb. 1709, men i Norge saaledes som den kunde næst efter anordnes* i Det Kongelige Danske Bibliotek i København

”Ti vi have syndet/Herre/vi have syndet og giordt Uræt for dig! Vi have været Ugudelige/ og ere bortvige fra dine Bud og din Ræt!”¹³³

Noe eksplisitt om krigen forekommer ikke i denne plakaten, men det er viktig å huske på at plakaten ble utstedt etter at Danmark – Norge ble involvert i krigen for andre gang, altså etter første krigsengasjement i år 1700. Ønsket om å unngå synd, synd som resulterer i Guds vrede kan sees i sammenheng med dette faktum. Krigen er allerede begynt, og selv om Guds vrede riktignok aldri er beleilig, er det å friste Guds vrede i krigstid ikke en særlig god ide’.

Noe tilfelle hvor nordmenneses synd helt eksplisitt settes i sammenheng med krigen settes ser vi likevel først i bededagsplakaten fra 1711:

*”Du har i lang Tiid velsignet vore Lande med Fred/imidlertiid har vi feidet og ført Kriig imod dig med vore Synder; Du har i mange Aar sparet os fra den skadelige Pestilentze og smitsomme Syger/men ved et forargelig og ryggesløst Levnet har den eene befængt og forgivet den anden”.*¹³⁴

Nordmennene har syndet mot Gud. Straffen er som vi ser pestilens og sykdom. Det står også som vi ser i sitatet at Gud ”i lang Tiid velsignet vore Lande med Fred”. Dette er jo ikke tilfellet lenger, og det bes i bededagsplakaten om at Gud skal:

”Velsigne vore Lande med en ynskelig og bestandig Fred!”¹³⁵

Vi aner altså her en oppfatning om at den norske allmue på grunn av sine synder både rammes av pestilens og krig.

I forhold til plakaten fra 1714 dukker også temaet om nordmenneses synd opp, men som i 1709 nevnes ikke krigen:

¹³³ *Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste – og Bede-Dag, som skal holdes udi Danmark den 13. DEcb. 1709, men i Norge saaledes som den kunde næst efter anordnes i Det Kongelige Danske Bibliotek i København*

¹³⁴ *Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste- og Bede-Dag, som skal holdes udi Danm. Den 21. Aug., men i Norge den 11. Sept. 1711 i det Kongelige Danske Bibliotek*

¹³⁵ *Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste- og Bede-Dag, som skal holdes udi Danm. Den 21. Aug., men i Norge den 11. Sept. 1711 i det Kongelige Danske Bibliotek*

*”Vi bekiende med vore Ansigtens Bluesel/ at vi have forbittret din Majestæts Ansigt og Øjne/ vi have bespottet dit Navn/forhaanet din Ære/ overtraad dine Bud og Befalinger/ skulde du vel tage imod os/nu vi bede om Beskiærmelse og Frelse”.*¹³⁶

Det samme gjelder bededagsplakaten fra 1716, selv om betegnelsen ”Lovens Trusel” her kanskje hentyder til syndestraff:

*”Vi bekiende vel at vi have været ulydige imod din Lov og utaknemmelige for dit Evangelio og din Naade/ saa du kunde have Aarsag at lade Lovens Trusel og Forbandelse komme over os”*¹³⁷

Selv om plakatene fra 1709, 1714 og 1716 ikke inneholder eksplisitte uttalelser om krigen er det klart at de likevel må sees i sammenheng med den. Den norske allmue ber om syndforlatelse, slik at den skal slippe Guds straff i form av både krig og pestilens. Grunnen til at krig ikke nevnes eksplisitt i disse plakatene kan være, som Anna-Maria Forssberg hevder for plakatene i Sverige, at de er vage av natur.

Uansett, som jeg har prøvd vise her er ett gjennomgående tema i plakatene at allmuen har syndet mot Gud. Straffen er som vi har sett både krig og pestilens. En forestilling i samtiden gikk ut på at alt som skjedde mellom himmel og jord var Guds vilje. Slik kunne det trekkes en kobling mellom synd og krig, pest, uår og hungersnød.¹³⁸ Dermed var det en selvfølge at man ikke ville bryte Guds lov, men ikke bare det. Siden kongen var Guds representant på jorden var det også en sammenheng mellom den verdslige loven og Guds lov. På grunn av dette kunne en eller flere personer påkalle Guds vrede over kollektivet ved å bryte den verdslige loven.¹³⁹ Dette gjaldt naturligvis også i forhold til å motsette seg kongens skatteuttak og mannskapsuttak.

¹³⁶ *Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Taksigelses - og Bede-Dag, som skal holdes udi Danm. Den 21. Aug., men i Norge den 1. Jun.. 1714* i det Kongelige Danske Bibliotek

¹³⁷ *Texter og Bønner til een extraord. alm. Taksigelses – og Bede – dag, som skal holdes over alt i Danm. og Norge den 24. april 1716* i det Kongelige Danske Bibliotek

¹³⁸ Ericsson (2002) s. 91

¹³⁹ Ericsson (2002) s. 91

3.4 Takksigelsesdager

3.4.1 Takksigelsesdager i forskningen

Ifølge *Norsk historisk leksikon* ble takksigelsesfester innført ved forordning den 4. mars i 1720.¹⁴⁰ Takksigelsesdagen som skulle holdes i forbindelse med seieren ved Tønning i 1713 viser imidlertid at takkefester ble avholdt i Danmark-Norge allerede før 1720. Utover denne beskrivelsen av takksigelsesdager, i ”Norsk historisk leksikon”, har jeg ikke funnet noe særlig omtale av takksigelsesdager i norsk kirkehistorie. For å gi en mer grundig bakgrunn til disse dagene må jeg igjen vise til Peter Ericsson og Anna Marie Forssberg.

Hvor bededager var helligdager da angrende syndere ba om Guds nåde, var takksigelsesdager heller feiringer. Peter Ericsson viser at disse dagene ble feiret i Sverige i forbindelse med militære seiere.¹⁴¹ Det ble vist Gud takknemmelighet for seier, og bedt om at ytterligere seire skulle komme i fremtiden.¹⁴² Eksempelvis viser Ericsson at det blant annet ble feiret takksigelsesdager i Sverige i forbindelse med slaget ved Klissow, og i forbindelse med slaget ved Pultusk.¹⁴³ Ericsson uttaler videre at den viktigste delen av gudstjenesten under en takksigelsesfeiring var prekenen.¹⁴⁴ Ofte falt det predikantene naturlig å berøre aktuelle forhold både innenfor og utenfor riket, for så å forklare menigheten hvorfor det var viktig for den å lyde øvrighetens påbud.¹⁴⁵ I tillegg til at nyheter ble spredt via prekenen ble også dekalogen og boten utgreid,¹⁴⁶ og dermed også det omvendte menneskets lydighet overfor Gud. Dermed ble lydighet for både den verdslige og den religiøse loven forklart. Anna-Maria Forssberg forteller på sin side at takksigelsesdagen var en bekreftelse på forbundet som eksiterte mellom Gud og mennesket. Gud svarte bønner, og mennesket var skyldig i å lovprise ham.¹⁴⁷ Et sentralt punkt Forssberg holder frem er at det i Sverige ble feiret takksigelsesdager kun i forbindelse med krig, utelukkende på statens initiativ.¹⁴⁸ For Forssberg er det sentralt at det på takksigelsesdagene ble formidlet informasjon til befolkningen. Befolkningen ville vite hva som foregikk under krigen, og krigen ble forklart av sentralmaktens representanter i forbindelse med bededager og takksigelsesdager. I løpet av takksigelsesfeiringen ble ingen utømmende forklaring på hendelser i krigen gitt, men det ble

¹⁴⁰Fladby, Imsen og Winge (1996) s. 339

¹⁴¹ Ericsson (2002) s. 118

¹⁴² Ericsson (2002) s. 118

¹⁴³ Ericsson (2002) s. 117 - 118

¹⁴⁴ Ericsson (2002) s. 118

¹⁴⁵ Ericsson (2002) s. 118

¹⁴⁶ ”Dekalogen” referer her til de ti bud, ”boten” til straffeboten som måtte gjøres hvis budene ble brutt.

¹⁴⁷ Forssberg (2005) s. 182

¹⁴⁸ Forssberg (2005) s. 182

heller vektlagt at krigen var rettferdig.¹⁴⁹ Forssberg vektlegger til slutt kontrasten mellom bededagene og takksigelsesdagene. På bededagene ble det lagt mest vekt på menneskets synd, og at verre straff var i vente. Trusselbilder var altså det mest sentrale fra prekestolen på disse helligdagene, krigen ble forklart ved at mennesket syndet, noe som gjorde at krigen ble avpolitisert. Takksigelsesdagene virket derimot mobiliserende med sitt gledesbudskap.¹⁵⁰

3.4.2 Takksigelsesprekene

Jeg vil nå diskutere de to prekenene skrevet av Deichmann i 1720 og 1721. Felles for begge prekenene er at de for det meste behandler krigen på en implisitt måte, slik vi har sett tilfellet også er for bededagene. Datoer, hendelser og slag blir ikke nevnt eksplisitt. I stedet trekkes det heller paralleller fra bibelsitater som skal gi tilhørerne en forståelse av hva som har hendt i krigen. På denne måten kan man si at Deichmann sine prekener ikke gir tilhørerne direkte informasjon om krigshendelser, men at de heller fungerer som rettesnorer for hvordan krigen skal forstås på en større skala. Prekenene skal altså sette krigen i sammenheng. En følge av at prekenene har denne implisitte formen er at det kan være vanskelig å se sammenheng mellom virkelige hendelser og bibelordene som representerer disse. Det større temaet for begge prekenene er krigens slutt, og i den forbindelse – hvordan nordmennene har lidd under svenskens to innfall, samt hvordan Gud har utfridd dem etter begge disse innfallene. Bibelsitatene som forekommer mest i denne forbindelse er fra 2.dre Samuelsbok, 1.ste og 2.dre Kongebok, og fra Salmenes bok. Parallellene som trekkes er dermed mellom kong Davids lidelser da han forfølges av Saul, og den norske allmuens lidelser under krigen. Rammen Deichmann setter for krigen i sin utgreiing er derfor mest gammeltestamentlig. Det er få eller ingen referanser til det nye testamentet. Det er den gammeltestamentlige Seboath, krigerguden, som er hovedpersonen.

3.4.3 Ideologiske temaer i prekenene

3.4.3.1 Norge som Nordens Israel – dere tilhører Guds folk

I begge prekenene blir nordmennene sammenlignet med Israels folk. I første omgang skjer dette implisitt. Det blir flere ganger understreket at kongen, Fredrik IV, står i et spesielt forhold til Gud. I forlengelse av dette står også kongens underståtter i et spesielt forhold til Gud gjennom kongen. Tilhørerne blir dermed formidlet en selvforståelse hvor de er Guds

¹⁴⁹ Forssberg (2005) s. 190-191

¹⁵⁰ Forssberg (2005) s. 199

utvalgte folk. Denne måten å tenke på er ikke særegen for Danmark-Norge, men var også rådende i Sverige og ellers i Europa.¹⁵¹ I prekenen som ble trykt i 1721 ser vi dette i praksis:

”Hvad glæde skal vi kunde gjøre Herren for denne Glæde/ at Gud er vor Konges Gud/ og at Gud er hands Folkes Anførere/ at Guds huus er Kongens Hoff/ at Guds sandhed er kongens viisdom/ Guds naade hands skatkammer/ Guds ære hands Regierings raad/ at Guds fryctighed er hands gesandtere og Hoff tienere/”.¹⁵²

Deichmann nevner her kongens spesielle forhold til Gud. Tanken er at Gud skjenker kongen visdom og nåde, og at dette vil avspeiles i allmuens forhold til Gud. Men hvordan skulle dette se ut i praksis? En konsekvens er at Gud hjelper kongen med å utfri seg selv, befolkningen, og landet fra svenskenes vold:

”Lovet vær Herren/ som har hiulpet vor Konge at udfinde en ret Begyndelse/ og at finde Udvey i alle Veyers Besverlighed/ saa at den Vey/ som er lang/ den bliver ikke lang/ og den kostbare skal ingen Penger koste: thi Kongen fandt en god Vey formedelst en god Ende. Den gode Vey hvor er den? Den gode Vey er at gaa til Gud/ at raabe til Gud/ og at prise Gud: thi at GUD allene fører til en God Ende/alt/hvor/ naar og som hand vil”.¹⁵³

Forestillingen her går ut på at Gud har hjulpet kongen å finne en vei ut av krisen på grunn av båndet mellom ham og kongen. Men dette forbundet må ikke tas for gitt. Konge og allmue må forlate seg på Gud og prise ham for å vedlikeholde det. Det er dette som er takksigelsens formål.

Men Guds forhold til Israels folk i bibelen er komplisert. Når Israel glemmer Gud tukter Gud Israel. En parallell hvor den norske allmue sammenlignes med Israels folk finner vi i prekenen fra 1721:

”Vi vare/ som Abraham og Loth/ forfærdede for Guds Vredis ild/ vi vare som Israel i meget angst for Herrens Vande imod os. Vi fryctede/ at vi skulle blive tvungne af en Pharao til at bære vort Leer og vor halm til hands Ild; og at drage Vand som hands Træle/ vor Fiende

¹⁵¹ Ericsson (2002) s. 125

¹⁵² Deichmann 1721

¹⁵³ Deichmann 1721

*vilde tvinge os med sit hastige og sterke overfald/ som med en Ild/ og med en langvarig Fiendlighed/ som med et langvarig Regn og staaende Vand.”*¹⁵⁴

Parallellen til Israel trekkes her på en meget eksplisitt måte. Slike formuleringer går igjen flere steder i begge prekenene. Slik Israel blir straffet i bibelen straffes den norske allmuen med tukt. Dette er fordi de har glemt Gud. Dette temaet finner vi også igjen i prekenen fra 1720:

”fiendens sverd er oftte Guds eged sverd/ til at straffe Syndere”.¹⁵⁵

Selv om nordmennene er Guds utvalgte folk slipper de altså ikke billig unna om de synder mot Gud. Hvordan skal så allmuen forholde seg til Guds straffer? I prekenen fra 1720 står det:

”Hva magt Israels fiender/schulle faae over dem saa maa hand imod Guds villie med taalmodighed og sige: hand er herren/hand gjør hva han mener behagelig er/hvor mange og sterche / hvor vrede og hefngierige/hvor tradsige og overmodige/end fienden kand vere/ saa maa vi dog have den tanche om dem som frelsere/om sin dommere: du hafde ingen Magt over mig/ var den iche gifven dig her oven af/ vii kunde iche gaae i rette med menniske/ hvorfor de vilde fare over hofveder/ men vii maatte tenche paa dend Gud/ om hvilken Job siger/ Gud er meere med et mennische/ hand gjør ingen Regnschab/ for nogen af sine gierninger”.¹⁵⁶

Tilhørerne får altså vite at svenskene skal tenkes på som frelsere, selv om de er angripere. Den norske allmuen har syndet mot Gud i den grad at de må tuktes av ham. Ved at Gud lar allmuen angripes på denne måten minnes de om å komme tilbake til Gud. Ved å huske Gud og ved å takke ham på nytt blir den norske befolkningen frelst både i dette livet og i etterlivet.

Oppsummert kan vi si at Deichmann i disse prekenene formidler et budskap om at nordmennene er Guds utvalgte folk. Dette forholdet er imidlertid ambivalent. Gud støtter ikke umiddelbart nordmennene mot svenskene om de glemmer å takke ham og pleie forholdet til ham. Ved å la Norge angripes minner Gud den norske allmue om å pleie forholdet til ham. Disse forestillingene avpolitiserer krigen. Fokus skifter nemlig fra kongen og hans krigspolitikk til allmuens synder. Når allmuen vender seg til Gud på nytt vil freden returnere.

¹⁵⁴ Deichmann 1721

¹⁵⁵ Deichmann 1720

¹⁵⁶ Deichmann 1720

Formålet med begge prekenene er å minne om hvorfor det er nødvendig å holde takksigelsesfeiringer. De to prekenene kommer på slutten av krigen, og virker derfor tilsynelatende preventivt. Nå skal det unngås lignende kriser så lenge allmuen holder seg til Gud. Det må også nevnes her at vi kan spore en klar likhet med bededagene i dette ideologiske temaet. Forestillingen om synd som rommes i temaet står som sagt også sterkt på bededagene. Omtalen av synd er likevel en påminnelse om at allmuen ikke skal synde ved slutten av krigen, ikke en formaning om at bot må utøves. Det er altså fortsatt snakk om feiring.

3.4.3.2 Fienden er listig og ond

Nordmennene kontrasteres også mot svenskene i prekenene. Mens den norske allmue skal se på seg selv som Nordens Israel, blir svenskene derimot fremstilt som listige, og skal sees på som onde og gudløse. Dette ser vi i Deichmann sin preken fra 1721:

”Fienden vovede sin Uven til os i Norge/ formedels vore Uveye/ at vor Konge paa verste Aarsens Tiider ikke kunde komme hiem til os. Og ligesom Fienden tenkte/ saa tenker mange Indbyggere/ hvilke som heldst de betee dem at være Guds og Menniskens fiender/ der elske ingen/ uden sig selve at fornøye. De driste paa/ at Gud er ligesom de/ og at Kongen er ligesom vi/ og kand ikke komme til os/ ligesom vi ikke kunde komme til Kongen”.¹⁵⁷

Kongen kan ifølge Deichmann ikke beskytte nordmennene, dette er umulig på grunn av værforholdene. Kommunikasjons og transport linjene er med andre ord brutt. Derfor ser svenskene sitt snitt til å angripe. De er altså listige fordi de benytter seg av en situasjon som er ufordelaktig for Danmark-Norge. Men det er ikke alt. Gjennom sin handling sidestiller svenskene seg med Gud, noe som er synd.

I tillegg til deres ondskap vektlegges også svenskenes styrke:

”Herudi vises os baade 1. fiendernes onde raad og andslag/ og 2. Guds Raaad og bistand imod deris uraad – profeten henseer til guds folches fiende Kongen af Syrienn/som iche alleene kom med en stor hærs kraft/ men og eftter godt raad og overlæg/ krafttige og tilstrecheligt/ och forfatninger/ at bestride og ødelægge dem”.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Deichmann 1721

¹⁵⁸ Deichmann 1720

Her trekkes det en parallell mellom Karl XII og kongen av Syria, samtidig som nordmennene på nytt sidestilles med Israel. Det kommer frem at svenskene har rådslått seg og at de har onde intensjoner. Angrepet er overveid og styrken er stor. Vi ser her som under forrige overskrift at Gud hjelper nordmennene. Antageligvis er dette fordi svenskene er gudløse, slik det uttrykkes i samme preken:

*”Saa skutis de Ugudelige ved Kongens Gudsfrøct/ saa trøstes de Gudfrøctige ved Kongens Kierlighed til de Gudfrøctige.”*¹⁵⁹

Kontrasten vi ser i sitatet over er ganske tydelig, svenskene er gudløse mens Fredrik IV er gudfryktig, noe som er til trøst for de gudfryktige i Norge. At nordmennene er fromme og bare ønsker fred blir ytterligere betont her:

*”Vi ville raabe til Gud om Fred/ timelig/aandelig og ævig fred/ at Gud ville udfri os fra alle/ som gjøre ufreed/ Gud føre os ud til at see den ævige hellig Trefoldigheds Freed og Eenighed”.*¹⁶⁰

Nordmennene vil ha fred og roper derfor til Gud om fred, det er svenskene som er urostifterne. På nytt trekkes parallellen til Israel, men nå med ett nyt lag, nemlig Svenskenes ondskap. Svenskenes ondskap kan også være en forklaring på hvorfor krigen har vart så lenge; når svenskene angriper må nordmennene forsvare seg til svenskene er bekjempet. Til dette har ressurser vært nødvendig. Selv om krigen nå er over blir allmuen blitt gjort oppmerksom på hvorfor hendelser og krav under krigen har forløpt og oppstått som de har.

3.4.3.3 Etterspill – formålet med takksigelsesfeiringene etter freden

Så langt har det her handlet om nordmennenes og svenskenes forhold til Gud, forhold som ifølge prekenene skal ha diktert utfallet av krigen. Som vi har sett har forholdet på norsk side ikke alltid vært så bra, men det norske folket har likevel alltid vært Guds utvalgte folk. Svenskene derimot blir fremstilt som ugudelige og onde, og har dermed vært dømt til å tape. Da prekenene ble holdt, var Danmark-Norge kommet seirende ut etter svenskenes to innfall, og som jeg allerede har nevnt er hovedformålet med begge prekenene å begrunne selve avholdelsen av takksigelsesfeiringene i dette henseendet. Etter seieren forordnet Fredrik IV en

¹⁵⁹ Deichmann 1721

¹⁶⁰ Deichmann 1721

fast takksigelsesfeiring i året.¹⁶¹ Denne skulle holdes årlig i all tid. Hva representerer så den årlige takksigelsen? Begge prekenene er gjennomsyret med begrunnelser for avholdelsen av denne ekstraordinære takksigelsen, men budskapet oppsummeres best i Deichmann sin takksigelsepreken fra 1721:

*”Og omskiønt her ikke er nogen ordinaire Sabbats-Dag/ saa vil dog Herren/ at Kirke Dørene skal oplatis for vort frivillige Brend-Offet og Tak-Offet/Ezech 46-12. Derfor/ ikke før er David kommen med Fred til sit Huus/at betee sig for Præsterne/ og for alle sine undersaatte/ en Guds Giest af Guds Naade/ og en Guds Tienere til Guds Ære.”.*¹⁶²

Vi lærer her at det ikke er snakk om en ordinær takksigelsesfeiring og at kirkedørene skal åpnes for et symbolsk brennoffer og et takkeoffer. Kongen, representert ved kong David, står i spissen for feiringen. Videre står det:

*”Derfor at bruge meget Krig og Strid imod Menniskene er et Desperat Liv; men at misbruge Freden er en verre Desperat Krig i Strid imod Gud og Guds Huus/ Imod vor egen Siæl og Samvittighed/imod Fædrenes Land/ og imod vore Naboer. Krigsmænd uden Guds Tieneste i guden Guds Huus/ ere som Styr mænd/ der seyler på Øyene”.*¹⁶³

Etter freden er det dermed oppstått nye forutsetninger. De som hører prekenen får beskjed om at det er en synd å misbruke freden. Å bruke freden til noe nyttig innebærer trolig å holde takksigelsesfeiringene, samt å leve etter Guds vilje. Slik skal nye ulykker unngås i fremtiden. Også interessant her er kommentaren om forholdet til ”naboen”, det vil si: kommentaren om at det er en synd mot naboen å misbruke freden. Kan det her også være snakk om svenskene? Betydningen av dette vil da være at svenskene har vært et av Guds redskap mot nordmennene, brukt mot den norske allmuen fordi den har glemt å leve etter Guds vilje. På denne måten blir svenskene like mye offer som den norske allmue. Dette strider mot mye av det som har blitt formidlet ellers i prekenen. Blant annet gjelder dette med tanke på forestillingen om at svenskene er onde. Meningen blir dermed ikke klar helt uten videre. Likevel er budskapet om fred er klart nok i seg selv. Dette budskapet dukker også opp i Deichmanns første preken fra 1720:

¹⁶¹ Fladby, Imsen og Winge (1996) s. 339

¹⁶² Deichmann 1721

¹⁶³ Deichmann 1721

”Her i vort hierte maa vi oprette/ vor Gud et tache alter til ævig og uforglemmelig priis for sin naade og sin frelse/ dere maa bygge Gud et Krigsalter med Mose/ hand bygge et ALTER/ og Kalder det JEHOBNISI/ herren er min bannere/ thi Gud har Self ført vor Krig EXOD:17: vii maatte oprette ham den ved Pedeon/ et freds ALTER/ og kalde det JEHOVA SAHALOM/ herren giver fred/ thi Gud har self gjort Vor fred Jud:6:”

Et fredsalter må bygges, noe vi har sett antageligvis er hele hensikten med takksigelsesdagen.

3.5 Bededager og takksigelsesdager – konklusjon.

Av særdeles viktighet er forholdet mellom bededagene og takksigelsesdagene. For å oppsummere: det ideologiske temaet som blir formidlet på bededagene går ut på at nordmennene har syndet mot Gud. Nøyaktig hva denne synden går ut på blir ikke forklart i særlig klar tale, men delvis har synden røtter i at den norske allmuen har glemt Gud. Som det er kommet frem er bededagene bots og fastedager, feiring er ikke en del av disse markeringene. På den andre siden er takksigelsesdagene feiringer. De ideologiske temaene som blir formidlet på disse dagene er som følger: 1) Norge er Nordens Israel, og 2) Fiendene er onde, nordmennene er gode. Disse temaene skaper en kontrast imellom den norske allmue og motstanderen Sverige. En forlengelse av dette er at nordmennene er garantert Guds frelse, mens svenskene ikke er det. Det er dette som feires på takksigelsesdagene. At svenskene var dømt til nederlag varr likevel ikke alltid like sikkert. Dette ser vi i prekenene når det nevnes at svenskene brukes til å tukte nordmennene. Det er opp til nordmennene å underkaste seg både Guds lov og den verdslige lov, frykte Gud og kongen, og på denne måten overleve som Guds utvalgte folk. Det er spenningen mellom disse to merkedagene som er interessant, bededagene formidler en nedtrykt stemning og fordeler skyld, takksigelsesdagene er feiringer som skal oppmuntre befolkningen. Om denne spenningen bemerker Anne-Marie Forssberg at det var viktig for den svenske sentralmakten under 30-årskrigen at de ikke ga allmuen inntrykk av at krigen gikk for bra overfor allmuen, hvordan skulle de da klare å trekke ressurser ut av befolkningen? Samtidig, hvis allmuen bare ble konfrontert med pessimisme fra prekestolen; hvorfor skulle de da orke å bidra med de samme ressursene? Forssberg hevder at det for sentralmakten var en balansegang å holde allmuen tilstrekkelig fryktsom. Samtidig måtte de oppmuntre befolkningen. I de norske kildene ser det også ut som om dette er tilfellet.

Det er påfallende at de ideologiske temaene som en finner i de norske kildene stemmer så godt overens med de ideologiske temaene i de svenskene kildene. Jeg påpekte i begynnelsen av dette kapitlet at det muligens er problematisk at kildetilfanget i forhold til den kirkelige propagandaen er så knapt. Jeg føler likevel at det er trygt å si, på basis av sammenligning med den svenske forskningen, at det her er snakk om propaganda. Når det er mulig å spore de samme ideologiske temaene på basis av kildene som er brukt i denne oppgaven, er det også meget sannsynlig at flere kilder hadde rommet de samme ideologiske temaene, om ikke flere.

4. Skillingsviser

4.1 Introduksjon

En ytterligere måte krigspropaganda ble spredt på, var gjennom såkalt skillingstrykk. Trykt kildemateriale skal dermed igjen diskuteres. Men til forskjell fra trykt materiale som forordninger gjelder det her en mer folkelig form for kommunikasjon. Min hypotese for dette kapitlet er at embetsmenn informerte om hendelser i krigen, ved å produsere og spre skillingstrykk. Gjennom dette arbeidet satte statens representanter rammer for hvordan allmuen skulle tenke om krigen. På grunn av skillingstrykket sin brede appell kan dette ha vært en effektiv måte å spre propaganda på.

Betegnelsen skillingstrykk kan romme mye forskjellig materiale, blant annet åndelige viser, hyllingsdikt, krigsviser, nyhetsblader og så videre. I dette kapitlet vil jeg ta for meg krigsviser i forbindelse med Den store nordiske krig. Anna Maria Forssberg skriver i sin artikkel ”Glæd thig nu o Swea-rike! Segervisorna från slaget vid Narva 1700 – propaganda eller spontana kungahyllningar?”, at hun med betegnelsen ”vise” mener en tekst som skal synges, men som ikke trenger en bestemt sammenheng, akkompagnement, scene osv.¹⁶⁴ Samtidig skriver hun også at det ofte kan være meget vanskelig å skille slike viser fra elitens propaganda som hyllingsvers og arier.¹⁶⁵ Distinksjonen mellom viser, hyllingsvers, og arier er viktig ettersom det i denne oppgaven bare skal handle om propaganda som skulle nå det brede lag av allmuen, og ikke bare eliten. Videre forteller Forssberg at distinksjonen er vanskelig fordi at visene ikke alltid ble trykket med melodihenvisning.¹⁶⁶ Arier og hyllingsvers ble ikke gitt ut med melodihenvisning. Nesten alle visene jeg har analysert er derimot trykket med slik henvisning. Samtidig har visene en folkelig tone, og handler om krig. Jeg vil dermed konstantere at alt skillingstrykket som analyseres i dette kapitlet er krigsviser.

I det følgende vil jeg diskutere hvordan viser er blitt behandlet i nordisk forskning om statlig propaganda. Jeg vil også gjennomføre en tekstanalyse av visene, der jeg vil undersøke de språklige grepene som blir gjort, og se hvilke tema og ideer som blir forsøkt formidlet. Til slutt vil jeg diskutere hva jeg finner i visene i forhold til hva som tidligere er blitt diskutert i forskningen.

¹⁶⁴ Forssberg (1998) s. 106

¹⁶⁵ Forssberg (1998) s. 106

¹⁶⁶ Forssberg (1998) s. 106-107

4.2. Viser i forskningen

4.2.1. Er det snakk om propaganda?

I forskningen er det først nylig at viser er blitt analysert som uttrykk for krigspropaganda. I denne sammenhengen er *Munitions of the mind: war propaganda from the ancient world to the nuclear age*, en tidlig utgivelse. I verket skriver briten Philip M. Taylor om propagandaens historie fra antikken frem til våre dager. I et kapittel som handler om 30-års krigen diskuterer Taylor hvordan trykk som politiske pamfletter, samt sanger og viser, ble brukt til å spre propaganda i løpet av krigen. At visene som ble brukt på denne måten er propaganda for staten tar han for gitt, Taylor vier ikke noe plass i sin diskusjon til å forklare hvorfor slikt trykk nettopp er dette. To sentrale punkt Taylor argumenterer for er at det meste av propagandaen fra denne tiden, viser inkludert, bærer et religiøst preg, ved at ideene i propagandamaterialet tar utgangspunkt i religiøse forskjeller mellom protestanter og katolikker.¹⁶⁷ Dette aspektet har røtter tilbake til reformasjonen. Under 30-års krigen hvor skillet mellom motstanderne også gikk mellom katolikker og protestanter var dette et effektivt virkemiddel. For det andre hevder han at slike viser, dikt og pamfletter var populære blant leserne og var lest på tvers av samfunnsklasser.¹⁶⁸

I Norden har Gunner Lind skrevet artikkelen ”Våbnes tale. Våben, drab og krig i viser og virkelighed i Danmark 1536-1660”, utgitt i boken *Svøbt i mår, dansk folkevisekultur 1550-1700*, som omhandler danske viser og deres forhold til den danske adelskulturen. Lind er ikke opptatt av om disse visene er propaganda, men fokuserer heller på hvordan visene på 1600-tallet blir påvirket av endringer som oppstod i forbindelse med krigføringen i perioden 1450 – 1648.¹⁶⁹ Disse endringene kan oppsummeres med at kongemakten overtok krigføringen fra adelsmennene i større grad. En konsekvens av dette var at det i samfunnet ble mindre rom for privat vold i form av dueller, tvekamp og æresdrap.¹⁷⁰ Lind argumenterer for at selv om adelsmenn fra 1500 tallet og utover nå kunne bli straffet for slik vold, likt medlemmer av de øvrige stendene i Danmark, betydde dette naturligvis ikke at slik vold opphørte. Likevel kan man spore en utvikling i visene i takt med de sosiale endringene som begynte på 1400-tallet, hvorpå de nye visene fra 1600-tallet og utover handlet mindre og mindre om slik privat vold.¹⁷¹ Hovedsakelig innebar dette at den danske militærøffiseren tok over for den danske

¹⁶⁷ Taylor (1990) s. 113

¹⁶⁸ Taylor (1990) s. 113

¹⁶⁹ Lind (1999) s. 258

¹⁷⁰ Lind (1999)

¹⁷¹ Lind (1999) s. 276

adelsmannen som hovedperson i visene. Med denne utviklingen oppstår en ny type krigsvise hvor den danske heltens heroiske bedrifter får utfolde seg uten at visens innhold blir moderert av bevisstheten om dødens tragedie når emnet er statlig initiert krig.¹⁷² Dette er et interessant poeng med tanke på hvordan krig kan ha blitt legitimert i visene. Om brodden blir fjernet fra døden i visene om krig, og personlige offer dermed blir gjort mer akseptable og mindre fremmed for mottakerne av visene, kan dette muligens være et propagandistisk trekk.

Anna Maria Forssberg skriver i ”Glad thig nu o swea-rike! Segervisorna från slaget vid Narva 1700-propaganda eller spontana kungahyllningar?”, at visene som er skrevet i Sverige etter slaget ved Narva, heller enn å virke som spontane kongehyllinger, fremstår som krigspropaganda fordi de har en meget tydelig ideologisk plattform.¹⁷³ Siden innholdet i visene stemmer så godt overens med den øvrige statlige propagandaen er det god grunn til å tro at statlige embetsmenn har hatt en finger med i spillet. Forssberg er også opptatt av spørsmålet om hvem som har skrevet visene. Mennesker med forskjellig bakgrunn har nemlig ulik motivasjon for å drive litterær virksomhet. En bonde kan ha helt andre grunner til å skrive en vise enn en embetsmann. Forssberg stadfester i forbindelse med dette at de svenske visene ofte har anonyme forfattere. På tross av dette er hun sikker på at forfatterne var embetsmenn, som i sine forsøk på å gjøre staten til lags ble propagandamakere.

Fra Danmark kommer også Charlotte Appel sin avhandling *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, som behandler flere temaer i forbindelse med det trykte ord. Dette gjelder blant annet hvordan litteratur ble til og spredt, hvordan sensur virket, samtidig som hun også diskuterer utbredelsen av lesekyndighet i perioden fra 1600-tallet til 1700-tallet i Danmark - Norge. I dette verket diskuterer hun også statlig trykt propaganda. Denne diskusjonen dreier seg hovedsakelig om materiale som nyhetsblad og historieskriving.¹⁷⁴ Appel forteller at produksjonen av slikt propagandamateriale eksploderte i perioden rundt Torstenssonsfeiden.¹⁷⁵ Videre hevder hun at produksjonen ofte ble finansiert av kongen.¹⁷⁶ Hun behandler ikke viser primært i avhandlingen sin, men fokuserer heller på hyllingsvers til kongen. Om hyllingsvers skriver hun at slik diktning var av sentral betydning for eneveldets representative offentlighet.¹⁷⁷ Grunnen til dette skriver hun, er at poesi på denne tiden ikke var uttrykk for et spontant indre følelsesliv. Slik diktning under eneveldet hadde heller kongen som naturlig referansepunkt. Ved å skrive om kongen og hans bedrifter kunne forfatteren

¹⁷²Lind(1999) s. 277

¹⁷³ Forssberg (2000) s. 129

¹⁷⁴ Appel (2001) s. 425-427

¹⁷⁵ Appel (2001) s. 425

¹⁷⁶ Appel (2001) s. 427

¹⁷⁷ Appel (2001) s. 446

håpe på å vinne gunst av sentralmakten.¹⁷⁸ Selv om Appel ikke skriver om viser er dette et interessant perspektiv, ettersom viserforfatterne kan ha hatt samme motivasjon for å skrive viser. Av interesse her er også det Appel skriver om sentralmaktens kontrollmidler overfor produksjonen av bøker, viser og annet trykk. Hun skriver at sentralmakten både hadde positive og negative virkemidler. De positive tiltakene bestod av privilegier og fordeler som ble gitt til forfattere og trykkerier. De negative tiltakene bestod av sensur og straffer. Grunnen til at sentralmakten brukte slike virkemidler var dens bestrebelser etter å sementere eneveldet ideologisk.¹⁷⁹ Vi ser dermed at eneveldet satte rammer for hva som var akseptabelt å trykke. Selv om trykkmateriale som hyllingvers og krigviser var personlige initiativ produsert av individer, så var slik produksjon dermed fortsatt styrt og kontrollert av sentralmakten både direkte og indirekte. Appel påpeker også at visene ofte ble utgitt anonymt noe som ble gjort for å gi inntrykk av upartiskhet.

I svensk forskning er viser også blitt behandlet av historikeren Andreas Marklund. Marklund er særlig interessert i propagandaaspektet ved svenske og danske viser som ble trykket under den store nordiske krig. I artikkelen "Bättre dö enn illa at fäkta" diskuterer han utvalgte viser fra krigen, og argumenterer for at den statlige volden blir begrepsliggjort og legitimert i krigsvisene. Ifølge Marklund skjer dette ved at en krigerske mannlighet blir konstruert i visene gjennom bruken av et repertoar av religiøse og historiske temaer.¹⁸⁰ Her dreier det seg med andre ord om statlig sanksjonert vold, noe som gjør at Marklund er inne på en lignende problematikk som Gunner Lind, selv om Lind i utgangspunktet ikke diskuterer propaganda. I motsetning til Philip.M. Taylor begrunner Marklund hvorfor disse visene er propaganda for staten. Han viser til en annen svensk forsker, kunsthistorikeren Mårten Snickare, som i doktorgradsavhandlingen sin *Enväldets riter* hevder at man må tenke seg tidligmoderne propaganda som ett nettverk av personlige initiativ, som virket innenfor rammer som var definert sentralt.¹⁸¹ Sett under ett ser vi dermed at Forssberg, Appel, og Marklund alle gir uttrykk for at skillingstrykket er propaganda for sentralmakten, selv om trykket er skapt av enkeltindivider. Dette er fordi skillingstrykket skapes innenfor rammer satt av sentralmakten og av embetsmenn på sentralmaktens vegne.

Den svenske historikeren Olle Larsson har også behandlet krigviser og diskutert om hvorvidt slike viser er propaganda. Dette gjør han i boken *Stormaktens sista krig, Sverige och stora nordiska kriget 1700 – 1721*, som handler om hvordan Sverige etter slaget ved Poltava

¹⁷⁸ Appel (2001) s. 446

¹⁷⁹ Appel (2001) s. 431

¹⁸⁰ Marklund (2006) s. 252

¹⁸¹ Marklund (2006) s. 253, Snickare (1999) s. 175f

mister sin posisjon som stormakt i Nord-Europa til Russland. I denne boken bruker han et kapittel han har valgt å kalle "Det svenska Israel", til å diskutere den svenske statens propagandaarbeid i årene 1700 til 1721. Her utgjør krigsviser en liten del av diskusjonen. Larsson hevder at det var embetsmenn som ofte stod bak visene, og at de skrev for å oppnå gunst hos sentralmakten, noe som betyr at han følger Andreas Marklund og Charlotte Appel.¹⁸² Samtidig skriver Larsson også at mange av visene ble trykket i det kongelige trykkeri, og antyder dermed at visene kan omtales som statlig sanksjonert propaganda på basis av også dette.¹⁸³

Selv om visene ikke er behandlet som propaganda i norsk forskning, er det likevel en oppfatning i Norge om at visene kan analyseres på denne måten. Catherine Cranner forteller blant annet at øvrigheten var klar over skillingsvisenes brede appell, og at politiske pamfletter derfor kunne formes som viser for å nå flere mennesker.¹⁸⁴ Man er altså også i Norge klar over at visene ble brukt som propaganda.

4.2.2 Viser og trykk: spredning og lesekyndighet

I det følgende vil jeg se på hvordan viser ble til, hvordan de ble spredd, og hvordan de ble mottatt. Dette er spørsmål av en litteraturhistorisk og kulturhistorisk art som gir nødvendig bakgrunnsinformasjon om viser. Denne bakgrunnen vil være nyttig med tanke på analysen som vil komme til slutt i oppgaven. Diskusjonen her tar utgangspunkt i både dansk og svensk forskning.

Først og fremst er det viktig å adressere spørsmålet om hvordan viser ble til. Hvor ble de trykket? Var trykkeriene i Danmark eller Norge? Spørsmålet om opphav er viktig, fordi slike spørsmål kan bidra til vurderingen om hvorvidt propagandaen nådde Norge, området som er underlagt analyse i denne oppgaven. Vi vet ikke når trykt materiale først oppstod i Danmark, mest sannsynlig var det i 1440 eller 1450 årene.¹⁸⁵ Kort etter dette ble det trykt bøker i Danmark. Det første permanente trykkeriet i Norge ble grunnlagt i 1650 i Kristiania.¹⁸⁶ Størstedelen av trykksaker og bøker ble likevel produsert i København.¹⁸⁷ Oppkomsten av flere trykkerier i København, samt behovet for flere lese- og skrivekyndige menn, beror på København sin rolle som administrativt og litterært sentrum. Dette bærer visene jeg behandler

¹⁸² Larsson (2009) s. 120 - 121

¹⁸³ Larsson (2009) s. 121

¹⁸⁴ Cranner: <http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/forskningsomrader/fortelling-og-kultur/folkediktning/skillingsviser>

¹⁸⁵ Appel (2001) s. 372-373.

¹⁸⁶ Appel (2001) s. 469

¹⁸⁷ Appel (2001) s. 470

i dette kapittelet preg av. Alle visene er nemlig trykket i København. Her oppstår dermed et viktig spørsmål, nemlig: om en vise er skrevet eller trykt i Danmark, er det da sannsynlig at den nådde et norsk publikum? Grunnen til at dette er et viktig spørsmål er at jeg har avgrenset oppgaven min til å omhandle norske forhold. Svaret på dette spørsmålet er likevel mest sannsynlig positivt. Appel påpeker at Danmark og Norge hadde felles språk, og at danske trykkere dermed avgjort regnet Norge som del av sitt marked.¹⁸⁸ Ideutvekslingen har nok også vært tosidig. Selv etter trykkeriet i Kristiania ble grunnlagt fortsatte forfattere i Bergen og Kristiania å la sine manuskripter trykke og utgis i København.¹⁸⁹ Med det sagt er det ingen garanti for at visene jeg senere vil undersøke noensinne har nådd norsk jord. Likevel kan ikke dette utelukkes.

Til slutt er det hensiktsmessig å nevne kort noe om lesekyndighet i Norge på denne tiden. Grunnen til at dette er viktig er mer eller mindre selvsagt: om lesekyndigheten var veldig lav, var målgruppen også veldig liten. Dette ville gjøre viser til en lite effektiv form for propaganda. Jostein Fet skriver i sitt verk *Lesande Bønder* at lesekyndigheten i Norge steg med pietismens fremgang i 1720 og 1730 årene. På denne tiden ble flere forordninger utgitt i forbindelse med påbudt leseopplæring for allmuen, slik at menigmann kunne lese og forstå sin katekisme. Disse forordningene kom ifølge Fet til å utgjøre grunnsteinen for norsk skolegang frem til folkeskolelovene i 1889.¹⁹⁰ Det kan altså virke som at det først var etter Den store nordiske krig tok slutt at lesekyndigheten skjøt fart blant den norske allmuen. Hvordan forholdt deg seg egentlig før pietismens inntog? I *Skrivande bønder* skriver Fet at større deler av allmuen var lesekyndig før man tidligere har trodd i forskningen, det vil si før pietismen. Han har basert denne hypotesen på den kvantitative mengden av bøker han har kunnet påvise eksisterte på Nord-Vestlandet før pietismen gjorde seg gjeldene.¹⁹¹ Dette har han gjort ved å se på skiftebøker. Konklusjonen hans er at mange bokeiere ble født på 1700-tallet eller før, og må derfor ha vært i stand til å lese før pietismen gjorde seg gjeldende.¹⁹² Hans studie gjelder som jeg allerede har nevnt Nord-Vestlandet. Det er midlertidig ingen grunn til at lesekunnskapene skulle ha vært dårligere i noen av de større byene og tilhørende oppland i Norge. Christiania var for eksempel en administrativ satellitt by for København, det var her Slottsloven satt, samtidig som Christiania hadde et eget trykkeri. På den andre siden handlet

¹⁸⁸ Appel (2001) s. 469

¹⁸⁹ Appel (2001) s. 469

¹⁹⁰ Fet (1996) s. 33

¹⁹¹ Fet (2003) s. 338 -339

¹⁹² Fet (2003) s. 339

handelsmennene i Bergen med utlandske skip, som kom med bøker og trykk fra det store utland.

4.3 Visene: Form, stil og utvalg

Visene som jeg nå skal undersøke er som oftest mindre trykksaker på alt fra to sider, til toppen ti sider. Forsiden er alltid et tittelblad hvor tittelen på visen som oftest utgjør hele siden. Titlene på visene er meget lange og deskriptive. Et godt eksempel på dette er visen som heter: ”*Norges Sorg og Glæde Betraget I efter følgende Digt Da det formdelst Fiendens Indfald den 9. November 1718. blev bedrøved Og ved Guds Naadige Hielp Jaien Glædet Uformodentlig Da Kong Carel den Tolfte blev skudt fra Fredricksteens Fæstning den 11. december 1718. og hans Armee derpaa strax udgick af Landet*”. Som vi ser får leseren ett godt inntrykk av hva visen handler om allerede på første side. Av og til er visen også trykket med illustrasjon på tittelsiden, som oftest et motiv med utgangspunkt i krigshandlinger. Alle visene inneholder henvisning til året visen ble trykket. Samtidig er alle visene jeg har undersøkt skrevet av anonyme forfattere. Seks av syv viser er også trykket med melodivalg. Disse melodiene ser tilsynelatende ut som om de er hentet fra salmer, grunnen til at de gjør det er fordi de har et religiøst preg. Visen som er referert til over skal for eksempel synges til melodien ”*Dydædle Siæl pris værdig Gud til Ære*”. Om visenes melodier faktisk kommer fra salmer underbygger dette visenes folkelige preg. Dette er melodier de fleste mennesker kjente til ettersom det var påbudt å gå i kirken.

Stilmessig er visene enkle. Der er ofte rett på sak og inneholder som oftest ikke referanser fra samtidig eller eldre litteratur. Hyllingsdikt er for eksempel ofte på latin.¹⁹³ I disse diktene blir de kongelige sammenlignet med gestalter fra antikk mytologi.¹⁹⁴ Slik skiller visene seg betraktelig fra hyllingsdiktene. Rytmen er også enkel, fordi visen lett skal kunne synges. Foruten enkelhet er bruk av kontraster det mest fremtredende stiltrekket.¹⁹⁵ I visene settes Fredrik IV opp mot Karl XII, nordmenn mot svensker, tapperhet mot feighet osv. Slik vi har sett tilfellet også er i forordningene og prekenene.

Når jeg har avgrenset oppgaven min til å gjelde Norge, må de visene som skal inngå i min undersøkelse nødvendigvis handle om norske forhold. Jeg har funnet flere viser i det Kongelige Danske Bibliotek i København som handler nettopp om Norge. Temaet for disse visene er nesten utelukkende de svenske innfallene i Norge i 1716 og 1718. Jeg har funnet tre

¹⁹³ Forssberg (2000) s. 117

¹⁹⁴ Forssberg (2000) s. 117

¹⁹⁵ Forssberg (2000) s. 117

viser som ikke omhandler dette temaet, men som handler om norske forhold og som er skrevet under den store nordiske krig. En av disse visene er ikke en krigsvise, men en vise som hyller Norge og nordmenn i vid forstand. Denne visen kan gjerne sees i sammenheng med krigen, men jeg har likevel valgt og ikke inkludere denne visen i analysen under, siden den ikke direkte kan kategoriseres som en krigsvise. De to resterende visene handler om admiral Tordenskjolds bedrifter, og vil ikke diskuteres her. Dette er fordi visene befinner seg i en dansk kontekst, mens min analyse som sagt er avgrenset til Norge. Jeg har altså med alle visene jeg har funnet om Norge, som også handler om svenskenes to innfall.

4.4 Ideologiske tema i visene

4.4.1 Guds rolle

Ett trekk som er felles for flere av visene jeg har analysert er at Gud ofte får en viktig rolle. 1700-tallet var preget av krig og fred. Perioden var også meget religiøs, og det var ikke uvanlig at mennesker vendte seg til Gud i krisetider for støtte og trøst. Vi har allerede sett hvordan dette artet seg med tanke på takksigelsedagene, dager hvor Gud ble hyllet som takk for fremgang i krig. I hvilke sammenhenger er det så Gud får en rolle i visene?

En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridrichshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning/hvorledis dend Kongel. Svendske Armeel/ som tvende Gange forgievis hafde tentered med stormer Haand Festningen at indtage/blef tilbage dreven; og Kongen af Sverrige self, der hand tok Perspectiv Festningen beskickedel/ af een/ fra Fredrichshalds Festning udskickede/ Canon Kugle ihieskudt og nedlagt/ alle ærlige Patrioter og Danske Mænd til Efterretning Sangevis Forfatted begynner med ett jubelrop i forbindelse med Karl XII sin død:

*”Hey! Lystig! glæde i vort telt/ Een dobbelt Juule-Glæde! Een i vor Kircke/ een i Feldt/ Vi aarsag har at qvæde!”*¹⁹⁶

Som det her kommer frem er det ikke utenkelig at forfatteren av denne visen referer til en kombinert julefeiring og takksigelsedag. Selv om referansen til en takksigelsedag er noe

¹⁹⁶ *En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridrichshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning/hvorledis dend Kongel. Svendske Armeel/ som tvende Gange forgievis hafde tentered med stormer Haand Festningen at indtage/blef tilbage dreven; og Kongen af Sverrige self, der hand tok Perspectiv Festningen beskickedel/ af een/ fra Fredrichshalds Festning udskickede/ Canon Kugle ihieskudt og nedlagt/ alle ærlige Patrioter og Danske Mænd til Efterretning Sangevis Forfatted* trykket i København i 1718

implisitt er det viktig å huske på at krigen fortsatt ikke var over selv om Karl XII var død. Vi har sett i forbindelse med takksigelsesdagene at fremgang i krig ble tolket som Guds nådebevis. Samtidig kunne også krig tolkes som syndestraff, noe som ble formidlet på bededagene. Dette gjaldt spesielt i forbindelse med militære tap. Synd og mangel på botferdighet var årsak til siste punkt. Underdanighet og tilbedelse av Gud var midler for å oppnå første punkt. Det kan dermed her være snakk om en takksigelsesdag som ble avholdt for å sikre den endelige seieren. Vi har også sett i kapittelet om takksigelsesdager at det faktisk ble avholdt en takksigelsesfeiring i forbindelse med Karl XII sin død. At denne takksigelsesfeiringen blir nevnt i denne visen er dermed ikke usannsynlig. Uansett hvordan dette forholder seg er det klart at det er Gud som bestemmer utfallet av krigen. Etter flere vers hvor nordmennesenes heltemot hylles står det i visen:

*”Ney! dend Blodtørstige Dræbe-Dolck/ Gud lad i Balgen giemmis! At Glæden hos Guds arve Folck/ Maa boe/ Guds Ære fremmis”.*¹⁹⁷

Det er altså ikke heltemotet til nordmennene som er avgjørende med tanke på hendelsenes utfall, selv om heltemotet blir sterkt betont. Derimot er det Guds makt som er avgjørende. Hans ære må derfor fremmes. Vi kan altså trolig trekke paralleller mellom denne visen og ideer som ble formidlet på takksigelsesdagene. Det samme gjelder visen *En Nye Viise/ Om dend Svenske Armee General Ahrenfeldt har indført i Norge/ som staar nu nogle Miile fra Trundhiem paa hin Siide/ og baade af en sterck grasserende Blodsoot er befængt/ og ad Hunger dagligen jo mer og mer creperer og aftager*. Denne visen begynner med å takke ”den store Herre Seboath”.¹⁹⁸ Navnet Seboath er et av navnene på Gud i det gamle testamentet. I tidlig moderne tid blir det forbundet med ideen om Gud som hærskares Gud. Senere i visen ser vi hvordan Gud som Seboath handler på nordmennesenes vegne:

¹⁹⁷ *En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridrichshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning/hvorledis dend Kongel. Svenske Armee/ som tvende Gange forgievis hafde tenered med stormer Haand Festningen at indtage/blef tilbage drevn; og Kongen af Sverrige self, der hand tok Perspectiv Festningen beskicked/ af een/ fra Fredrichshalds Festning udskicked/ Canon Kugle ihjelskudt og nedlagt/ alle ærlige Patrioter og Danske Mænd til Efterretning Sangevis Forfatted trykket i København i 1718*

¹⁹⁸ *En Nye Viise/ Om dend Svenske Armee General Ahrenfeldt har indført i Norge/ som staar nu nogle Miile fra Trundhiem paa hin Siide/ og baade af en sterck grasserende Blodsoot er befængt/ og af Hunger dagligen jo mer og mer creperer og aftager* trykket i København 1718

”Hvor meget Folck en Fiende har/ Hvor modig de end fremdrager: Saa kand Gud/ som blive alting vaer/ Naar somhelst de ham behager/ Legge dem en Ringe i Næse/ Hvor hart de end blæse”.¹⁹⁹

Herren som hærskares Gud dukker også opp i visen: *En sandfærdig Beretning Om den Svenske Armees udgang fra Trondheim i Norge på Vejen haver fundet Guds Vredis Riis/ thi mange døde af Hunger/mange af Kuld og frost og ere saaledis en stor Deel omkommen/ thi en Nat døde der af Frost tre hundred Mand/ som blev liggende paa Marcken*” hvor språket bærer preg av virkelig krigerske vendinger. I teksten står det for eksempel:

Gud self for os vil kiempe/ Hand agter ingens magt/ Hand snart kand stende dempe/ Med alt sit mod og pragt: Hand striden kand udføre/ saa fienden frygter sig/ See slig vil Herren gjøre/ Som fører voris krig”.²⁰⁰

Felles for disse visene er at Gud er en hovedpersonen. Sammen med kong Fredrik dominerer Gud i visene som aktør. Dessuten opptrer Karl XII og et par andre enkeltpersoner av mindre stilling.

Visene har også til felles en forestilling om at Gud bestemmer utfallet av krigen, og at han kjemper på vegne av sine favoritter. Hvorfor Gud er på nordmennenes side kan forstås med bakgrunn i svenskenes svik og manglende tro, slik de svenske soldatene også blir fremstilt i kildene ellers. Det er også i denne forbindelse viktig at nordmennene takker Gud når Gud gir dem seier, slik at de ikke blir som svenskene. Et viktig poeng i forbindelse med dette ideologiske temaet er også spørsmålet om hvem som vil støtte en krig når Gud ikke er på deres side?

Som vi ser kan det altså i denne sammenhengen trekkes en parallell til det ideologiske temaet om den norske allmue som Nordens Israel, slik dette temaet fremstår i takksigelsesprekene. Vi har sett i visene at Gud kjemper for nordmennene fordi de er i et særegent forhold til ham. Selv om det ikke uttrykkes eksplisitt at det her er snakk om Nordens Israel, er forholdet i visene likt det som blir beskrevet i prekenene. Som i prekenene kommer

¹⁹⁹ *En Nye Viise/ Om dend Svenske Arme General Ahrenfeldt har indført i Norge/ som staar nu nogle Miile fra Trundhiem paa hin Siide/ og baade af en sterck grasserende Blodsoot er befængt/ og af Hunger dagligen jo mer og mer creperer og aftager trykket i København 1718*

²⁰⁰ *En sandfærdig Beretning Om den Svenske Armees udgang fra Trondheim i Norge på Vejen haver fundet Guds Vredis Riis/ thi mange døde af Hunger/mange af Kuld og frost og ere saaledis en stor Deel omkommen/ thi en Nat døde der af Frost tre hundred Mand/ som blev liggende paa Marcken trykket i København 1719*

dette forholdet best frem når det kontrasteres mot svenskenes forhold til Gud i form av deres ugudelighet.

4.4.2 Kongens rolle

Man skulle tro at flertallet av visene hyller kongen og hans rolle i krigen. Det er dermed overraskende at dette ikke er tilfellet, bare tre av visene inneholder referanser til kongen. Likevel er det interessant å se hvordan kongen omtales i de aktuelle visene. Som person inkarnerte kongen nemlig det dansk-norske tvillingriket. Jeg allerede har påpekt er det få enkeltpersoner som blir omtalt i visene. Bortsett fra Gud er Fredrik IV den som blir omtalt i flest viser. Hvordan blir så kongen omtalt i visene, og hvordan blir hans rolle definert? I visen ”*Sandfærdig Beretning, hvorledis at vor Danske Armee er kommen ind paa de Svenske Grendzer, og vore har bemægtiget sig Strømstad, da Svensken tilforn hafde ruiniret, saa vidt hand i saadan hast kunde overkomme, af Magazyn –Huuse, og hvorledis de Svenske har self opbrændt deris Pramme og Fartøyer som laa uden for Strømstad, og har søgt Landet, da vor Danske skibe ankom*”²⁰¹ blir en formaning presentert:

”*Tien Kongen og Landet oprigtig og troe/ du skal dog omsider i Rolighed boe*”²⁰¹

Er allmuen trofast mot Gud vil Gud kjempe for dem. Gud nevnes ikke i sitatet over, men kongen er Guds stedfortreder på jorden. Derfor bør allmuen være trofast mot kongen. Er allmuen det vil kongen sørge for seier og fred, med hjelp av Gud.

Samtidig som kongens forhold til allmuen betones i visene trekkes det også kontraster mellom den danske og den svenske kongen. I visen ”*Norges Sorg og Glæde betragtet i efter følgende Digt, da det formedelst Fiendens Indfald den 9. Nov 1718 blev bedrøved og igjen glædet, da Kong Carel den Tolfte blev skudt fra Fredricksteens Fæstning den 11. Dec. 1718 og hans Armee derpaa strax udgik af Landet. Eenfoldig samensat af et Fruentimmer i Norge, som glæder sig over sit Fædrende Lands Underlige Frelse 1719*” ser vi dette:

²⁰¹ ”Sandfærdig Beretning, hvorledis at vor Danske Armee er kommen ind paa de Svenske Grendzer, og vore har bemægtiget sig Strømstad, da Svensken tilforn hafde ruiniret, saa vidt hand i saadan hast kunde overkomme, af Magazyn –Huuse, og hvorledis de Svenske har self opbrændt deris Pramme og Fartøyer som laa uden for Strømstad, og har søgt Landet, da vor Danske SKibe ankom”. Trykket i 1719. Finnes i KDB i bindet ” 29 Viser angaaende Krigen”.

*”Vi kan og hører af fordome Tide/ Fredrich den Tredie Hand førde en Krig/ Hvor Carel den Tiende i Grasset må bide/ og udi Norge da leges i Lig/ vor Fierde Fredrichs Vaaben så Volde/ har Kong Carel den Tolvte lagt ned”.*²⁰²

Vi ser kontrasten mellom den danske og svenske kongen, og vi ser at kontrasten blir trukket bakover i tid. Fredrik III har slått en kong Karl før, og nå har Fredrik IV gjort det igjen. Den aktuelle visen er skrevet i 1718, krigen mot svenskene var med andre ord ikke over enda. Likevel, en av kongens forfedre har slått en av svenskekongens forfedre før, noe som da ledet til fred. Budskapet gir dermed antageligvis håp. Hvis allmuen bare holder ut vil de til slutt få oppleve fred, noe som da gir allmuen en grunn til å strekke seg slik at den siste kneiken kan forseres. Visene som er presentert til nå forteller ikke noe annet om forholdet mellom allmuen og kongen annet enn at allmuen skal lyde kongen, og at kongen kan sørge for seier hvis allmuen er trofast. Det gjør derimot visen: *”Den Beleyrende og Triumpherende Friderichshald/Fremstillet Udi een ny Viise”*. I denne visen blir byen Fredrikshald fremstilt som en ung jomfru, mens Fredrik IV blir fremstilt som hennes forlover. Slik karakteriseres Fredrikshald i visen:

*”Den Jomfru har altid været så snild/Og holder Tienere mange/ Som kong Friderich hafver hende tilsted/ Men Kammer-Tiener der i er ey bange/Det haver mand vel hørt/ Kong Friderich bær Sorgen for Hende”.*²⁰³

”Tienernerne mange” i sitatet kan referere til enten soldater eller embetsmenn. Vi får også vite at kong Fredrik har skjenket henne disse tjenerne, grunnen til dette er at de skal:

*”...hafve den Jomfru i Gjemme/ At udi hans Opsiun ey nogen med Gevalt/Skulde Hendes Ære beskjemme/ Det haver mand vel hørt/Kong Friderich hand elsker hende”.*²⁰⁴

²⁰² *”Norges Sorg og Glæde betragtet i efter følgende Digt, da det formedelst Fiendens Indfald den 9. Nov 1718 blev bedrøfved og igjen glædet, da Kong Carel den Tolvte blev skudt fra Fredricksteens Fæstning den 11. Dec. 1718 og hans Armee derpaa strax udgik af Landet. Eenfoldig samensat af et Fruentimmer i Norge, som glæder sig over sit Fædrende Lands Underlige Frelse 1719”* trykket i 1719. Finnes i KDB i bindet *”17 Viser om norske Begivenheder fra 1697 – 1788”*.

²⁰³ *”Den beleyrende og triumpherende Fredricshald, fremstillet udi een en ny Viise, der boer een Jomfru i dette Land”*. Trykket i 1719. Finnes i KDB.

²⁰⁴ *Den beleyrende og triumpherende Fredricshald, fremstillet udi een en ny Viise, der boer een Jomfru i dette Land”*. Trykket i 1719. Finnes i KDB.

Tjenerne skal altså ha jomfruen under oppsyn for å ivareta hennes ære. Vi ser også at dette trolig er tilfellet fordi hun er trolovet med kongen, og at han elsker henne. I forhold til de to visene jeg har presentert over ser vi i denne visen at forholdet mellom kongen og allmuen i Fredrikshald blir malt i mer personlige vendinger. Nordmenn som leste eller hørte visen ble kanskje rørt over kongens omsorg for jomfruen.

Problemene i visen oppstår når kong Karl XII bestemmer seg for å gjeste jomfruen. Karl har ikke rene intensjoner, noe som kommer klart frem i teksten:

”Hand kom til Hende om Natte-Tid/ Hand agtet hende at voldtage”.²⁰⁵

Karl lover også jomfruen sølv og gull for å få henne, men ingenting ser ut til å overtale jomfruen:

”Kong Carl/Kong Carl lad bortfare dit Begier/ Og hør hvad jeg eder mon sige/ Jeg med Kong Friderich troloved er/ Jeg vil hannem aldri svige”.²⁰⁶

Jomfruen vil altså beholde sin ære, og i det kong Karl forsøker å gripe henne og: *”hende krencke med alle”*, skyter hun ham i ansiktet med det resultatet at han dør. I denne visen blir altså motsetninger brukt atter igjen for å understreke ett poeng. På hver sin side settes Fredrik og Karl i motsetningsforhold, med den kyske jomfruen i midten. Fredrik elsker henne, og sørger for hennes velvære, mens Karl forsøker å voldta og bestikke henne. Jomfruen forblir tro mot Fredrik, samtidig som hun hevner seg på Karl for hans dårlige oppførsel. Dette motivet har en viktig funksjon i propagandaen, nemlig ved å mistenkeliggjøre fiendens hensikter. Bildet av en ærefull kvinne som trues av fiendens konge, gjør fiendens overhode til representant for en uhederlig og lidderlig mannlighet. Samtidig knyttes den norske allmuen tettere til sin egen hersker.

4.4.3 Svenskene er blodtørstige, nordmennene ønsker fred

Oppfatninger om hva som er rettferdig krig kan spores helt tilbake til oldtiden.²⁰⁷ I Europa ble slike tanker først formalisert av kristne teologer i middelalderen, blant annet som *bellum*

²⁰⁵ *Den beleyrende og triumpherende Fredricshald, fremstillet udi een en ny Viise, der boer een Jomfru i dette Land*^o. Trykket i 1719. Finnes i KDB.

²⁰⁶ *Den beleyrende og triumpherende Fredricshald, fremstillet udi een en ny Viise, der boer een Jomfru i dette Land*^o. Trykket i 1719. Finnes i KDB.

²⁰⁷ Karoubi (2004) s. 52

justum.²⁰⁸ Vi ser dermed at slikt tankegods allerede hadde lange tradisjoner i Europa før Den store nordiske krig. I Nord-Europa, i tidlig moderne tid, ble ideer om hva som var legitim krigføring i stor grad definert av ledende protestanter. Martin Luther hevdet for eksempel at ”krig var like nødvendig og nyttig for verden som mat og drikke eller hvilket som helst arbeid”.²⁰⁹ Dette betydde likevel ikke at alle typer krig var akseptert. Selvforsvar var en legitim form for krigføring, det samme var krig for å få tilbake rettmessig eiendom eller landområder.²¹⁰ Den nederlandske protestanten Hugo Grotius skrev også om hva som var legitim krigføring, og i sitt verk *De Jure Belli ac Præcis*, publisert i 1625, presenterte han lignende ideer som Martin Luther. Grotius mente også at selvforsvar var legitimt. Pro-aktive angrep for å sikre seg mot en fiende var derimot ikke akseptert i hans syn. Ikke bare var selvforsvar eneste gyldige grunn til å føre krig, men selvforsvar måtte også være nødvendig.²¹¹ På grunn av at slike tanker gjorde seg gjeldende i perioden ble mye tid og krefter brukt på å bevise at en krig var rettfærdig.²¹² I forbindelse med svenskernes angrep på Norge var det nok ingen tvil om at Nordmennene hadde rett til å forsvare seg, men som vi skal se ble det fortsatt argumentert for rettmessigheten av den påfølgende voldsbruken, samtidig som det heroiske ved forsvaret av Norge ble betont.

I alle visene jeg har analysert understrekes det at det er svenskene som er antagonistene. Ett eksempel på dette forekommer blant annet i ”*De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge*”, en vise som er skrevet som en samtale mellom en norsk og en svensk soldat. Etter at den svenske soldaten har fortalt at den svenske armeen vil ta Norge med makt, spør den norske soldaten:

”*Hvor for vil I det? Naar gjorde vi eder fortred og uret?*”²¹³

Svensken svarer med et spørsmål. Han spør om nordmennene ikke har hørt om danskernes angrep og seier ved Pommern og Stralsund.²¹⁴ Angrepet fremstår dermed som et hevnangrep.

²⁰⁸ Karoubi (2004) s. 52

²⁰⁹ Forssberg (2000) s. 121

²¹⁰ Forssberg (2000) s. 121

²¹¹ Karoubi (2004) s. 74

²¹² Forssberg (2000) s. 121

²¹³ ”*De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge*”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

I andre viser fremstilles den svenske armeens motivasjon for angrep nesten utelukkende som jakt på bytte og rikdom.

Hvordan blir så nordmennesenes rolle i dette dramaet definert? Motstanden mot svenskene blir blant annet trukket frem og beskrevet i heroiske vendinger. Likevel fremstilles fred som det høyeste ideal og ønske i visene. Ett eksempel på dette finner vi her:

*At Fredens Glæde-Faane maa/ Igien een gang oprettis/ Hos oss/ paa faste fødder staae. Skal sværdet mer mættis?*²¹⁵

I samme vise kommer det også frem at den sikreste freden bare kan oppnås ved en seier mot svenskene:

*Med Seyer Kongens vaaben/ Saa staaer til alles Ynscke med Freds-Dørren altid aaben.*²¹⁶

I overensstemmelse med 1600 og 1700-tallets ideer om krigens rettmessighet hadde Norge all rett til å forsvare seg mot svenskernes angrep. Svenskene var aggressorene, angripere uten noen årsak til å angripe. Ikke bare det, de hadde til og med ledet to større angrep mot Norge. Samtidig har vi sett at det i visene av og til blir opplyst om at fred var Fredrik IV sitt høyeste ønske for landet. Argumentet for ytterligere ressursuttak blir dermed ett sterkt sett i lys av disse omstendighetene. Ressursuttaket ble krevd for å oppnå en fred mot en styrke som urettmessig har invadert Norge.

4.4.4 Få mot mange – norske soldaters tapperhet

Ofte blir den numeriske forskjellen mellom de svenske og de norske styrkene understreket i visene. Gjennom denne kontrasten kommer de norske soldatenes mot frem. Å vinne et slag er naturligvis ærefult, å vinne mot en større og bedre rustet styrke er desto mer ærefult. Jeg vil igjen trekke frem ” *De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en*

²¹⁴ ”*De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge*”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

²¹⁵ *En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridricshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning, hvorledis dend Kongel. Svendske Arme, som tvende Gange forgievis hafde tenered med Stormer Haand Festningen at indtage, blef tilbage dreven; og Kongen af Sverrige seld, der hand tok Perspectiv Festningen beskickedede, a feen fra Fredricshalds Festning udskicked, Canon Kugle ihielskudt og nedlagt*

²¹⁶ *En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridricshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning, hvorledis dend Kongel. Svendske Arme, som tvende Gange forgievis hafde tenered med Stormer Haand Festningen at indtage, blef tilbage dreven; og Kongen af Sverrige seld, der hand tok Perspectiv Festningen beskickedede, a feen fra Fredricshalds Festning udskicked, Canon Kugle ihielskudt og nedlagt*

Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge”, hvor vi får høre om en mann som blir kalt for Kruse. Kruse og hans menn møter en overlegen svensk styrke på vei mot Norge fra Skåne i 1716. I det Kruse treffer svenskene forteller de ham:

”Vid du/ at vi er kommen her/ af mængde/ som Græshopper/ Derfor lad du os kun gaa/ Med gode/ vi vil icke Dig skade paa din mindste Taa.²¹⁷

På tross av denne lovnaden går det ikke som svenskene vil, Kruse tar heller opp kampen:

”Jeg er svar på Tro og Lofve/To hundre Mænd mit følge er/ Dem vi jeg paa dig voyfe.²¹⁸

Resultatet er dermed en kamp, hvor nordmennene holder seg ”braf”.²¹⁹ Andre vers i visen slutter med at Kruse blir tatt til fange, men ikke før han har sendt flere svensker i graven. Vi møter altså her en norsk soldat som ikke vil forlate sin post, men som heller vil slåss mot en overlegen styrke selv om det betyr risiko for ham selv. Dette ideologiske temaet går igjen i hele visen. Vi får høre om det igjen i samme vise i en dialog mellom en svensk og en norsk soldat. Svensken forteller nordmannen:

”Trohiertige Nordmand kan du ikke see? Hvad for en Armee Krigs-Hær og stor Magt vi Svenske fra Sverrig har bragt”.²²⁰

Videre informerer den svenske soldaten om at kong Karl XII nok skal klare å bestikke kommandanten ved Fredrikshald festning, slik at kommandanten vil oppgi festningen. På festningen er det tross alt ikke like mange soldater som i den svenske armeen. Mot en slik

²¹⁷ ”De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

²¹⁸ ”De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

²¹⁹ ”De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

²²⁰ ”De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

overmakt og med en bestikkelse er det dermed ikke utenkelig at den norske kommandanten vil overgi seg, hevder svensken. Svenskene klarer likevel ikke å bestikke kommandanten:

*”Dog vil hand forsvare sin Post og sin Vagt/ Mod Carel sin Fiende en Tørning staae du/ Af Kugler og Krud”.*²²¹

Den eksakte årsaken til dette blir vi ikke fortalt, men det kan virke som om kommandanten blir ved sin post på grunn av både pliktfølelse og tapperhet. Et slag blir det nødvendige utfallet, ett slag hvor Karl XII som kjent ble drept av ett skudd mot tinningen.

Vi får i visene høre om et fåtall nordmenn som møter sin overmakt, men som likevel vil kjempe mot svenskene på tross av trusler og bestikkelser. Dette motet kontrasteres mot svenskenes feighet. En svensk rittermester lar seg for eksempel tas til fange i det han møter motstand fra en enkel norsk bonde.²²² Kontrasten blir dermed stor, de norske bondesoldatene er villige til å kjempe mot bedre og mer trent styrker. Men med en gang en yrkesmilitær svensk soldat møter en bonde gir han opp. Vi ser dermed at visene inneholder forbilder for tapperhet, samtidig som det i visene blir illustrert at svenskene er feige, og at de ikke kan stå i mot det norske heltemotet. Vi får altså i visene vite hva som er riktig og nobelt.²²³

4.5 Kan visene karakteriseres som propaganda?

Jeg vil her returnere til spørsmålet om visene er propaganda eller om det her heller er snakk om folkelig diktning. Det er klart at innholdet i visene er propagandistisk. Samtidig mener jeg det er legitimt å trekke i tvil om det er snakk om sentralmaktens propaganda så lenge så mange av visene er anonyme. Denne diskusjonen tar Anna-Marie Forssberg opp i sin forskning på visene om slaget ved Narva. Hun hevder at det er et spørsmål om hvorvidt innholdet i visene stemmer overens med sentralmaktens propaganda ellers.²²⁴ Dette vitner nemlig i så fall om en klar ideologisk plattform, noe som gjør det sannsynlig at visene er sentralmaktens propaganda. Ut fra dette premisset er det sannsynlig at visene jeg har analysert over er sentralmaktens propaganda. Innholdet i visene stemmer nemlig godt overens med

²²¹ *De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge*”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

²²² *De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge*”. Skrevet av P. Joh Phænixberg. T rykket i 1718 og finnes KDB

²²³ Therborn (1981) s. 20

²²⁴ Forssberg (1998) s. 128-129

innholdet i de øvrige kildene i denne oppgaven. Likevel, det kan fortsatt argumenteres for at dette ikke er en god nok grunn til å kalle propagandaen for sentralmaktens.

Jeg vil konkludere med at viktigste her er at det eksisterer en innholdsmessig overensstemmelse mellom innholdet i visene og innholdet i den øvrige propagandaen . Denne overensstemmelsen gjør at visene i funksjon blir tilsvarende propaganda fra sentralmakten, samtidig som det er representanter for sentralmakten som har laget propagandaen. Jeg vil på basis av dette derfor ikke hevde at det her er snakk om planlagt systematisk propaganda, med opphav helt sentralt. Men heller at det er snakk om løst organisert propaganda for sentralmakten.

5. Avsluttende analyse

5. 1 De ideologiske temaene sett under ett

I min problemstilling har jeg gitt uttrykk for at formålet med denne oppgaven har vært å se på hvordan krigspropagandaen artet seg under Den store nordiske krig.

Formålet i det følgende er å skape et generelt overblikk over denne propagandaen, sett under ett. Dette vil jeg gjøre for å se etter eventuell sammenheng, eller manglende sammenheng i innholdet i kildene. Noe av rammen i den kommende diskusjonen er Göran Therborn sitt interpellasjonsskjema, som ble presentert i introduksjonen i denne oppgaven. Gjennomgangen her vil bidra til min endelige konklusjon. Kildene vil i denne forbindelse bli presentert kronologisk slik de er blitt presentert tidligere i oppgaven, med en oppsummering til slutt.

Forordningene for ekstraordinær skatt inneholder bare ett ideologisk tema som kan karakteriseres som propaganda. I hvert fall så langt jeg kan se. Det hevdes i forordningene at *krigen må fortsettes slik at en varig fred kan oppnås*. Dette argumentet tar utgangspunkt i at kongen ikke er ansvarlig for krigen, og i forlengelse av dette at det heller er svenskene som er står bak nøden fordi de er blodtørstige. På denne måten får tilhørerne vite av øvrigheten hva som er mulig, og hva som ikke er mulig.²²⁵ Argumentet er at det rett og slett ikke er mulig å avslutte krigen, det er svenskene som angriper. De må derfor avverges før en ordentlig fred kan oppnås.

Bededagsplakatene inneholder som forordningene også bare ett ideologisk tema, nemlig at *den norske allmue er syndere*. Dette kan sees i sammenheng med bededagenes form og natur, nemlig at disse dagene er botsdager. Allmuen har brutt både Guds lov og kongens lov. Som vi har sett oppfattes kongen som Guds representant på jorden. Brudd på de verdslige lovene er egentlig derfor også en synd mot Gud. Forordningene om skatt og mannskapsuttak må derfor etterleves uten å mukke. På bededagene gjøres det bot for eventuelle overtramp mot kongen og Gud. Straffen for slike overtramp er nemlig krig, pest og uår. Følger vi Therborn sitt interpellasjonsskjema forteller dette ideologiske temaet noe om hva som eksisterer og hva samfunnet er.²²⁶ Allmuen blir gjort oppmerksom på hva de skal oppfatte som virkelig, nemlig

²²⁵Therborn (1981) s.27

²²⁶ Therborn (1981) s. 27

at de er syndere. Dette temaet bidrar til å avpolitiserer krigen, mannskapsuttaket, og skattepolitikken.

Takksigelsesprekenene inneholder noen flere ideologiske temaer. Nemlig at *den norske allmue er Nordens Israel*, at *fienden er blodtørstig*, og at *et fredsalter må bygges*.

Takksigelsesdagene er festdager, og de ideologiske temaene reflekterer dette i stor grad. At den norske allmuen er Nordens Israel er grunn til feiring, dette betyr nemlig at den norske allmuen står i et spesielt forhold til Gud. De norske seirene over svenskene ble fremstilt som et resultat av dette forholdet. Samtidig har vi sett at den norske allmuens forhold til Gud også var preget av konflikt, noe som kommer til uttrykk ved at allmuen fremstilles som syndere på bededagene. At allmuen både fremstilles som Nordens Israel, og som syndere kan sees i sammenheng. Det oppstår nemlig på denne måten en spenning mellom disse høytidene. Bededagene skulle holde allmuen fryktsom, mens takksigelsesdagene skulle gi håp. Begge deler var nødvendig for at sentralmakten skulle kunne drive utbytting av allmuen. Ved å bli fremstilt som syndere fikk allmuen vite at krigen var deres feil, på denne måten ble krigen avpolitisert. Samtidig kunne allmuen lett ha mistet motet om det bare hadde blitt formidlet tanker om synd og elendighet fra prekestolen. Ved at allmuen ble fortalt at Gud var på deres side ble nød og offer mest sannsynlig gjort mer holdbart, ettersom ting til slutt ville ta seg opp.

Det ideologiske temaet om at fienden er blodtørstig er allerede blitt diskutert i forhold til forordningene, og vil derfor ikke diskuteres her. Vi ser likevel at det er overlapp mellom kildene også i dette tilfellet. Det siste ideologiske temaet om at freden må holdes ved like er spesifikt for takksigelsesdagene. Det blir i denne sammenhengen formidlet at allmuen må takke Gud for alt han har gjort. Dette må gjøres for at en lignende krig ikke skal oppstå igjen.

I visene dukker en del av de samme ideologiske temaene opp igjen, sammen med noen nye. Av temaer som har oppstått tidligere forekommer temaet om *den norske allmue som Nordens Israel* opp igjen, i tillegg til temaet om at *svenskene er blodtørstige*. I visene har vi også sett at det tegnes en kontrast mellom danskekongen og svenskekongen. Det ideologiske temaet i denne forbindelse er i oppgaven blitt kalt for *kongens rolle*. I denne sammenhengen blir Karl XII fremstilt som en voldtekttsmann, mens Fredrik IV blir fremstilt som gudfryktig. Dette temaet forteller allmuen om hva som er galt,²²⁷ ved at fiendens regent gjøres til representant for en uhederlig og lidelsesstyrt mannlighet. Et annet tema som er nytt i visene er

²²⁷ Therborn (1981) s. 27

er temaet jeg har kalt *de norske soldatenes tapperhet*. Dette ideologiske temaet gir eksempler på gode forbilder for tapperhet.²²⁸

For å konkludere: alle kildetyperne, som er blitt analysert i denne oppgaven, inneholder ideologiske temaer som de har til felles med de øvrige kildetyperne. Dette gjelder forordningene, takksigelsesprekenene og visene i forhold til temaet om at svenskene er blodtørstige, bededagsplakatene og takksigelsesprekenene med tanke på temaet om at nordmennene er syndere, samt takksigelsesprekenene og visene i henhold til temaet om den norske allmuen som Nordens Israel. Felles for alle de ideologiske temaene er også det faktum at det trekkes kontraster i dem mellom fredelig/blodtørstig, utvalgt/dømt, samt oss/dem. Disse fellesnevnerne gjør det temmelig sikkert at alle kildetyperne jeg har analysert er propaganda for sentralmakten. De ideologiske temaene som propagandaen inneholder utgjør nemlig en i høy grad enhetlig ideologisk plattform.

Hva skal så skje videre? I første omgang har jeg lyst til å nøste opp i noen tråder som har oppstått underveis i oppgaven, for på denne måten å skape et mer helhetlig bilde av krigspropagandaen. Først vil jeg se på spørsmålet om hvordan embetsmennene endte opp med de samme ideologiske temaene i propagandaen de produserte, selv om de har produsert samme propaganda uavhengig av hverandre. Deretter vil jeg se mer på det ideologiske temaet om den norske allmue som Nordens Israel. Dette temaet rommer aspekter som til nå ikke er blitt diskutert, blant annet fordi en slik diskusjon ikke har vært aktuell før alle kildetyperne er blitt diskutert hver for seg. En overgripende analyse har med andre ord ikke vært mulig før, ettersom den forestående diskusjonen i hvert kapittel gir nødvendig grunnlag for denne analysen.

5.2 Hvordan kan embetsmennene ha kommet frem til de samme ideologiske temaene uavhengig av hverandre? Eksempler fra moderne forskning

Her vil jeg på nytt trekke frem Mårten Snickare og hans forståelse av tidlig moderne propaganda. Han hevder at man må tenke seg tidligmoderne propaganda som ett nettverk av personlige initiativ, som virket innenfor rammer definert sentralt.²²⁹ De varierte utspillene som er blitt behandlet i denne oppgaven har alle sentralmakten som felles ramme. Trolig er det ofte lavere eller lokale embetsmenn som står bak. Jeg vil her presentere noen eksempler

²²⁸ Therborn (1981) s. 27

²²⁹ Snickare (1999) s. 175

fra nyere forskning som kan forklare hvordan embetsverket selv kan ha regulert seg som representanter for sentralmakten, slik at innholdet i propagandaen deres fikk en klar ideologisk plattform.

Psykologen Jacques Ellul hevder at alle moderne politiske system bruker det han kaller for ”integrasjonspropaganda” for å sikre støtte om systemene. Videre hevder Ellul at slik propaganda ikke formidles via politiske pamfletter skapt av mindre grupper av aktivister, eller kringkastinger gjort av fremmede makter, men heller via de vanlige kommunikasjonslinjene som fjernsyn, aviser, bøker og politiske taler.²³⁰ Slik propaganda gjenkjennes ikke som propaganda av samfunnet ellers, fordi propagandaen er basert på idealer som er godtatt av samfunnet som helhet. Ellul sine perspektiver kan, i mine øyne, overføres direkte på forhold i min oppgave. Hvis dette er tilfellet, gjenkjennes de ideologiske temaene som jeg har presentert tidligere i denne oppgaven ikke som propaganda, men tas heller for gitt, både av embetsmennene som står bak, og av dem som mottar dette materialet. Det er snakk om ideologiske forestillinger som alle seksjoner av samfunnet deler. Dessuten ser vi også i min analyse at det nettopp er de vanlige kommunikasjonslinjene som er blitt brukt til å formidle propagandaen.

Jeg vil her også trekke frem enda et eksempel fra forskning på moderne propaganda. Leo Rosten intervjuet i 1937 korrespondenter fra flere store aviser, og fant i forbindelse med sine intervjuer ut at flere korrespondenter var klar over hvilken ”linje” deres avis la seg på. Sagt på en annen måte kan man si at korrespondentene var klar over hvilken profil avisen deres hadde. Nevnte korrespondenter behandlet dermed sakene de skrev om slik at deres vinkling skulle passe med avisens profil.²³¹ Vi ser dermed at individer som produserer tekstlig materiale sensurere seg selv, for at deres tekstproduksjon skal passe innenfor parameterne satt av en høyere instans de må forholde seg til. Om denne selvsensureringen er bevisst eller ubevisst får vi ikke vite noe om. Disse to perspektivene forteller oss noe om hvordan embetsmennene kan ha endt med det samme ideologiske innholdet i sin propaganda, selv om de har jobbet uavhengig av hverandre.

5.3 Norge som Nordens Israel, uttrykk for tidlig nasjonalisme?

I løpet av oppgaven er det spesielt et ideologisk tema som har dukket opp, gått igjen, og gjort seg gjeldende i de forskjellige kildene. Dette er forestillingen om den norske allmue som

²³⁰Silverstein (1987) s. 50

²³¹ Silverstein (1987) s. 52

Nordens Israel. Denne forestillingen er blitt behandlet noe i svensk forskning. Dette gjelder spesielt i Peter Ericssons *Stora nordiska kriget förklarar* og Olle Larssons *Stormaktans siste krig*. Hos Ericsson plasseres denne forestillingen i en kategori han kaller for *det retoriska tilltalet*. Ericssons kategori er blitt diskutert tidligere i denne oppgaven, men jeg vil her minne om hva denne kategorien gjelder. Ericsson arbeider med ideologi som en språklig størrelse. I den forbindelse baserer Ericsson seg på Göran Therborn.²³² Dermed foreslår han at mennesker internaliserer ideologiske forestillinger og gjør disse forestillingene til sine egne gjennom språket. Ved å lytte til en preken om Nordens Israel vil en kirkeforsamling muligens identifisere seg med denne forestillingen. Om dette ideologiske temaet hevder Ericsson, som det allerede er blitt nevnt, at det er virkningsfullt fordi det avpolitiserer krigen.

Olle Larsson på den andre siden skriver etter Ericsson og baserer seg på ham uten å tilføye noe særlig annet.

Jeg vil i det følgende se på annen forskning enn den svenske forskningen, forskning som også behandler denne forestillingen, men som presenterer noen andre perspektiver. De svenske forskerne studerer ideologiske forestillinger i en propagandakontekst, mens perspektivene som skal presenteres nå må sees i sammenheng med nasjonalisme og nasjonalfølelse. Jeg vil i det følgende se på forestillingen om Norge som Nordens Israel slik denne fremstillingen fremstår i kildene, for å se om denne forestillingen kan analyseres i lys av den internasjonale forskningen på nasjonalisme. Grunnen til dette er at nasjonalisme og propaganda ikke nødvendigvis er gjensidig utelukkende, men derimot virker sammen.

5.3.1 Nasjonalisme i forskningen

Boken *Protestantism and National Identity* er viktig i denne sammenhengen, fordi det i den blir diskutert nasjonalfølelse og nasjonalisme fra så tidlig som 1650. Nasjonalismen som behandles i dette verket knyttes mot den tidlige protestantismen i England. Interessant i dette verket er det Tony Claydon og Ian McBride skriver om den såkalte "Tudor" modellen for nasjonalisme. Dette er en modell som er blitt brukt til å forklare forholdet mellom protestantisme og nasjonalisme i perioden. Modellen grunner i to forestillinger. Den første forestillingen går ut på at den tidligmoderne engelske selvforståelsen tok utgangspunkt i kontrasten med katolikkene.²³³ Den andre forestillingen går ut på at engelskmennene så på seg selv som de eneste rettroende, og i forlengelse av dette, etterfølgerne etter jødene i det

²³² Therborn (1981)

²³³ Claydon, McBride (1998) s. 10

gamle testamentet.²³⁴ At engelskmennene så på seg selv som etterfølgerne til det israelske folk er nært beslektet med hva vi har sett er saken i forhold til Danmark-Norge i denne oppgaven.

I denne sammenhengen er det også viktig å merke seg ideen om å være utvalgt også var vanlig i protestantiske Skottland og Irland.²³⁵ Med tanke på Skottland og Irland ble det, som i England, også trukket et skille mellom disse landene og ”det fremmede romerske tyranni”.²³⁶ Som i England konstruerte også akademikere i Skottland og Irland narrativ med utgangspunkt i tidligere historiske hendelser, hvor det i denne prosessen ble trukket paralleller mellom disse landene og Israel.²³⁷ Det er altså ikke bare England “tudor” modellen er aktuell for. Kan protestantisme brukes som utgangspunkt til å forklare en tidlig nasjonalisme også i Danmark-Norge? En nasjonalisme som ble brukt i krigspropagandaen? Vi har sett at ideen om Sverige som Nordens Israel er blitt blitt påvist i svensk forskning. Det kan derfor være at denne forstillingen også rådet i Danmark-Norge. Dette er noe jeg vil undersøke i forhold til Norge. Først vil jeg trekke frem en annen forsker som har analysert forholdet mellom nasjonalisme og ideen om et folk som Guds utvalgte folk.

Anthony D. Smith er en forsker som også analyserer denne forstillingen. Han diskuterer i den forbindelse hvordan man må se lenger enn til bare etnisitet når en skal forklare nasjonalisme. Etnisitet kan delvis forklare hvorfor nasjonalfølelse oppstår, men kan ikke forklare nasjonalfølelse alene.²³⁸ I tillegg til etnisitet er språk og stat sterke fundament for samholds følelse.²³⁹ Likevel, som med etnisitet må man også se bortfor språk og stat. Ifølge Smith må man finne de ”hellige” røttene bak nasjonen for å analysere nasjonalisme.²⁴⁰ Prosjektet til Smith er derfor å basere seg på religion som en kulturell forklaring på nasjonalfølelse. I denne prosessen beveger han seg vekk fra den moderne forestillingen om at nasjonalisme er noe sekulært. Dette betyr ikke at Smith ikke anser etnisitet, språk, og stat som sentrale størrelser med tanke på nasjonalisme, men heller at Smith istedet fokuserer på religion når han analyserer nasjonalisme og nasjonalfølelse.²⁴¹ Her følger han Claydon og McBride i egenskap av hvor sentralt han plasserer religion som opphav til nasjonalisme. Forskjellen er midlertidig at Claydon og McBride analyserer protestantisme, mens Smith analyserer religion på et mer generelt grunnlag.

²³⁴ Claydon, McBride (1998) s. 10

²³⁵ Claydon, McBride (1998) s. 15

²³⁶ Claydon, McBride (1998) s. 15

²³⁷ Claydon, McBride (1998) s. 15

²³⁸ Smith (2003) s. 4

²³⁹ Smith (2003) s. 4

²⁴⁰ Smith (2003) s.5

²⁴¹ Smith (2003) s. 25

Et sentralt begrep i Smith sin analyse er det han kaller for ”a community of faith”.²⁴² Smith ser på nasjonen som et større trossamfunn, og hevder i denne sammenheng at religionsutøvelse innenfor et spesifikt territorium, av et kollektiv, med felles språk, bidrar til å skape samhold innenfor samme fellesskap. Ifølge Smith fungerer religion dermed som sosialt lim, religion skaper nemlig enhet og gir identitet.

Vi har nå altså sett på to teorier om tidlig moderne nasjonalisme. På hvilken måte kan Claydon og McBride og deres tanker om forholdet mellom nasjonalisme og protestantisme i denne sammenhengen, samt Smith og hans syn på forholdet mellom religion og nasjonalisme brukes i denne oppgaven? I forhold til Claydon og McBride vil jeg ha med meg at nasjonalisme i tidlig moderne protestantiske nasjoner kan forklares med forestillingen om å være Guds utvalgte folk. I forhold til Smith vil jeg bruke hans teorier til å forklare hvordan denne forestillingen fungerer.

Med tanke på hvordan forestillingen om å være Guds utvalgte folk fungerer, er det av særdeles interesse hva Smith skriver om en pakt mellom mennesker og Gud. Smith behandler i sitt verk det han kaller for ”sacred peoples”, ”eller ”chosen peoples”. Med dette henviser Smith til myter som oppstår innenfor et gitt samfunn, hvor narrativet som blir skapt går ut på at folket er utvalgt, og at de står i et spesielt forhold til en Guddom. Slik forklarer Smith det:

*“Myth of ethnic election, were myth refers not to a simple fiction, but to a widely believed tale that legitimates present needs and concerns by reference to tales about being chosen by God at a particular moment and place, which may be subsequently repeated and confirmed, thereby inspiring successive generations.”*²⁴³

Med ”ethnic election” mener Smith forestillingen om at folkeslag kan bli utvalgt av Gud. Smith hevder at forholdet mellom Gud og et folk, etter at det er utvalgt, kan ta to former. Den første formen inneholder forestillingen om folket har gått i en pakt med Gud.²⁴⁴ Den andre formen går ut på at folket må misjonere og spre troen på Gud. Viktig i denne oppgaven er den første formen Smith beskriver, formen hvor folket går inn i pakt med Guddommen. Her ser vi, som jeg tidligere har nevnt, hvordan etnisitet for Smith fortsatt er en viktig størrelse i forhold til nasjonalisme. Videre forutsetter forestillingen om en etnisk pakt med Gud noen

²⁴² Smith (2003) s. 24

²⁴³ Smith (2003) s. 49

²⁴⁴ Smith (2003) s. 49

ideer. Først og fremst forutsetter denne forestillingen at Gud har valgt folket som sitt eget folk. Samtidig er det viktig å understreke at folket ikke er passivt i denne utvekslingen, men at de enten aksepterer at de er utvalgt, eller at de vender guddommen ryggen.²⁴⁵ For det andre: etter at Gud har valgt folket som sitt, viser han dette med et løfte.²⁴⁶ Et eksempel på et slikt løfte er Guds løfte til Abraham i bibelen, hvor Abraham blir lovet at han skulle bli en stor nasjon. Etter disse forutsetningene for et forhold med Gud er lagt til rette, må samfunnet overholde Guds lover.²⁴⁷ For det tredje: ved å holde disse lovene helliggjøres folket. De blir med andre ord et hellig samfunn, skilt fra andre samfunn.²⁴⁸ Til sist vitner samfunnet om Guds vilje, noe som skjer via profeter og seere.²⁴⁹

5.3.2 Hva er tilfellet i Danmark-Norge?

Smith sin modell er en gammeltestamentlig modell. I det gamle testamentet inngår den israelske Gud flere pakter med det israelske folk. Den første pakten Gud inngår i bibelen er riktignok med Noah, og gjelder hele menneskeheten. I hovedsak fastsettes det i denne pakten at alt levende, planter og dyr, skal være underlagt Noah og hans etterkommeres kontroll. Dessuten er drap forbudt etter denne pakten. Den neste store pakten i det gamle testamentet er mellom Gud og Abraham. Etter at Abraham viser at han er villig til å ofre sin eneste sønn til Gud inngås det en pakt dem imellom. Abraham loves at hans etterkommere skal utgjøre en stor nasjon, noe som skal synliggjøres på hver eneste av Abrahams mannlige etterkommere ved omskjæring. En annen meget sentral pakt som inngås i det gamle testamentet er mellom det Israelske folk som helhet, via Moses, med Gud. Den mosaiske pakt gjorde Israel til Guds utvalgte folk.

Modellen til Smith er etnosentrisk. Det dreier seg her, som vi ser, utelukkende om det israelske folk. Vi har likevel sett, slik det fremkommer i Claydon og McBride sin forskning, at landene i Storbritannia så på seg selv om utvalgte av Gud på samme måte som Israel. Jeg har i den forbindelse spurt om dette er tilfellet også for Norge.

Mitt svar, på basis av det jeg har funnet i kildene, er ja. Her vil jeg gjerne ta utgangspunkt i Smith sin forskning. Han har presentert flere punkter som viser hva som karakteriserer et utvalgt folk: 1) Gud velger folket, 2) Gud gir løfter til folket etter at de er utvalgt, 3) folket må så holde Guds lover, 4) folket vitner om sitt forhold til Gud og Guds mirakler. Tar vi

²⁴⁵ Smith (2003) s. 50

²⁴⁶ Smith (2003) s. 50

²⁴⁷ Smith (2003) s. 50

²⁴⁸ Smith (2003) s. 50

²⁴⁹ Smith (2003) s. 50

utgangspunkt i Smith sine punkter kan vi så se i kildene jeg har analysert, for å se om slike forestillinger eksisterer i kildene. Forestillinger om at det norske folk er utvalgt har vi sett i Deichmann sine prekener fra slutten av krigen.²⁵⁰ Dette har vi også sett i forhold til en rekke viser hvor det fremkommer at nordmennene er i et spesielt forhold til Gud.²⁵¹ Den dansk-norske varianten tar, som vi husker, utgangspunkt i at kongen er i et spesielt forhold til Gud. Den norske allmuen er i forlengelse av dette dermed også i et spesielt forhold til Ham.

At Gud gir løfter til det norske folk har jeg ikke funnet noe eksplisitt om kildene. I min formening forutsetter dette punktet at Gud åpenbarer seg for det utvalgte folket, og i denne sammenhengen gir dem løfter. Et eksempel på dette er når Gud åpenbarer seg for Moses på Sinaifjellet i Bibelen. Noe lignende blir selvfølgelig ikke formidlet i kildene jeg har jobbet med. Likevel, et løfte om seier opprettholdes både i bededagsplakatene, takksigelsesprekenene, og i visene. Guds løfte blir dermed kanskje mer implisitt enn i det gamle testamentet, men det er likevel snakk om et løfte – nemlig løftet om seier mot svenskene. I forhold til Smiths tredje punkt kan parallellen mellom Guds lov og den verdslige lov på nytt trekkes. Allmuen trekker Guds straff over seg hvis de ikke betaler skatt og overholder de verdslige lovene, dette er fordi kongen er Guds representant på jorden. Til sist, i forhold til punktet om at det utvalgte folk vitner om Guds gjerninger, kan dette sies å skje på takksigelsesdagene. Allmuen må på disse dagene vitne om Guds gode gjerninger, og være takknemlige. På denne måten sikres allmuen at status quo opprettholdes.

Vi ser dermed at innholdet i kildene mer eller mindre stemmer overens med punktene som Smith har beskrevet. En måte å se på det ideologiske temaet om Norge som Nordens Israel på, er å tenke på dette temaet som uttrykk for en slags tidlig nasjonalisme. I seg selv er dette temaet et virkningsfullt tema i propagandaen, ettersom det, som jeg allerede har nevnt, avpolitiserer krigen. Når temaet attpåtil bidrar med å skape en fellesskapsfølelse er det naturligvis desto mer virkningsfullt.

²⁵⁰ Deichmann 1720 - 1721

²⁵¹ Dette gjelder i disse visene: *En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridrichshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning/hvorledis dend Kongel. Svenske Armeel/ som tvende Gange forgievis hafde tenered med stormer Haand Festningen at indtage/blef tilbage dreven; og Kongen af Sverrige self, der hand tok Perspectiv Festningen beskicked/ af een/ fra Fredrichshalds Festning udskicked/ Canon Kugle ihjelskudt og nedlagt/ alle ærlige Patrioter og Danske Mænd til Efterretning Sangevis Forfatted, og En Nye Viise/ Om dend Svenske Armeel General Ahrenfeldt har indført i Norge/ som staar nu nogle Miile fra Trundhiem paa hin Siide/ og baade af en sterck grasserende Blodsoot er befængt/ og af Hunger dagligen jo mer og mer creperer og aftager*

6. Konklusjon

I begynnelsen av denne oppgaven kom det frem i problemstillingen, at det skulle bli undersøkt hvilke kommunikasjonskanaler som eksisterte under Den store nordiske krig, og om det via disse kanalene kunne påvises propaganda, samt hvilke ideologiske temaer denne propagandaen i så fall inneholdt. Her vil jeg svare på disse spørsmålene, og i den forbindelse svare på hva slags propaganda det da er snakk om?

Med tanke på kommunikasjonskanalene - i løpet av tre kapitler har jeg vist at de dansk-norske embetsmennene fungerte som formidlere av krigspropaganda, samt at de også ofte stod bak innholdet i propagandaen. I kapittelet som omhandler forordninger viste jeg at disse hadde en propagandafunksjon. Disse ble lest opp for allmuen fra tingbakkene eller fra prekestolene. Om det var kongen eller embetsmenn som stod bak innholdet i forordningene er et spørsmål jeg har latt stå åpent i oppgaven. Det er likevel blitt hevdet at det er av stor sannsynlighet at embetsmenn har hatt en finger med i spillet. Uansett, som det blir understreket i oppgaven er det som er viktigst at det er kongen sin stemme som blir hørt, og at det er embetsmenn som sprer innholdet i forordningene.

I kapittelet som omhandler bededager og takksigelsesdager blir det foreslått at disse to typene helligdager var passende anledninger å spre propaganda på. I forbindelse med disse høytidene har jeg vist at det var kongen som bestemte når de skulle avholdes. Selv om det var kongen som bestemte anledning, og dermed også i stor grad innhold, var det prestene alene som utformet budskapet og som spredde det fra prekestolene i deres prekener.

Visene var en mer folkelig form for propaganda. Selv om flertallet av disse sannsynligvis var skrevet av lavere embetsmenn, uttrykte de budskap som svarte til sentralmaktens interesser. Visene hadde nemlig en ideologisk plattform som stemte godt overens med den øvrige propagandaen.

Dermed, for å konkludere i forhold til spørsmålet om kommunikasjonskanalene - sentralmakten hadde flere kommunikasjonskanaler til rådighet som det ble spredd propaganda via, på sentralmaktens vegne. Dette gjelder forordninger, bededagsplakater og takksigelsesprekener på tingbakkene og fra prekestolene, samt viser som ble sunget av allmuen. Felles for alle kommunikasjonskanalene var at de hadde et bredt nedslagsfelt. Likevel, med tanke på "form"er disse kommunikasjonskanalene, som vi har sett, meget forskjellige. Forordningene skulle først og fremst formidle informasjon, på grunn av dette var de ofte meget korte og konsise. Prestene kunne derimot bruke mer tid på å spre propaganda. Kirken var nemlig stedet for å sette ting i en større sammenheng. Spørsmål om hvorfor

akkurat nordmennene skulle vinne krigen ble tatt opp fra prekestolen. Visene, på den andre siden, bærer preg av en mer folkelig tone enn både forordningene og propagandaen som ble spredt i kirken. Visene var nemlig komponert på rim, og handlet om engasjerende temaer som heroisme og krig.

Form og funksjon påvirker altså innholdet i det som ble spredt via kommunikasjonskanalene. Forordningene kan karakteriseres som “svak” propaganda ettersom deres hovedfunksjon var å formidle informasjon om påbud, forbud og retningslinjer. Selv om innholdet i forordningene kunne være ideologisk farget og bære preg av å være propaganda, var forordningene stort sett korte, konsise tekster med lite rom for annet enn praktisk informasjon. Bededagsplakatene, takksigelsesprekenene og visene skulle i motsetning til forordningene oppnå noe annet enn ren informasjonsspredning. Bededagsplakatene og takksigelsesprekene handlet også om bot og feiring, og om å sette krigshendelsene i en religiøs fortolkningsramme.

Visenes hovedfunksjon var å underholde. Samtidig var de heller ikke forbundet med tvang, slik som propagandaen som ble spredt via kirken ble. Temaene i visene var heller engasjerende, de handlet om krig, heroisme og seier, og var skrevet på rim.

Selv om forskjellen på viser, bededagsplakater og takksigelsespreker kan sies å være at visene er sekulære, mens bededagsplakatene og takksigelsesprekenene er hellige, har de til felles at deres form tillater “sterk” propaganda med tanke på innhold.

I forhold til innhold; i problemstillingen min kom det også frem et annet, kanskje mer sentralt spørsmål. Dette gjelder spørsmålet om hvilke ideologiske temaer som ble brukt i propagandaen. Her vil jeg gå gjennom disse.

I forordningene kan vi spore et ideologisk tema som går ut på at *krigen må fortsettes slik at en varig fred kan oppnås*. Budskapet er at det er svenskene som er krigshisserne, dansk kongen vil på den andre siden ha fred. Det kommer altså frem at det rett og slett ikke er mulig å avslutte krigen før svenskene er bekjempet.

I bededagsplakatene blir det hevdet at *den norske allmuen er syndere*. Slik avpolitiseres krigen. Dette skjer ved at allmuen blir holdt ansvarlig for krigens utbrudd og for krigslykken. Samtidig balanseres budskapet på bededagene mot budskapet på de mer feststemte takksigelsesdagene. På takksigelsesdagene formidles nemlig at *den norske allmuen er Nordens Israel*. Dette betyr at den norske allmuen ble sett på som utvalgt av Gud, og at den på grunn av dette stod i et spesielt forhold med Gud. Gud kjempet på vegne av den norske allmuen, selv om det på bededagene ble hevdet at nordmennene var syndere.

På takksigelsesdagene ble det også hevdet at *fienden er blodtørstig*. Dette temaet kan sees i sammenheng med budskapet i forordningene om at *krigen må fortsettes slik at en varig fred kan oppnås*. Dette er tilfellet fordi begge de ideologiske temaene tar utgangspunkt i at det er svenskene som er aggressorene. På takksigelsesdagene ble samtidig temaet om at *et fredsalter må bygges* spredt. Dette temaet har jeg hevdet må sees i sammenheng med at krigen er slutt. Krig skulle nå unngås på nytt ved at et symbolsk fredsalter skulle bygges. Dette “alteret” var i praksis faste takksigelsesdager som skulle avholdes.

Visene tar opp flere av de samme temaene som ble uttrykt i kirken, nemlig at *den norske allmue er Nordens Israel*, og at *svenskene er blodtørstige*. Et annet ideologisk tema som dukker opp er *Kongens rolle*. Kongen var sentral i både Danmark-Norge og i Sverige, ettersom begge landene var eneveldige kongedømmer i denne perioden. Kongen personifiserte staten. Personifisering gjorde at kongene kunne representere rikene Danmark-Norge og Sverige i visene. Fyrstesentraliteten kommer i visene til uttrykk ved at danskekongen og svenskekongen kontrasteres. Fredrik IV fremstilles som beskytter, mens svenskekongen fremstilles som en voldtjektsmann og ødelegger. Et siste tema i visene omhandler *de norske soldatenes tapperhet*. Dette temaet presenterer norske soldater som forbilder for tapperhet og handling. Som vi har sett er selvopofrelse en viktig del av dette temaet.

Til slutt har jeg også sett på temaet om det dansk-norske folk som Nordens Israel i en større sammenheng. Dette har jeg gjort etter at alle kildetyperne har blitt analysert hver for seg. I den forbindelse kom jeg frem til at dette ideologiske temaet kan ha vært uttrykk for en tidlig nasjonalisme i Danmark-Norge. Grunnen til dette er at det i tidligmoderne tid eksisterte en forestilling i flere europeiske protestantiske land, om at disse landene var guds utvalgte folk. Dette var tilfellet ettersom de som protestanter oppfattet seg selv som de eneste rett-troende. Siden temaet oppstår i kildene jeg har analysert, og ettersom dette temaets innhold til en viss grad passer med hva forskningen har vist i Storbritannia, og i Anthony D. Smith sin forskning, er det sannsynlig at dette ideologiske temaet virket som propaganda ved å appellere til en tidlig form for nasjonalfølelse.

Hva kan en så si avslutningsvis om propagandaen som er analysert i denne oppgaven? Helt generelt kan en først bemerke at de fleste kildene, med unntak av forordningene, ble til i forbindelse med svenskens to innfall i Norge. De ideologiske temaene vi kan spore i kildene reflekterer derfor dette i høy grad. Innholdet i både prekenene og i visene handler nemlig i hovedsak om svenskens invasjon, og etterspillet etter disse. Selv om dette ikke gjelder for alle kildene, forordningene handler som sagt om beskatningen, er det viktig i forbindelse med

innholdet i mange av kildene at Karl XII var død, men at krigen fortsatte. Allmuen ble derfor minnet om trusselen som fortsatt var til stede, samtidig som den skulle minnes om hvorfor krigen var rettferdig. Propaganda som handler om svenskens blodtørstighet er sentral i denne konteksten. Her må det også legges til at selv om forordningene i seg selv ikke handler om svenskens innvasjon, så bærer de likevel preg av at forordningene på slutten av krigen inneholder mer propaganda. Dette er altså etter at svenskene har innvadert to ganger, og etter at Karl XII er død. Grunnen til dette kan være at det var vanskeligere å kreve skatt når mange forventer at krigen nå snart skal være slutt.

Jeg vil nå se på det siste spørsmålet i problemstillingen, om hvorvidt vi kan kategorisere krigspropagandaen under Den store nordiske krig som *systematisk informasjonsspredning og informasjonskontroll*. Spørsmålet er om de ulike kildetyperne som er analysert her kan sees som deler av en overordnet statlig strategi for å overbevise befolkningen, eller om det er snakk om mer tilfeldige utspill uten noen egentlig sammenheng med hverandre.

Som vi har sett var forordningene “svak” propaganda. Denne formen for propaganda hadde opphav helt sentralt i embetshierarkiet, men som vi har sett tillot ikke denne propagandaens form særlig mye annet en rent praktisk informasjon, riktignok med noen unntak. Materialet som ble spredt fra prekestolene hadde opphav lengre ned i embetshierarkiet enn forordningene. Likevel er det de kirkelige kildene som kommer nærmest systematisk propaganda slik jeg definerte begrepet innledningsvis. Det var kirketvang under eneveldet, hvilket betydde at alle lag av befolkningen, i det minste i teorien, ble eksponert for prestenes religiøst funderte politiske argumentasjon. Jeg har ikke funnet mange prekener, men det er god grunn til å anta at prester over hele landet fremførte liknende argumenter som biskop Deichmann. De kongelig anordnede bede- og takksigelsesdagene sørget nemlig for en stor grad av uniformitet i rikene. Bededagsplakatene ga prestene konkrete retningslinjer for hvilke temaer de skulle ta opp i sine prekener, hvilke bønner menigheten skulle be og hvilke salmer som skulle synges. Jeg mener dette kirkelige kommunikasjonssystemet kan klassifiseres som en helhetlig, statlig propagandaoffensiv under krigen.

Visene, på den andre siden, hadde både opphav lavere i embetshierarkiet. De hadde en mer tilfeldig spredning enn den kirkelige propagandaen. Selv om det er umulig i dag å si noe konkret om hvor utbredt denne formen for propagandaen var under krigen, kan man rimelig anta at dette var en populær form for underholdning: visene var skrevet i et folkelig språk. Og var lette å forstå og memorisere. Dette kan ha gjort at slike viser kan ha hatt et større publikum enn dem som har hatt tilgang til de trykte utgavene.

Kildetyperne jeg har analysert i denne oppgaven har vært av svært ulik karakter, både når det gjelder form, innhold og spredning. Dette gjør at det vanskelig lar seg å gjøre å kategorisere både forordninger, viser, prekenes og bededagsplakater som propaganda i følge den snevre definisjonen av begrepet.

Men selv om dette materialet ikke passer med definisjonen om at propaganda må være systematisk, hadde alle kildene til hensikt å overtale tilhørerne til å støtte den dansk-norske krigsinnsatsen og å forbli lojale mot konge og fedreland. Selv om vi ikke kan snakke om en helhetlig statlig propagandastrategi, gir kildene oss et inntrykk av at øvrigheten og sentralmakten må ha sett et behov for å påvirke opinionen i Norge. Som vi har sett ble mottakerne forsøkt overbevist om at de var Nordens Israel, at den norske allmuen var syndere, at svenskene var onde og at de derfor var årsaken bak krigen, at de norske soldatene var heltmodige, og at svenskekongen var en voldtektsmann. Dette ble gjort for å skape støtte om krigen, særlig etter Karl XII sin død, da det kanskje var mer forventet at at krigen etter hvert skulle nå en slutt. Om embetsmennene som skapte denne propagandaen gjorde nettop fordi de var lojale overfor sentralmakten, eller fordi de ville fremme sin egen karriere, vites ikke. Uansett er det klart at denne virksomheten fremmet sentralmaktens interesser ved å overbevise tilhørerne.

Kilder og Litteratur

Forkortelser:

KDB: Det kongelige danske bibliotek i København

Ikke-trykte kilder:

Takksigelsesprekener:

- ”*Biskopp Deychmanns Prædikken paa første Juuledag 1718. da Kongen af Sverrig Carl den 12te var faae Dage tilforn; nemlig den 11te December, bleven skudt for Fridericshald*”. Avskrift ved Andreas Mörch. Spesialsamlingene ved Nasjonalbiblioteket i Oslo.
- ”*Biskop Deickmans Præken om Freden og Krigen 1718.1719 og 1720.*” Finnes elektronisk på: <http://www.ntnu.no/ub/spesialsamlingene/digital/84b012266.html>, lest 15.03.2011.

Stattholderarkivet:

- Riksarkivet i Oslo. Stattholderarkivet. Innbundne kongebrev, bind 10: nr. 2206 – 2571, 1700 – 1710.
- Riksarkivet i Oslo. Stattholderarkivet. Innbudne kongebrev, bind 11: nr. 2572 – 2912, 1711 - 1715.

Trykte kilder:

Bededagsplakater:

- ”*Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste – og Bede –Dag, som skal holdes udi Danmark den 13. Decb. 1709, men i Norge saaledes som den kunde næst efter anordnes*” trykket i København 1709. KDB.
- ”*Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Faste - og Bede –Dag, som skal holdes udi Danm. den 21. Aug., men i Norge den 11. Sept. 1711*”, trykket i København 1711. KDB.
- ”*Texter og Bønner til en extraordinaire alm. Taksigelses – og Bede – Dag, som skal holdes udi Danm. Den 21. Aug., men i Norge den. 1 Jun*”, trykket i København 1714. KDB.
- ”*Texter og Bønner til een extraordi. Alm. Taksigelses – og Bede- dag, som skal holdes over alt i Danm. og Norge den 24. April 1716*”, trykket i København 1716. KDB.

- *"Texter og Bønner til een extraord. alm. Taksigelse – og Bede –Dag, som Gud til Ære, som har velsignet Kongens Riger og Lande med een good Fred, skal holdes i Danm. og Norge 14. Nov. 1720", trykket i København 1720. KDB*

Takksigelsesprekener:

- *"Taksigelsens Fest i Norge efter Deris Kongl. Majts Kong Frideric den Fierdes Befalning at celebreris den 13 Januarii aarligen fordi at Norge samme dag befandtis fri 1719 fra den forfærdelige store Fiendtlige Mact, hvilken Kong Carl den 12. Anno 1718 inførde for Fridericshald/ fremstilet af Ole Gierdrum". Trykket 1721 i København, finnes i Bruksamlingen i Nasjonalbiblioteket i Oslo*

Viser:

1. *"En gandske Nye Viise Over de gode Tidender fra Fridricshald i Norge den 26. Dec. Indhæntede med viss og troe-værdig Beretning, hvorledis dend Kongel. Svenske Armee, som tvende Gange forgievis hafde tentered med Stormer Haand Festningen at indtage, blef tilbage dreven; og Kongen af Sverrige seld, der hand tok Perspectiv Festningen beskicked, a feen fra Fredricshalds Festning udskicked, Canon Kugle ihielskudt og nedlagt " trykket i København 1718. Finnes i KDB i bindet "17 Viser om norske Begivenheder fra 1697 – 1788"*
2. *"En nye Viise, om dend Svenske Armee General Ahrenfeldt har indført i Norge, som staar nu nogle Miile fra Trundhiem paa hiin Siide, og baade af en sterck grasserende Blodsoot er befængt, og af Hunger dagligen jo mer og mer creperer og aftager 1718 " trykket i 1718. Finnes i KDB, i bindet "17 Viser om norske Begivenheder fra 1697 – 1788".*
3. *"De Svenskes anden Velkomst i Norge. Forfattet udi en Samtale imellem en Norsk og Svensk Sold: Som tale med hindande om Attaqven for Fridericshald og de Svenskes u-formodentlige og hastige Reterade Fra Norge". Skrevet av P. Joh Phønixberg. Trykket i 1718.KDB.*
4. *"En sandfærdig Beretning Om den Svenske Armees udgang fra Trondhiem i Norge på Vejen haver fundet Guds Vredis Riis, thi mange døde af Hunger, mange af Kuld og frost ere saaledis en stor Deel omkommen, thi en Nat døde der af tre hundre Mand, som blev liggende paa*

Marcken. Trykket i 1719. Finnes i KDB, i bindet "17 Viser om norske Begivenheder fra 1697 – 1788".

5. "Norges Sorg og Glæde betragtet i efter følgende Digt, da det formedelst Fiendens Indfald den 9. Nov 1718 blev bedrøfvod og igien glædet, da Kong Carel den Tolfte blev skudt fra Fredricksteens Fæstning den 11. Dec. 1718 og hans Armee derpaa strax udgik af Landet. Eenfoldig samensat af et Fruentimmer i Norge, som glæder sig over sit Fædrende Lands Underlige Frelse 1719" trykket i 1719. Finnes i KDB i bindet "17 Viser om norske Begivenheder fra 1697 – 1788".

6. "Sandfærdig Beretning, hvorledis at vor Danske Armee er kommen ind paa de Svenske Grendzer, og vore har bemægtiget sig Strømstad, da Svensken tilforn hafde ruiniret, saa vidt hand i saadan hast kunde overkomme, af Magazyn –Huuse, og hvorledis de Svenske har self opbrændt deris Pramme og Fartøyer som laa uden for Strømstad, og har søgt Landet, da vor Danske SKibe ankom". Trykket i 1719. Finnes i KDB i bindet " 29 Viser angaaende Krigen".

7. Den beleyrende og triumpherende Fredricshald, fremstillet udi een ny Viise, der boer een Jomfru i dette Land. Trykket i 1719. KDB.

Litteratur:

- Bagge, Sverre og Knut Mykland: *Norge i dansketiden. 1330-1814* Cappelens Akademisk Forlag. Oslo 1996

- Bjerkås, Ola: *Preste -og proste – arkiver, en brukerveiledning*. Riksarkivaren skriftserie 4. Oslo 1997

- Blix, Einar: "Stattholderskap og Slottslov 1699 – 1722", *Historisk tidsskrift*, bind 33, Oslo 1943-46 s. 337 - 371

- Boisen, Schmidt J: *Studier over statshusholdningen i Kong Fredrik IV's regeringstid 1699 – 1730*, København 1967

- Bregnsbo, Michael: *Samfunnsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750 – 1848, belyst ved trykte prædikener.* København 1997
- Busck, Steen og Poulsen, Henning: *Danmarks historie – i grundtræk.* Århus 2002
- Claydon, Tony og Ian McBride: *Protestantism and national identity: Britain and Ireland, c. 1650 – 1850.* Cambridge 1998
- Dyrvik, Ståle: *Truede tvillingriker 1648-1720. Binde 3 Danmark-Norge: 1380-1814.* Universitetsforlaget. Oslo 1996
- Ehrencon –Müller, H: *Forfatterlexicon Omfattende Danmark, Norge og Island Indtil 1814.* Bd. 1-8.H. Aschehoug & Co. København 1924
- Ericsson, Peter: *Stora nordiska kriget förklarar, Karl XII och det ideologiska tilltalet.* Uppsala 2002
- Fladby, Rolf, Steinar Imsen og Harald Winge (red): *Norsk historisk leksikon: næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk, m.m.:1550-1850.* Oslo 1981 (2utg.)
- Forssberg, Anna-Maria: "Gläd tigh nu o Swea-rike! Segervisorna från slaget vid Narva 1700 – propaganda eller spontana kungahyllningar? Karolinska Förbundets Årsbok 1998. Lund 2000 s. 105 - 145
- Forssberg, Anna-Maria: *At hålla folket på gott humör, informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655-1680.* Stockholm 2005
- Hodne, Ørnulf: *For Konge og Fedreland, Kvinner og menn i norsk krigshverdag 1550 -1905.* Cappelen. Oslo 2006
- Jowett, Gareth. S. og O'Donnel,Victoria: *Propaganda and Persuasion.* California 1999
- Karoubi, Mohammad Taghi: *Just or unjust war?International Law and Unilateral Use of Armed Force by States at the Turn of the 20th Century.* Aldershot 2005
- Koch, Hal, og Kornerup, Bjørn: *Den danske kirkes historie.* København. 1959
- Kohht, Halvdan: *Norsk bondereisning.* Oslo. 1926

- *Kong Friedrich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve fra Aar 1699-1721.* København.
- Larsson, Olle: *Stormaktens sista krig.* Lund 2009
- Lennerstrand, Marie: *Rättvisans og allmogens beskyddare.* Uppsala 1999
- Lind, Gunner: *Gamle patrioter. Om kærlighed til fædrelandet i 1600-tallets Danmark, i Søfart, Politikk, Identitet.* København 1996
- Linde, Martin: *Statsmakt och bondemotstånd.* Uppsala 2000
- Marklund, Andreas: *"Bättre dö än illa fäkta": våld, död og manlighet i dansk – svensk propaganda under Stora nordiska kriget, i Våld. Representation och verklighet.* Lund 2000
- Melkersson, Martin: *Staten, ordningen och friheten.* Uppsala 1997
- Morberg, Ragnhild Elisabeth: *Udugelig og ubrukelig? Administrative problemer under den store nordiske krig, Slottslovens håndtering av Karl 12.s innfall i 1716.* Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Oslo 2001
- Myking, Jon Ragnar: *Fana Bygdebok 2. Bønder nær byen 1665 -1870.* Utgitt av Fana bygdeboknemd. Bergen 1990
- Mykland, Liv: *Håndbok for brukere av statsarkivene.* Riksarkivaren skriftserie 19. Oslo 2010
- Nagel, Anne-Hilde: *Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet" i Yrjö Blomstedt (et. al) Administrasjon i Norden på 1700-tallet.* Universitetsforlaget. Oslo 1985
- Nagel, Anne-Hilde: *"Enhver som frykter Gud skal ære Kongen. Kirkens oppgaver under eneveldet". Festskrift til historisk institutts 40-års jubileum.* Universitetet i Bergen 1997 s.95 - 117
- Nordin, Jonas: *Ett fattigt men fritt folk.* Stockholm 2002
- Pettersen, Hjalmar: *Bibliotheca Norvegica, Norske Forfattere før 1814.* Distribuert av Cammermeyers bokhandel 1911-1918. Christiania. Finnes på nett: <http://www.nb.no/utlevering/nb/bfe15f4234706bdc6b6d632e1c3648> (29.04.10)
- Sandnes, Jørn: *Kniven, ølet og æren.* Oslo 1990
- Silverstein, Brett: *"Towards a Science of Propaganda", Political Psychology, Vol 8, No. 1, 1987.* Jstor lest 15.04.11

- Slettebø, Thomas: *"Først som en rettfærdig dommer at strafe, og siden som en mild fader at forlade"*: Det dansk-norske eneveldets håndtering av strilekrigen i Bergen 1765. Masteroppgave i historie ved universitetet i Bergen 2007
- Smith, Anthony. D: *Chosen Peoples*. Oxford 2003
- Supphellen, Steinar: *Den politiske bisp – Bartolomeus Deichmann i norsk historie 1713 -1730*. Trondheim 1989
- Sætra, Gustav: "Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?" i *Historisk Tidsskrift* 3. 1998
- Taylor, Philip. M.: *Munitions of the mind: a history of propaganda from the ancient world to the present era*. Manchester 1995
- Wessel –Berg, Fr. Aug: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-breve for Norge i tidsrummet 1660 -1813*. Christiania 1842
- Øvrebø, Egil: *I kongens teneste*. Riksarkivaren skriftserie 1. Bergen 1996
- York, Eivind Urkedal: *"Kongens tru tenerar? Møtet mellom statsapparat og allmuge i Bergenhus stiftamt i samband med dagskatten, 1712 – 1715"*. Masteroppgave i historie ved universitetet i Bergen 2010

